

UNIwersytet WarMińsko-Mazurski w Olsztynie
UNIVERSITY OF WARMIA AND MAZURY IN OLSZTYN

Acta
Polono-
Ruthenica

XXIII/2

WYDAWNICTWO
UNIwersytetu WarMińsko-Mazurskiego
OLSZTYN 2018

Kolegium redakcyjne
Iwona Anna NDiaye (redaktor naczelna), Olga Letka-Spychała (sekretarz)

Rada Naukowa

Ludmiła Babienko (Uralski Uniwersytet Federalny im. Pierwszego Prezydenta Rosji Borysa Jelcyna w Jekaterynburgu, Rosja), Nikołaj Barysznikow (Piatigorski Uniwersytet Państwowy, Rosja), Jolanta Brzykcy (Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu, Polska), Andrzej Ksenicz (Uniwersytet Zielonogórski, Polska), Indira Dzagania (Suchumski Uniwersytet Państwowy w Tbilisi, Gruzja), Tatiana Kirillowna (Astrachański Państwowy Uniwersytet Medyczny, Rosja), Galina Krasnoszczekowa (Południowy Uniwersytet Federalny w Taganrogu, Rosja), Czesław Lachur (Uniwersytet Opolski, Polska), Natalia Lichina (Bałtycki Uniwersytet Federalny im. Immanuela Kanta w Kaliningradzie, Rosja), Leonid Malcew (Bałtycki Uniwersytet Federalny im. Immanuela Kanta w Kaliningradzie, Rosja), Tatiana Marczenko (Dom Rosyjskiej Zagranicy im. A. Sołżenicyna w Moskwie, Rosja), Walentina Masłowa (Witebski Uniwersytet Państwowy im. Piotra Maszeraua, Białoruś), Manatkul Mussatajewa (Kazachski Narodowy Uniwersytet Państwowy im. Abaja w Alma-Aty, Kazachstan), Natalia Nesterowa (Permski Narodowy Badawczy Uniwersytet Politechniczny w Permie, Rosja), Dmitrij Nikołajew (Instytut Literacki im. A.M. Gorkiego w Moskwie, Rosja), Joanna Orzechowska (Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie), Vera Ozheli (Państwowy Uniwersytet im. Akakija Cereteli w Kutaisi, Gruzja), Tatiana Rybalczenko (Uniwersytet Państwowy w Tomsku, Rosja), Michaił Sarnowski (Uniwersytet Wrocławski, Polska), Andrzej Sitarski (Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Polska), Swietłana Waulina (Bałtycki Uniwersytet Federalny im. Immanuela Kanta w Kaliningradzie, Rosja), Katarzyna Wojan (Uniwersytet Gdański, Polska), Lola Zwonariowa (Rosyjska Akademia Edukacji w Moskwie, Rosja)

Rada Programowa

Walenty Piłat (Honorowy Przewodniczący, Olsztyn), Jan Czykwini (Białystok), Joanna Mianowska (Toruń), Leontij Mironiuk (Olsztyn), Grzegorz Ojcewicz (Szczytno), Irena Rudziewicz (Olsztyn), Alicja Wołodźko-Butkiewicz (Warszawa), Wolfgang Gladrow (Berlin)

Lista recenzentów zostanie zamieszczona w ostatnim numerze danego roku

Redaktorzy językowi

Mirosława Czetyrba-Piszczako (język ukraiński)
Ałła Kamałowa (język rosyjski)
Robert Lee (język angielski)
Helena Pocięchina (język białoruski)

Redaktorzy tematyczni

Grzegorz Ojcewicz (literaturoznawstwo i przekładoznawstwo)
Joanna Orzechowska (językoznawstwo i kulturoznawstwo)

Redaktor wydawniczy

Katarzyna Zawilska

Skład i łamanie

Marzanna Modzelewska

Projekt okładki

Barbara Lis-Romańczukowa

Adres redakcji

Instytut Słowiańszczyzny Wschodniej UWM
ul. Kurta Obizta 1, 10-725 Olsztyn
tel./fax 89 527 58 47, e-mail: acta.pol.rut@wp.pl

ISSN 1427-549X

© Copyright by Wydawnictwo Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego • Olsztyn 2018

Wydawnictwo UWM

ul. Jana Heweliusza 14, 10-718 Olsztyn
tel. 89 523 36 61, fax 89 523 34 38
www.uwm.edu.pl/wydawnictwo/
e-mail: wydawca@uwm.edu.pl

Ark. wyd. 10,20; ark. druk. 8,75

Nakład: 120 egz., druk: Zakład Poligraficzny UWM w Olsztynie, zam. 453

Spis treści

Literaturoznawstwo

Anna Alsztyniuk (Białystok), Аповесць Янкі Брыля <i>Сірочы хлеб</i> у польскім кантэкście: Баляслаў Прус, Стэфан Жэромскі	7
Wawrzyniec Popiel-Machnicki (Poznań), Polska niepodległość w poezji „nowo-chłopskiej” (Nikołaj Klujew i Siergiej Jesienin)	19

Przekładoznawstwo

Mirosława Czetyrba-Piszczako (Olsztyn), Ukraińskie przysłowia i porzekadła w polskim przekładzie <i>Eneidy</i> Iwana Kotlarewskiego	31
Marcin Dziwisz (Kraków), Nazwy realiów w przekładzie literatury fantasy – analiza wybranych utworów Andrzeja Sapkowskiego i ich tłumaczeń na język rosyjski ...	43
Yury Fedorushkov (Poznań), Prolegomena do tagowania frazemów w równoległym korpusie rosyjsko-polskim (literatura piękna) w aspekcie przekładoznawczym ...	55
Maria Mocarz-Kleindienst (Lublin), Tytuły filmów „oskarowych” w wielojęzycznym przekładzie	75
Iwona Anna NDiaye (Olsztyn), Z historii polskich przekładów powieści <i>Doktor Żywago</i> Borysa Pasternaka (na podstawie korespondencji Jerzego Giedroycia i Gustawa Herlinga-Grudzińskiego oraz Jerzego Stempowskiego i Marii Dąbrowskiej)	85
Grzegorz Ojcewicz (Szczytно), Borysa Popławskiego <i>Uwagi o poezji</i> : autorskie credo a wyobrażenia tłumacza	97
Monika Sadowska (Lublin), Wariantywność przekładu w ujęciu diachronicznym na podstawie tłumaczeń <i>Mistrza i Małgorzaty</i> Michała Bułhakowa na język polski	107

Omówienia recenzyjne

Katarzyna Wojan (Gdańsk), Wspólnota semantyczno-leksykalna języków europejskich. O monografii: А.А. Кретов, О.М. Воевудская, И.А. Меркулова, В.Т. Титов, <i>Единство Европы по данным лексики</i> (Воронеж: Издательский дом ВГУ, 2016, ss. 413 [1])	121
--	-----

Table of Contents

Literary Studies

Anna Alsztyński (Białystok), <i>Orphan's Bread</i> by Yanka Bryl in a Polish context: Bolesław Prus, Stefan Żeromski	7
Wawrzyniec Popiel-Machnicki (Poznań), Polish independence in the works of new peasant poets (Nikolai Klyuev and Sergei Yesenin)	19

Translation Studies

Mirosława Czetyrba-Piszczako (Olsztyn), Ukrainian proverbs in Polish translation of <i>Eneyida</i> Ivan Kotlyarevsky's	31
Marcin Dziwisz (Kraków), Names of realities in translation – an analysis of An- drzej Sapkowski's novels and their translations into Russian	43
Yury Fedorushkov (Poznań), Prolegomena for tagging of phrasemes in a parallel Russian-Polish corpus (literature) in translation studies	55
Maria Mocarz-Kleindienst (Lublin), Titles of Oscar-winning movies in multilingual translation	75
Iwona Anna NDiaye (Olsztyn), From the history of the Polish translation of Pas- ternak's novel <i>Doctor Zhivago</i> (based on the correspondence of Jerzy Giedroyc and Gustaw Herling-Grudziński and Jerzy Stempowski and Maria Dąbrowska) ...	85
Grzegorz Ojcewicz (Szczycno), Boris Poplavsky's <i>Notes on Poetry</i> : the author's cre- do and translator's imagination	97
Monika Sadowska (Lublin), Varieties in Translation from a Diachronic Perspective on the Basis of Polish Translations of <i>The Master and Margarita</i> by Mikhail Bulgakov	107

Reviews

Katarzyna Wojan (Gdańsk), Semantic and lexical unity of European languages. About the monograph: <i>The Unity of Europe in the Light of Lexis</i> by A.A. Kretov, O.M. Voevudskaya, I.A. Merkulova, V.T. Titov (Voronezh: VSU, 2016, 413 p. [1]) ...	121
--	-----

Literaturoznawstwo

Anna Alsztyniuk
Uniwersytet w Białymstoku

**Аповесць Янкі Брыля *Сіročы хлеб*
у польскім кантэксце:
Баляслаў Прус, Стэфан Жэромскі¹**

Адзін з найвыдатных беларускіх пісьменнікаў Янка Брыль (1917–2006) меў разнастайныя сувязі з Польшчай. Яго дзяцінства і юнацтва прайшлі на Наваградчыне ў Заходняй Беларусі, якая ў 1921–1939 гадах знаходзілася ў межах Польшчы. Ён вучыўся ў польскай школе, а ў 1939 годзе быў прызваны ў польскае войска. Істотную ролю ва ўспрыняцці Польшчы і палякаў Я. Брылём адыграла як асабіста перажытае, так і ў значнай ступені літаратурныя сімпатыі. Вялікае ўражанне на будучага пісьменніка яшчэ ў школьныя гады зрабілі творы польскіх класікаў: Мар’і Канапніцкай, Баляслава Пруса, Генрыха Сянкевіча, Элізы Ажэшка, Юліуша Славацкага, што знайшло пазней адлюстраванне ў яго перакладчыцкай дзейнасці. У 1956 годзе Я. Брыль пераклаў на польскую мову сваю любімую кнігу часоў дзяцінства – аповесць *Пра гномаў і сіротку Марысю* М. Канапніцкай [Bryl 1974, 375]. Пасля гэтага свайго першага ўдалага вопыту ён плённа працаваў над перакладам твораў многіх польскіх пісьменнікаў і паэтаў. Невыпадкова Сакрат Яновіч падкрэсліў:

Bryl to opoka w nowoczesnych stosunkach białorusko-polskich w zakresie literatury. Jest on rzeczywiście uważany po trosze za ambasadora lechickiej kultury nad Niemnem, Dźwinią i Prypecią. Sama lista nazwisk pisarzy, z bez mała wszystkich miast Polski, których utwory przyswoił literaturze białoruskiej, jest aż nadto obszerna, by móc ją tu zmieścić [Janowicz 1987, 138–139].

На кніжнай паліцы Я. Брыля-перакладчыка – творы Элізы Ажэшка, Баляслава Пруса, Тадэвуша Ружэвіча, Войцеха Жукроўскага, Яна Гушчы

¹ Publikacja finansowana ze środków Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego w ramach dotacji na badania naukowe lub prace rozwojowe oraz zadania z nimi związane, służące rozwojowi młodych naukowców oraz uczestników studiów doktoranckich przyznanej Wydziałowi Filologicznemu Uniwersytetu w Białymstoku.

і іншых. Шматгадовае творчае супрацоўніцтва пісьменніка з польскім літаратурным асяроддзем было адзначана шматлікімі ўзнагародамі, у тым ліку літаратурнымі прэміямі.

Даследчыкі не адзін раз згадвалі пра ўплыў польскіх класікаў на фарміраванне мастацкага таленту Я. Брыля. Так, адзін з першых перакладчыкаў і даследчыкаў брылёўскіх твораў Фларыян Няўважны лічыў, што Я. Брыль – гэта пісьменнік «*dający impuls do porównań jego twórczości z twórczością W. Prusa, M. Kopornickiej*» [Nieuważny 1998, 82]. На тыпалагічную сувязь творчай манеры Я. Брыля і Б. Пруса звярнуў таксама ўвагу ў лісце Міхасю Стральцову Леанід Дранько-Майсюк: «І вось ухапіўся за Б. Пруса, як за нешта нечуванае, у перакладзе Брыля. Прачытаў апавяданн्या пяць-шэсць і па-добраму ўсміхнуўся. Зрабіў вывад – ранні Брыль (*Сірочы хлеб, У сям'і і яшчэ некалькі твораў*) выйшаў адсюль» [Дранько-Майсюк 2016, 233].

Сапраўды, у час сваіх творчых пошукаў Я. Брыль мог звяртацца да каштоўнага вопыту польскага прадстаўніка пазітывізму. Творчасць Б. Пруса (1847–1912), несумненна, была блізкая беларускаму пісьменніку праўдзівасцю паказу ўнутранага і знешняга свету дзіцяці. Як вядома, асноўная ўвага Б. Пруса на працягу ўсяго яго творчага жыцця канцэнтравалася на вобразах дзяцей. Шмат дзіцячых партрэтаў з'явілася ўжо на першым вітку яго творчасці (да 1885–86 гадоў). Менавіта тады былі напісаны *Сірочая доля* (*Sieroca dola*, 1876), *Прыгода Стася* (*Przygoda Stasia*, 1878–79), *Антэк* (*Antek*, 1880), *Міхалко* (*Michalko*, 1880), *Грахі дзяцінства* (*Grzechy dzieciństwa*, 1884), *Пляцоўка* (*Placówka*, 1885). Дзіця ў згаданых творах «*jest przede wszystkim ważnym i autonomicznym charakterem, choć autonomia ta dotyczy jedynie jego życia psychicznego*» [Sztachelska 2015, 102].

У сваю чаргу менавіта зварот да творчага асэнсавання найбольш вядомага Янку Брылю вопыту знайшоў адлюстраванне ўжо ў раннім перыядзе яго творчага шляху, калі былі напісаны апавяданні *Цюцік* (1937), *Пасынак* (1942), *Ветэрынар* (1942), *Цуды ў хаціне* (1943). Пісьменнік вельмі добра адчуваў і разумеў псіхалогію дзіцяці, умеў перадаць дзіцячае здзіўленне перад жыццём [Андраюк 1999, 14].

Шмат у чым падобныя і жыццёвыя біяграфіі пісьменнікаў. Аляксандар Гловацкі (сапр. прозвішча Б. Пруса) рана страціў бацькоў. Маці будучага пісьменніка памерла, калі яму было толькі тры гады. Пасля смерці бацькі хлопец пераходзіў з рук у рукі, ім апякаваліся чаргова бабуля, цётка і брат Леон. Я. Брыля выхоўвала маці-ўдава. З-за недахопу сродкаў абодва пісьменнікі мусілі пакінуць вучобу, пасля чаго заняліся самаадукацыяй. На асабіста перажытым пісьменнікамі вопыце грунтуюцца многія іх творы.

Яркім прыкладам з'яўляюцца аповесці *Сірочая доля* Б. Пруса і *Сірочы хлеб* (1942–1956) Я. Брыля. Абодва творы, на першы погляд, пра нялёгка дзіцячы лёс, што падкрэсліваюць загаловак са словам «сірочы». Мы знаёмімся з хлопчыкамі, якія страцілі бацькоў і якіх выхоўваюць маці-ўдовы.

Звяртае ўвагу тое, што вобразам маці пісьменнікі прысвяцілі няшмат увагі, канцэнтруючыся пры тым на агульным паказе характару жанчыны-маці. Янкава і Данікава маці вельмі падобныя: працавітыя, клапацілівыя, добрыя. Яны не шкадуюць сіл, каб забяспечыць сваім сынам лепшае заўтра і разумеюць, што толькі праз вучобу хлопцы змогуць пераадолець наканаваны ім соцыумам лёс. Вялікае значэнне надаецца менавіта гэтай штодзённай барацьбе гераніяў.

Б. Прус паказвае гора Зузі Вінцэнтавай, якой нялёгка было змерацца з нядобрабычлівасцю і непачцівасцю багацейшых за яе, у тым ліку і сваяка памерлага мужа – пана Пётра. Асабліва ўражвае аднак тое, што сустрэла працавітую жанчыну ў Варшаве:

W końcu po długiej dreptaniu i wielu upokorzeniach [...] udało się niebodze znaleźć kilka rodzin, które powierzały jej robotę do szycia. Praca była ciężka, a zapłata licha. Ażeby zarobić rubla dziennie, należało przez kilkanaście godzin nie wstawać od maszyny lub stolika. Najczęściej też zdarzało się, że damy mieszkające w wykwintnych salonach po całych tygodniach i miesiącach nie zwracały jej z takim wysiłkiem zapracowanych kilku rubli. [...] Jeszcze inne zupełnie nie płaciły, a nawet wymyślały i zakazywały służbie puszczać do domu natrętną!... [Prus 1993, 24]

Аднак наперакор цяжкай матэрыяльнай сітуацыі геранію не пакідае мара пра тое, што здолее сабраць грошы для будучых настаўнікаў свайго Яся. На жаль, яна хутка памірае, а яе сын пакутна перажывае сваё сіроцтва, несправядлівыя адносіны да сябе.

Зося Малец змагалася і з матэрыяльнымі праблемамі, і з клінамі багатага солтыса, але, не зважаючы на гэта, рэалізавала свае задумы: «Жала чужое, думала пра сваё... А пад восень зрабіла тое, пра што думала, – купіла свайму хлопцу боцікі» [Брыль 1960, 42]. Невыпадкова Я. Брыль засяроджваецца над Данікавымі боцікамі, апісвае падрабязна не толькі іх выгляд, але і пачуцці героя, якому абноўка не дала заснуць. Як вядома, боты выступалі адным з сімвалаў сялянскага дабрабыту. Першыя боты дзеці з бедных сем'яў атрымлівалі, калі ішлі ў школу. Можна сказаць, што сімвалічна боты неслі ногі дзетак па шляху ў новае жыццё.

Фінансавую сітуацыю сваіх герояў пры дапамозе апісання вопраткі апісвае і Б. Прус:

Tymczasem Jaś rósł i jak mówił pan Piotr, hartował się i odzwyczajał od zbytków. Miał już pięć lat, chodził w lecie boso tudzież w barchanowych majtkach, które wraz z kaftanikiem z tyłu zapinanym stanowiły jedną całość. Za to w dni świąteczne nosił przykrótkie nieco, ale porządne ubranie po młodszym od siebie synu pana Piotra [Prus 1993, 8].

Пад апекай пана Пётра Ясю і яго маці не хапала не толькі грошай на вопратку, але, што найгорш, і разумення. Гнеў апякуна і слёзы маці адмоўна ўплывалі на хлопца. І толькі, «wydobywszy się z żelaznych uścisków pedagogiki pana Piotra i włożywszy nowe ubranie (Jaś – A.A.), szybko zaczął się rozwijać» [Prus 1993, 14]. Звяртаючы ўвагу на змены ў вопратцы Яся (а таксама харчаванні, прадметна-побытавым асяроддзі), Б. Прус паказвае змены ў яго духоўным жыцці. Лёгка заўважыць, што, калі ў героя нешта адбіраецца (магчымасць паехаць ў вёску, пачуццё годнасці і справядлівасці, адзенне), ён пачынае шукаць дапамогу: піша ліст пану Анзельму, уцякае ад Дурскіх, аддае сваё жыццё ў апеку Богу.

Падобным чынам пісьменнікі ўздываюць у сваіх творах тэму вучобы. Галоўныя героі – таленавітыя, прагныя да ведаў хлопцы, але яны не могуць рэалізаваць свой патэнцыял. У маці Яся не хапіла сродкаў на адукацыю сына, а ў сям'і, што ўсынавіла хлопца, яму трэба было прайсці праз рукі самых кепскіх «настаўнікаў» – сыноў пана Пётра:

Edzio kształcił Jasia w ułamkach, lecz ponieważ sam ich dobrze nie umiał, biedny więc uczeń z nudnych tych prelekcji zapamiętał tylko dwa twierdzenia: pierwsze – że jest głupi, a drugie – że jest osioł. Tadzio znowu, widząc, że jego wychowawiec w warunkach zwykłych czyta lepiej od niego, wpadł na oryginalny pomysł i kazał uczniowi swemu czytać z książki przewróconej do góry nogami!... [Prus 1993, 38]

Гэтыя ўрокі аказаліся для хлопца сапраўднай катаргай, бо ён добра памятаў, што маці вучыла яго зусім іншаму. Герой разумеў, што «настаўнікі» здзекуюцца над ім, але не знайшоў спагады ў дарослых. Пан Кароль, вырашыўшы, што ў Яся няма таленту і ахвоты да вучобы, аддаў сірату на навучку да краўца. Сустрэча з кравецкім чаляднікам Панэвкам дала герою магчымасць заняцца самаадукацыяй:

Panewka zarzucił piwo, wyrzekł się teatru, a natomiast zaczął kupować książki, które dawał Jasiowi. Jaś za to uczył go czytać, pisać, trochę rachunków, a nade wszystko opowiadał mu mnóstwo ciekawych rzeczy. (...)

Lekcje trwały krótko, lecz za to – prawie końca nie było czytaniu. Jaś pełnił obowiązki lektora, a czeladnik słuchał i pożerał wzrokiem chłopca [Prus 1993, 54].

Галоўнай прычынай немагчымасці рэалізаваць свой патэнцыял у выпадку Даніка Мальца таксама была матэрыяльная сітуацыя:

Ужо другі год хлопец сядзіць у трэцім класе. Што, ён хіба вучыцца дрэнна? Ды не! Цяпер ужо не толькі ўся школа, а ўся Галынка ведае, што ён, Зосін Данік, вучыцца лепш за ўсіх. Найбольш чытае – і беларускіх, і рускіх, і польскіх кніжак, абы дзе якую дастаў. А вось застаўся ў трэцім класе на другі год. Хто ведае – можа і яшчэ год будзе сядзець... (...)

Вясной, калі ён скончыў трэці, быў у іх сам «пан кіроўнік» – дырэктар местачковай сямігодкі.

«Пан, зразумела, – звярнуўся ён да іхняга Цабы, – лепшых вучняў накіруе да мяне, у чацвёрты клас, а гэтага, Мальца, – у першую чаргу, абавязкова».

«Пане кіроўніку, – загугніў Цаба, – ён, Данель Малец, вельмі бедны, сірата. Дарэмная гаворка» [Брыль 1960, 56–57].

У Данікавай маці не было грошай на вучобу ў местачковай школе, але ён павінен, згодна з польскім законам, вучыцца да чатырнаццатага года жыцця. Герой выпаўняе школьны абавязак, ды разумее, што брамы да ведаў перад ім зачынены. На шчасце, дзядзька хлопца дасылае грошы на далейшую адукацыю пляменніка. У новай школе герой сустракаецца з рознымі настаўнікамі: адданай працы добрай пані Мар'яй, крыклівай і вечна незадаволенай паннай Руз'яй. Варта ўгадаць, што значную ролю ў станаўленні асобы Даніка Мальца адыграў яшчэ адзін, хоць непрафесійны, настаўнік – Мікола Кужалевіч. Менавіта ён скіраваў пошукі хлопца на родны шлях, адкрыўшы перад ім свет беларускага слова.

Пісьменнікі па-рознаму паказваюць сіроцтва, кожны аддае свайму герою нешта са сваіх цяжкіх выпрабаванняў, але, як відаць, можна знайсці і пэўнае падабенства лёсаў Янкавай і Данікавай сем'яў. Шмат падобнага і ў характарыстыках саміх герояў. Глыбока пранікаючы ў псіхалогію дзіцяці, пісьменнікі на прыкладзе Яся і Даніка паказваюць перажыванні незвычайных хлопцаў.

Увогуле, прусаўскія героі «to zgodnie z romantycznym archetypem postacię ponadprzeciętne, a nawet rzecz by można dziwne, z tego, ale też jakby i nie z tego świata. Dobre i empatyczne, z przyrodą i zwierzętami żyją za pan brat, są czyste moralnie, sprawiedliwe i bohaterские, samokrytyczne i zdolne do poświęceń» [Sztachelska 2015, 102] Такімі рысамі характару вызначаецца Ясь. Пры тым ён яшчэ і дапытлівы, адкрыты, прагны да ведаў, а ў яго «niespokojnym rozumowaniu objawia się związek niepospolitego umysłu» [Turkey 1937, 142].

Смерць маці, новая сям'я, члены якой не здольныя разумець яго выключнасці, уплываюць на Яся адмоўна. Хлопец становіцца падазроным,

маўклівым, замыкаецца ў сабе. Несправядлівыя адносіны пана Кароля былі аднак штуршком да таго, што хлопец вырашыў шукаць дапамогу ў адзінага прыхільнага да яго і маці чалавека і напісаў ліст да пана Анзэльма. Гэта была адзіная магчымая спроба змагання з несправядлівасцю і адзіная надзея на ратунак.

У цэнтры ўвагі Я. Брыля духоўны і маральны рост Даніка Мальца. Амаль адразу падкрэсліваецца, што герой вылучаецца сярод равеснікаў: ён таленавіты, улюбёны ў прыроду і кнігі, а пры тым надзвычай уражлівы да чужога гора, з абвостраным пачуццём уласнай годнасці. Пісьменнік даследуе яго шлях да сталення, паказвае, як хлопец пачынае самастойна шукаць адказы на пытанні, якія ставіць перад ім жыццё. Урэшце, у канцы аповесці Я. Брыль паказвае нам не проста дванацігадовага хлопца, а сапраўднага змагара за сваё нацыянальнае, асобу, здольную да глыбокага аналізу пабачанага і пачутага, што не паддаецца агульнаму настрою, а справядліва ацэньвае і здабыткі абодвух народаў.

Уплыў Б. Пруса на брылёўскую аповесць *Сірочы хлеб*, як адзначае ўзгаданы Л. Дранько-Майсюк, выяўляецца таксама ў галіне паэтыкі, стылю: «Здаецца нават і сама інтанацыя прусаўская, толькі ў паляка болей кплівасці або гумару. У Брыля няма гэтага. Ёсць, відаць, больш засяроджанасці на рэчах, якія вакол дзіцяці» [Дранько-Майсюк 2016, 233]. Варта звярнуць увагу «na stałą właściwość dwojakiej konstrukcji świata u Prusa: pewien tragizm jest łagodzony humorem, zachwył – szczerym śmiechem» [Lubczyńska-Jeziorna 2007, 162–163]. Ужо з першых старонак *Сірочай доли* Б. Прус выступае як пісьменнік, здольны да смеху і ў крызіснай сітуацыі, наперакор трагедыі:

Śmierć, na przykład, uważają ludzie za najgorszy wypadek. Jest to przesąd, o czym najlepiej przekonał się pan Wincenty. Był on małym urzędnikiem, pobierał kilkaset rubli pensji, a śmierci bał się jak ognia. Jednak w chwili stanowczej nie znać było na nim wielkiego wzruszenia. Machnął ręką, jakby chciał powiedzieć: «Głupi świat...» – i umarł. Umarł tak dobrze jak najznakomitszy aktor, ba!... nawet lepiej, bo nie wstał choć go wywoływali.

Co prawda nie wywoływała go publiczność, tylko własna żona i trochę syn, Jaś. Ale jego można nie liczyć, bo miał dopiero trzy lata [Prus 1993, 5–6].

Відавочна, смех для пісьменніка – адзін са спосабаў не патануць у моры роспачы, безнадзейнасці. Аднак трэба падкрэсліць, што часта праз смех Б. Прус выкрывае нейкія заганы асобных герояў. З іроніяй гаворыць ён, напрыклад, пра дапамогу пана Пётра, які «жыў для іншых», але на першае месца ставіў дабрабыт сваёй сям'і.

Я. Брыль смяецца значна менш, але і ў яго аповесці ёсць месца для смеху. Вось як паказвае пісьменнік Даніка Мальца пасля таго, як пабілі яго солтысавыя дзеці: «Назаўтра ўранку яшчэ раса пяклася холадам, Сівы ўжо ехаў верхам на парсюку – зноў на балота. Падганяў Белага парэпанымі пяткамі пад бакі і зноў смяяўся» [Брыль 1960, 42]. Для Я. Брыля дзяцінства – гэта час, калі нават крыўды хутка забываюцца, чаму дапамагае кантакт з прыродай.

Увогуле Б. Прус і Я. Брыль гаварылі не толькі пра сумныя моманты жыцця сіраты, але і спрабавалі ўзнавіць незабыўныя імгненні маленства, што захаваліся ў памяці. Абодва героі любяць прыроду, на ўлонні якой адчуваюць сябе найлепш.

Выходзячы на важкія сацыяльна-палітычныя праблемы, Я. Брыль пашырае грані аўтабіяграфічна-традыцыйнай тэмы сіроцтва. Пісьменнік уздымае праблему цяжкага лёсу таленавітых дзяцей, што растуць сіратамі гісторыі ў паняволенай радзіме і глыбока адчуваюць яе сіроцтва [Калеснік 1990, 87–88]. Імкненне Даніка Мальца да ведаў з’яўляецца вынікам яго любові да Радзімы, якая мае патрэбу ў адукаваных людзях. У гэтым плане брылёўскаму герою бліжэй да герояў іншага польскага пісьменніка – Стэфана Жэромскага.

Да аповеду пра сталенне ў неспрыяльных умовах і пратэст супраць нацыянальнага прыгнёту натхніў Я. Брыля, па яго прызнанні, змешчаным у цыкле мініяцюр *Рэха заўсёды са мной*, раман *Сізіфава праца* (*Syzyfowe prace*, 1987) С. Жэромскага: «перачытаўшы гэтую рэч, я жыва зацікавіўся адным маім юнацкім рукапісам і дапісаў, перапісаў яго, *Сірочы хлеб*» [Брыль 1972, 134]. Пры тым, аўтар аповесці *Сірочы хлеб* «nie ogranicza się tylko do ukazania gnębicieli i ciemiężonych, sięga głębiej, w jego utworze naród nie jest monolitem, lecz zbiorowością, w której można znaleźć zarówno wrogów, jak i przyjaciół» [Panasiuk 1992, 94].

На старонках сваёй аповесці Я. Брыль не спыняецца на паказе ўласнаперажытага: «Данік з *Сірочага хлеба*, вядома, не я, а тып або заяўка на яго, мілы сябар майго маленства, якога я зляпіў з многіх знаёмых хлопчыкаў, дадаўшы трохі і свайго» [Брыль 1981, 248]. Віктар Вабішэвіч, спасылаючыся на тыя гістарычныя факты, што знайшлі мастацкае ўвасабленне ў аповесці, даказвае, што ў ёй скандэнсаваны вопыт заходнебеларускіх сялян, што імкнуліся абараняць сваю мову і культуру [Вабішэвіч 1992, 77–84].

У сваю чаргу падобныя заўвагі пра раман *Сізіфава праца* выказаў гісторык польскай літаратуры, выдатны знаўца творчасці С. Жэромскага Артур Гутнікевіч:

Wbrew sugestiom i podejrzaniom, że powieść jest być może ukrytą, zbeletryzowaną autobiografią pisarza, była ona od początku w zamyśle autorskim tworem imaginacji, nie dającym się w sposób prosty i bezpośredni odnieść do stosunków kieleckich. Miała być obrazem typowym, w którym każdy Polak i mieszkaniec zaboru rosyjskiego mógł rozpoznać sam siebie, swoje najbardziej prywatne, własne doświadczenia. Miała też być świadectwem stanu świadomości zbiorowej społeczeństwa polskiego ery popowstaniowej i historią zmagania pokolenia młodzieży polskiej z zaborczą szkołą [Hutnikiewicz 1998, 263–264].

Праўда, пачаткова здаецца, што не вельмі шмат чаго спалучае Даніка Мальца з героямі рамана *Сізіфава праца*. С. Жэромскі абставінамі з уласнай біяграфіі надзяліў некалькіх герояў: Марціна Боровіча, Бернарда Зыгера, Андрэя Радка, што з'яўляюцца прадстаўнікамі розных сацыяльных станаў. Выбар галоўнага героя рамана быў абумоўлены тым, што «Żeromski nie należał do pisarzy, którzy – jak Prus czy Reymont – prowadzili „studia terenowe”, organizowali i przygotowywali materiał twórczy do swych dzieł. Natomiast z niezwykłą chłonnością zużytkował jako materiał twórczy to, co przyniosło mu jego żywiołowo kształtujące się doświadczenie życiowe» [Markiewicz 1964, 155]. С. Жэромскі, як прадстаўнік шляхты, галоўным героем твора зрабіў шляхецкае дзіця, што пакінула родную хату, каб пачаць вучобу ў школе. Даверлівасць, несамастойнасць, разгубленасць, туга па маці прывялі хлопца да таго, што ён лёгка паддаўся русіфікацыі. Пісьменнік засяродзіўся на працэсе сталення Марціна Баровіча, пошукаў ім нацыянальнай свядомасці, вынікам чаго стаў пратэст супраць прымуsoвай русіфікацыі польскай школы. Характар героя, з-за нечаканай смерці маці і недахопу ўвагі бацькі, кшталтавалі найперш падзеі, што адбываліся ў школе. Зваротным момантам у жыцці Марціна Боровіча з'яўляецца ўрок, на якім адзін з вучняў дэкламуе верш *Радуга Ардона*, прысвечаны гераічнай абароне Варшавы ў час лістападаўскага паўстання. С. Жэромскі даследуе, як пад уплывам верша Адама Міцкевіча несвядомы сваіх каранёў вучань (бацькі не перадалі яму патрыятычныя традыцыі) пачынае адкрываць сваё месца ў свеце. Праўда, напрыканцы *Сізіфавай працы* Марцін Баровіч пад уплывам страты каханай дзяўчыны, што выехала з сям'ёй у Расію, падае духам. Аднак чытач перакананы, што асабістая трагедыя не можа зламаць маладога чалавека, яго патрыятычных памкненняў. Гэта на думку Генрыха Маркевіча і апраўдвае назву рамана:

Zazwyczaj przyjmuje się, że tytuł *Syzyfowe prace* dotyczy rusyfikatorskich zabiegów carskiej szkoły. Równie jednak dobrze, a z lepszym stylistycznym zestrojeniem można by zastosować go do wysiłków załamującego się w końcu powieści Marcina Borowicza, a może – w ogóle do wysiłków młodzieży polskiej pod zaborami, zwłaszcza,

gdy w micie o Syzyfie położymy akcent na nieprzerwalności jego pracy i – ciągłym zaczynaniu jej od nowa [Markiewicz 1977, 26].

У плане сацыяльнага сталення цікавейшым, відаць, мог бы стаць вобраз селяніна Андрэя Радка, які дзякуючы падтрымцы настаўніка панскіх дзяцей Антона Палюшкевіча (Кэфкі) змог паспрабаваць выбіцца з нястачы. На ўсё жыццё Андрэй Радак запомніў словы настаўніка, які навучыў яго чытаць, а пазней на свой кошт паслаў у гімназію: «Nauka jest jak niezmierne morze... (...) Im więcej jej pijesz, tym bardziej jesteś spragniony. Kiedyś poznasz, jaka to jest rozkosz... Ucz się, co tylko jest sił w tobie, żeby jej zakosztować» [Żeromski 1998, 170]. На жаль, С. Жэромскі не разгортвае вобраза сялянскага хлопца, які ўсё жыццё падпарадкоўвае мары аб вучобе.

Аднак, ці выпадкова ў канцы рамана С. Жэромскі збліжае Марціна Боровіча менавіта з Андрэем Радкам? Спачатку, здаецца, што селянін з'явіўся сапраўды нечакана і толькі таму, каб проста дапамагчы знаёмаму, які кепска сябе адчуў:

(...) A ty wierzysz, że wykujem lemiesz z pałaszy skrwawionych... – zapłakał w głębi serca.

Wtem dał się słyszeć nad nim cichy głos:

– Borowicz, panie, panie...

Marcin podniósł głowę i zobaczył twarz Radka, wówczas ucznia klasy ósmej, który stał schylony. (...)

Marcin nie był w stanie rzec słowa, nie mógł patrzeć, wyciągnął tylko rękę i wspomógł się na siłach, czując uściśnienie kościstej, a jakby z żelaza urobionej prawicy Radkowej [Żeromski 1998, 261].

Апошняя сцэна ўмацоўвае чытача ў перакананні, што сумненні маладога шляхціца толькі часовыя, што ён надалей будзе змагацца за сваё нацыянальнае. Відавочна, па-свойму сімвалічна, С. Жэромскі гаворыць аб тым, што польскі шляхціц знаходзіць падтрымку ў селяніна і ён «zejdzie raz jeszcze, jak mityczny Syzyf, w pogrążone w uspieniu, smutne, mroczne niziny niedoli polskiej, aby podjąć wbrew wszystkiemu walkę na nowo» [Hutnikiewicz 1998, 265].

У рамане *Сізіфава праца* С. Жэромскі гаворыць пра падзеі 70–80-ых гадоў XIX стагоддзя, час, калі ў Каралеўстве Польскім пасля падаўлення паўстання 1863 года палітыка русіфікацыі прымае асабліва вострыя формы. Я. Брыль ў сваёй аповесці паказаў трагізм жыхараў Заходняй Беларусі, што ў выніку Рыжскай дамовы 1921 года адышла да Польшчы. Пісьменнік распавёў пра жорсткія парадкі польскага ўрада, што вёў прымуsoвае апалячванне, абмяжоўваў права беларусаў на вучобу на роднай мове. Калі ўлічыць блізкасць

гістарычнага лёсу беларускага і польскага народаў, зусім зразумела, што героі абодвух твораў знаходзяцца ў тыпалагічна блізкіх абставінах. Данік Малец з аповесці *Сірочы хлеб*, як і героі рамана *Сізіфава праца*, у школе змагаўся за сваё роднае. Пасля яго выключэння з шэрагаў вучняў, страты настаўнікаў – у выніку хваробы пані Мар’і і арышту Міколы Кужалевіча, герой вырашыў заняцца самаадукацыяй, разумеючы, што толькі так ён зможа дасягнуць лепшага ў жыцці.

С. Жэромскі ў сваім рамане таксама закрануў праблему таленавітых сялянскіх дзяцей, што не змаглі здзейсніць свае мары аб вучобе. На значную ролю Пётра Міхціка, здольнага сялянскага падлетка і часовага «апякуна» Марціна Боровіча, звярнуў увагу Ян Томкоўскі:

Michcik jest postacią epizodyczną i zamykając książkę mamy prawo już o nim nie pamiętać, skoro zapomina o nim również narrator. A jednak nieobecny uczeń jakoś daje znać o sobie w tekście utworu – i to nawet wówczas, gdy nie słyszymy jego nazwiska. Mimo wszystko, trudno bowiem przeoczyć ważny przecież fakt, że niepozorny bohater został w pewien sposób powiązany z dwiema innymi, bez porównania ważniejszymi postaciami. Nawet uśmiechając się na myśl o edukacji, jaką odbył ten wiejski chłopiec, powinniśmy pamiętać, że jest on jakby «niezrealizowanym Andrzejem Radkiem». Jest Radkiem, który nigdy nie spotkał życzliwego protektora, takiego jak choćby Paluszkiewicz-Kawka.

(...) Jednak to właśnie Michcik odsłania innym siłę książki i siłę czytania, a także recytowania [Tomkowski 2013, 398–399].

Такім жа беларускім Сізіфам можа бачыцца Данік Малец, які разумее, што мастацкае слова ўзвышаецца над сацыяльнымі падзеламі. Я. Брыль не пайшоў цалкам следам за адным са сваіх любімых пісьменнікаў і стварыў глыбокі вобраз малога селяніна, які пасля выключэння са школы не падае духам, але ў самаадукацыі, а таксама адукацыі свайго асяроддзя бачыць яшчэ адзін шлях змагання за свае правы, святлейшую будучыню. Герой хоча адкрыць сілу літаратуры пакуль што толькі перад дзедам Мікітам, з якім разам пасе панскіх кароў. І невыпадкова, відаць, на пашу герой ідзе з кнігай Б. Пруса, падоранай яму любімай настаўніцай.

Сапраўды, тыпалагічныя сыходжанні паміж творамі Б. Пруса, С. Жэромскага і Я. Брыля відавочныя. Нават заканчваюць свае творы пісьменнікі падобным чынам, паказваючы герояў у пераломныя моманты і падкрэсліваючы, што на далейшым шляху яны не застаюцца адны.

Відавочна, захапленне творчасцю польскіх пісьменнікаў паўплывала на стварэнне самабытнага, арыгінальнага твора, у якім уздымаюцца тэмы сіроцтва і змагання за родную мову і культуру. Судакрананне Я. Брыля

з польскай літаратурай і культурай адбілася таксама ў змесце іншых яго твораў: рамане *Птушкі і гнёзды*, шматлікіх аповесцях, апавяданнях і мініяцюрах, эсэістыцы.

Бібліяграфія

- Andraŭk Serafim. 1999. *Dumaŭcy pra večnae, baŭcy' štodzennaе*. U: Bryl' Ānka, *Zapavetnae. Ūbranyá tvory*. Minsk: Bellitfond: 5–22 [Андраюк Серафім. 1999. *Думаючы пра вечнае, бачыць штодзённае*. У: Брыль Янка, *Запаветнае. Выбраныя творы*. Мінск: Беллітфонд: 5–22].
- Bryl' Ānka. 1960. *Zbor tvoraŭ: U dvuh tamah*. Т. 1. Minsk: Dzâržaŭnae vydavectva BSSR [Брыль Янка. 1960. *Збор твораў: У двух тамах*. т. 1. Мінск: Дзяржаўнае выдавецтва БССР].
- Bryl' Ānka. 1972. *Vitraž. Apavádanni, miniácŭry, narysy*. Minsk: Mastackaá litaratura [Брыль Янка. 1972. *Вітраж. Апавяданні, мініяцюры, нарысы*. Мінск: Мастацкая літаратура].
- Bryl' Ānka. 1981. *Zbor tvoraŭ: U ráci tamah*. Т. 4. Minsk: Mastackaá litaratura [Брыль Янка. 1981. *Збор твораў: У пяці тамах*. т. 4. Мінск: Мастацкая літаратура].
- Bryl Janka. 1974. *Najchętniej tłumacze opowiadania*. «Literatura na Świecie» nr 5: 375–377.
- Dran'ko-Majsŭk Leanid. 2016. «...Gatovy Vam zaŭsędy dapamagčy...» *Listavanne z Mihasęm Straŭcovym*. «Dzeásloŭ» № 1: 220–240 [Дранько-Майсюк Леанід. 2016. «...Гатовы Вам заўсёды дапамагчы...» *Ліставанне з Міхасём Стральцовым*. «Дзеяслоў» № 1: 220–240].
- Hutnikiewicz Artur. 1998. *Poslowie*. Y: Źeromski Stefan. *Szyzŭfowe prace*. Wrocław: Wydawnictwo Dolnośląskie.
- Janowicz Sokrat. 1987. *Białoruś, Białoruś*. Warszawa: Iskry.
- Kalesnik Uladzimir. 1990. *Ānka Bryl'. Narys žyccá i tvorčasci*. Minsk: Narodnaá asveta [Калеснік Уладзімір. 1990. *Янка Брыль. Нарыс жыцця і творчасці*. Мінск: Народная асвета].
- Lubczyńska-Jeziorna E. 2007. *Gatunki literackie w twórczości Bolesława Prusa*. Wrocław: Agencja Wydawnicza a linea.
- Markiewicz Henryk. 1964. *Opowiadania Źeromskiego*. Y: Tegoż. *Prus i Źeromski. Rozprawy i szkice literackie*. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy.
- Markiewicz Henryk. 1977. *Tytuły Źeromskiego*. Y: Tegoż. *W kręgu Źeromskiego. Rozprawy i szkice historycznoliterackie*. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy.
- Nieuważny Florian. 1998. *Janka Bryl a Polska (zarys problematyki)*. «Acta Albaruthenica» nr 1: 75–82.
- Panasiuk Nadzieja. 1992. *Związki Janki Bryla z kulturą i literaturą polską*. Y: *Na pograniczu. Studia i szkice*. Red. Karwacka H., Nosowicz J.F. Białystok: Instytut Filologii Polskiej. Zakład Filologii Wschodniosłowiańskich Filii Uniwersytetu Warszawskiego: 93–106.
- Prus Bolesław. 1993. *Nowele wybrane*. Białystok: Wydawnictwo Łuk.
- Sztachelska Jolanta. 2015. *Zabijanie klasyków. Studia i eseje*. Białystok: Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku.
- Tomkowski Jan. 2013. *Wojna książek. Wokół «Szyzŭfowych prac»*. Y: *Źeromski. Tradycja i eksperyment*. Red. Janicka A., Kowalczykova A., Kowalski G. Białystok–Rapperswil: Wydawnictwo Alter Studio.
- Turkey Klara. 1937. *Bolesław Prus a romantyzm*. Lwów: Nakł. Filomaty.
- Vabiševič Viktor. 1992. *Ī budze smačny hleb duhoŭny. Gistaryčny kamentar da apovesci Ānki Bryla «Siročy hleb»*. «Rodnae slova» № 78: 77–84 [Вабішэвіч Віктар. 1992. *І будзе смачны хлеб духоўны. Гістарычны каментар да аповесці Янкі Брыля «Сірочы хлеб»*. «Роднае слова» № 78: 77–84].
- Źeromski Stefan. 1998. *Szyzŭfowe prace*. Wrocław: Wydawnictwo Dolnośląskie.

Summary

***Orphan's Bread* by Yanka Bryl in a Polish context: Bolesław Prus, Stefan Żeromski**

This article focuses on the relationship between Yanka Bryl and Poland, showing the influence of Polish classics on his literary legacy. Stories such as *Orphan's Bread* by Yanka Bryl, *Orphan's Plight* by Bolesław Prus and the novel *Sisyphean Labours* by Stefan Żeromski were subjected to comparative analysis. Prus concentrated on the fate of the orphan and his unequal struggle for a better tomorrow. Żeromski showed the image of the school in the Russian Congress Kingdom of Poland and the struggle of young people against Russification. J. Bryl, in his story, raised the topics of the orphanage and the struggle for linguistic, cultural and national identity.

Key words: Belarussian prose, Polish prose, orphanage problem, struggle for language and culture, typology

Kontakt z Autorką:
a.alsztyniuk@o2.pl

Wawrzyniec Popiel-Machnicki

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu

Polska niepodległość w poezji „nowochłopskiej” (Nikołaj Klujew i Siergiej Jesienin)

11 listopada 1918 roku Polska po 123 latach imperialnej ekspansji Rosji, Prus i Austrii odzyskała niepodległość. Należy wziąć pod uwagę, że proces odradzenia się polskiej państwowości był długotrwały, a jego uwieńczeniem było podpisanie właśnie 11 listopada rozejmu w Compiègne pomiędzy ententą i Cesarstwem Niemieckim, co doprowadziło do zakończenia I wojny światowej. Dzień wcześniej do Warszawy przyjechał zwolniony z twierdzy w Magdeburgu Józef Piłsudski, któremu Rada Regencyjna powierzyła misję utworzenia Rządu Narodowego. Przez długie lata jedynym śladem polskości na mapach geograficznych było Królestwo Polskie, potocznie, po kongresie wiedeńskim, który odbył się w 1815 roku, nazywane Kongresówką. Ten skrawek polskości połączony został unią personalną z imperium rosyjskim. Należy w tym miejscu dodać, że w wyniku rozbiorów największa część Rzeczypospolitej Obojga Narodów (czyli utworzonego w 1569 roku na mocy unii lubelskiej państwa złożonego z Korony Królestwa Polskiego i Wielkiego Księstwa Litewskiego) znalazła się pod panowaniem Rosji. Dlatego też wydarzenia I wojny światowej, uderzające w interesy imperium rosyjskiego, w tym i działania wojsk niemieckich w Kongresówce, były głośno komentowane w rosyjskim dyskursie społecznym zarówno w prasie, jak i w kręgach literackich.

W kontekście niezmiernie ważnego, toczącego się dyskursu postkolonialnego, Bogusław Bakuła, odwołując się do przemysłów Alexandra Etkinda, dotyczących rosyjskiej polityki w wiekach XVII–XX, podkreślił, że rozwój imperium rosyjskiego

oparty był (...) na kolonialnej ekspansji zagarniętych terytoriów sąsiednich w Azji, na Kaukazie i w Europie. Ten typ kolonizacji różnił się od klasycznej, zamorskiej, stosowanej przez Hiszpanię, Holandię, Francję, Belgię i także przez Wielką Brytanię. Obszary kolonizowane stawały się integralną częścią państwa, wprawdzie na jego peryferiach, ale już w ramach granic, gdzie stosowano praktyki zawężania albo wręcz likwidowania odrębności etnicznej, społecznej i kulturowej. Wewnętrzna kolonizacja była zarazem wewnętrzną wojną kulturową, toczoną w wielu przestrzeniach geopolitycznych i geokulturowych [Bakuła 2015, 101–102].

W świetle rozważań na ten temat na szczególną uwagę zasługują poetyckie komentarze wojennych wydarzeń, które rozgrywały się w 1914 i 1915 roku w Królestwie Polskim autorstwa przedstawicieli rosyjskiej poezji „nowochołpskiej” – Nikołaja Klujewa (1884–1937) i Siergieja Jesienina (1895–1925). Nikołaj Klujew i Siergiej Jesienin, a obok nich Siergiej Kłyczkow, Piotr Orieszin i Aleksander Szirajewiec, tworzyli awangardę sformułowanego w tamtych latach ugrupowania poetów „nowochołpskich” i skupieni byli wokół redagowanego przez Wiktora Mirolubowa czasopisma „Ежемесячный журнал”, na łamach którego zaczęli publikować swoje wiersze. Termin „nowochołpscy”, jak zauważa Konstantin Azadowski, zaczął być w literaturoznawstwie wykorzystywany w celu odróżnienia tych poetów od ich poprzedników – chłopskich „samородnych” poetów XIX wieku [Азадовский 1990, 153]. Tematem, który połączył „nowochołpskich” twórców, było podobne pochodzenie społeczne, mocno zakotwiczone w rosyjskiej wsi. O jej kulturowym i duchowym bogactwie pragnęli opowiadać pozostałym współobywatelom Rosji, a szczególnie mieszkańcom technokratyzujących się miast, za jakie uznawali przede wszystkim Petersburg i Moskwę. Na czoło tego ugrupowania wysunął się N. Klujew, który багаżem własnych doświadczeń chętnie dzielił się z młodszymi kolegami po piórze, a zwłaszcza z S. Jesieninem, którego poznał pod koniec 1915 roku. Pomógł on przybyszowi z rizańskiej guberni poruszać się po petersburskich literackich salonach, ostrzegając go przed nieszczerymi komplementami i pochlebstwami ludzi, interesujących się tylko stylizowaną na wiejską, typowo folklorystyczną sztuką. Przyjaźń poetów była najsilniejsza w latach 1915–1917 i pozostawiła wyraźny ślad w ich twórczości, czego przykładem są liczne wiersze, które znalazły się w opublikowanych niemal równocześnie na początku 1916 roku w zbiorach poetyckich, takich jak *Мирские думы* N. Klujewa i *Радунница* S. Jesienina. W utworach N. Klujewa: „Любви начало было летом!”, „Осенью могильною иконкой...”, „Косогоры, низины, болота...” i S. Jesienina: „Не ветры осыпают пуши”, „Пойду в скуфье смиренным иноком”, „Этой грусти, теперь не рассыпать” wyraźnie widać, że poeci opisując swoje chłopskie ojczyzny, wypełniając krajobrazy religijnymi treściami, uzupełniają się nawzajem, niejednokrotnie wzajemnie parafrazując swoje poetyckie wypowiedzi. W podobny sposób podeszli oni do tematu I wojny światowej, komentując działania niemieckich wojsk w Kongresówce. W twórczości poetów tego okresu widoczny jest również ich słowianofilski światopogląd, wpisujący się w rozważania Iwana Kiriejewskiego (1806–1856), Aleksieja Chomiakowa (1804–860) czy Konstantina Aksakowa (1817–1860), którzy stawiali Rosję i prawosławie w opozycji do kultury Zachodu. W poglądach słowianofilów Europa Zachodnia na drodze własnego koniunkturalizmu „wyczerpała swe moce rozwojowe”, degenerując dotychczasowe siły napędowe, jakimi były: katolicyzm,

protestantyzm, racjonalizm, prawo, państwo, wolność polityczna oraz autonomia jednostki [Dobieszewski 1999, 362–364]. „Nowochołpscy” poeci, stawiając siebie w roli trybunów prostego rosyjskiego ludu, uznawanego przez nich za nosiciela prawdziwych wartości chrześcijańskich, zgodnie twierdzili, że zachodnia kultura doprowadziła w efekcie do dezintegracji wszystkich narodów, a w tym kontekście szeroko rozumianej Słowiańszczyzny.

W *Мирских дум*, które były czwartym poetyckim zbiorkiem N. Klujewa¹, znalazły się m.in. wiersze poświęcone wojennej tematyce. Ołoniecki poeta starał się w sposób nawiązujący do staroruskich bylin [Азадовский 1990, 174], wykorzystując prosty, „ludowy” styl opisu, opowiedzieć czytelnikowi o toczących się na Zachodzie wydarzeniach. Poeta, występując w charakterze głosiciela prostych prawd, celowo zrezygnował z próby zagłębiania się w politykę w celu wyjaśniania historycznych przyczyn wielkiego konfliktu zbrojnego. Pragnął podzielić się doskonale przez siebie rozumianym chłopskim pojmowaniem zaistniałej sytuacji, w której ważną rolę miała odegrać również Rosja i jej armia, mobilizująca w przeważającej mierze żołnierzy pochodzących ze wsi. W takich utworach jak: *Солдатка*, *Небесный вратарь* czy *Русь* oprócz apoteozy chłopskiego raju, do którego według podmiotu lirycznego otwarte będą bramy dla odważnych obrońców rosyjskiej tradycji, kultury i wiary, przewijać zaczął się temat walki „całej Słowiańszczyzny z panmongolizmem i Antychrystem. W obu przypadkach zauważalna jest wielka i decydująca rola Rosji, która miała pełnić rolę bastionu Europy” [Popiel-Machnicki 2008, 132]. Autor *Мирских дум* pragnął wyraźnie podkreślić, że wysłani na wojnę Rosjanie walczyć będą nie tylko o swoją sprawę, ponieważ bliski powinien być im los zachodnich pobratymców, za jakich poeta uznawał Polaków. Ten temat bardzo dobitnie uwypuklony został w opublikowanym wcześniej, bo w styczniu 1915 roku w wieczornym wydaniu petersburskiej gazety „Биржевые ведомости” wierszu *Ночь на Висле* [Клюев 2010, 777]².

Już w pierwszych wersach wiersza podmiot liryczny zwraca uwagę czytelnika na fakt istniejącej granicy (*буерак* – wąwóz, parów), która symbolizować miała u poety odsunięcie się Polski od słowiańskich korzeni:

Луна, как вражий барабан,
Над буераками повисла,
И окровавленный жупан
На капюшон сменила Висла. [Клюев 1999, 253–254]

¹ Н. Клюев. 1916. *Мирские думы*. Петербург: Издание М.В. Аверьянова. 71 с.

² N. Klujew 26 listopada 1914 r. zwrócił się do redaktora „Биржевых ведомостей” А. Измайлова z prośbą o opublikowanie na łamach tej gazety kilku wierszy o tematyce wojennej. Utwór *Ночь на Висле* ukazał się drukiem 3 stycznia 1915 r.

Żupan – tradycyjna staropolska męska szata zamieniona została na kaptur, który przywodzi na myśl odzienie zakonne. Polska w chwilach wojennej trwogi ma czas na opamiętanie się i zamienienie katolickiego habitu na stalowy pancerz, który pomoże w zwycięstwie, niosącym wolność i prawdę. Z takim odczytaniem Klujewowskiej metafory można się zgodzić, biorąc pod uwagę religijny kontekst dalszej części utworu, z której płynie gorąca modlitwa o ratunek dla obu słowiańskich narodów:

Как четко гребни берегов
Окаменели в тяжком взмахе,
Молитвословию с бугров
Внимают тополи-монахи:

Спаси Россию, Иисус,
С сестрою, названною – Польшей!
Уже заря, как низка бус,
В моих струях не плещет больше! [Клюев 1999, 253–254]

Można zgodzić się w tym miejscu z uwagą Marii Janion, która w swojej książce *Niesamowita Słowiańszczyzna* podkreśla, że

wzajemne obwinianie się o zdradę – wyrażające się w oskarżeniach typu: Polska – Judaszem Słowiańszczyzny, Rosja – zdrażona siostra, wskazują jednak na istnienie jakiegoś emocjonalnego, głęboko sięgającego związku, opartego na słowiańskim pokrewieństwie [Janion 2006, 192].

Taki podtekst wyczuwalny jest u N. Klujewa.

Warto zwrócić uwagę na kolejny metaforyczny obraz ołonieckiego poety, w którym zorza, a szczególnie jej purpurowy odcień³, w chwili po burzy, przywołuje na myśl zdominowane purpurowym kolorem ikony Świętego Jerzego Zwycięzcy, szczególnie czczonego w prawosławnej religii męczennika za wiarę i obrońcę Rusi przed wszelkimi siłami zła, również tymi, płynącymi z Zachodu [Andrusiewicz 2000, 102–106]. N. Klujew postrzegał dotyczące Polaków wydarzenia I wojny światowej jako symboliczną walkę ze „smokiem”, jako możliwość „uwolnienia się” spod zgubnych wpływów zachodniego świata i powrotu do słowiańskiej macierzy, z dominującym w niej, w jego przekonaniu, przepojonym prawdziwą duchowością prawosławiem. Świadczyć mogą o tym ostatnie trzy strofy wiersza, w których podmiot liryczny N. Klujewa odwołuje się do rodzimej tradycji:

³ O symbolice koloru purpurowego zob. [Popiel-Machnicki 2000, 72–73].

И видел я, как Божья длань
Железный сумрак разогнала:
„Мужайся ты, встречая брань,
Как берега, набеги вала”.

Праматерь Волга, тихий Дон
„Аминь” в ответ прогрохотали,
И Висла, сбросив капюшон,
Накрылась панцирем из стали.

Оборотился в кладенец,
Грозя потемкам, гребень мели...
О враг! Твердыню ли сердец
Испепелить твоей шрапнели?! [Клюев 1999, 253–254]

Zapożyczona od rosyjskich modernistów i tak żywo dająca o sobie znać u N. Klujewa teoria panslawizmu, zabarwiona w charakterystyczny dla tego poety pierwiastek religijno-ludowy wymaga dodatkowego komentarza. Poetyckie prze-myślenia autora *Ночи на Висле* wpisują się w dyskurs postkolonialny, a zwłaszcza w zaproponowaną przez M. Janion teorię dziejów Słowiańszczyzny, której pogańska mitologia i wierzenia zostały przez łacińskich misjonarzy „zlekceważone i bezwzględnie zniszczone” w efekcie „brutalnej nieraz chrystianizacji”, co doprowadziło do umocnienia się zgubnych umysłowych skutków „kulturowej opozycji «lepszości» i «gorszości»” [Janion 2006, 13, 17, 20]. Używając terminu „kultura prasłowiańska”, polska badaczka ma na myśli okres przedchrześcijański, a w tym kontekście jakiegokolwiek domysły N. Klujewa, dotyczące polskiego odstępstwa od prawdziwej wiary, za jaką uważał prawosławie, wydawać by się mogły bezpodstawne. Oczywiście, jak twierdzi Janion, „możliwość chrystianizacji Polski w obrządku słowiańskim przed rokiem 966 była przedmiotem wielu domysłów i roztrząsań historycznych. Teza ta miała również bardzo zdecydowanych przeciwników”. Odstępstwo od Kościoła słowiańskiego na rzecz obrządku łacińskiego przyczyniło się do „zniszczenia więzów między Wschodem i Zachodem” [Janion 2006, 100–101]. Efektem takiego historycznego rysu jest to, że w Rosji katolicyzm zawsze był postrzegany skrajnie wrogo, jako religia związana z kulturą wrogo nastawioną do Wschodu. E. Thomson przytacza przykłady zdecydowanej rosyjskiej reakcji na próby dalszej latynizacji wschodnich Słowian:

Katarzyna zniosła kościół grekokatolicki na Ukrainie i Białorusi, przejmując własność ukraińskich i białoruskich katolików na rzecz państwa rosyjskiego i rosyjskiej Cerkwi Prawosławnej. Następni carowie kontynuowali konfiskaty własności jednostek i instytucji związanych w jakiś sposób z powstaniem w zachodnich

provincjach imperium. Po powstaniu w 1863 roku zostały zniesione wszystkie klasztory i zakony rzymskokatolickie na terenie Ukrainy i Białorusi (wtedy mocno spolonizowane w wyniku podejmowanych w poprzednich stuleciach przez samą Polskę wysiłków uzyskania imperialnej dominacji), wszystkie szkoły polskojęzyczne zostały zamknięte, a większość własności Kościoła Katolickiego uległa konfiskacie [Thomson 2000, 73].

Katolicyzm w tym świetle jest pojmowany jako religia, która zagrażała słowiańskiej wspólnoty i taki pogląd był bliski również N. Klujewowi oraz innym przedstawicielom „nowochłopskiej” poezji.

Jak już zostało wspomniane wyżej, w latach 1915–1917 bardzo zbliżony światopoglądowo do N. Klujewa S. Jesienin również postanowił wypowiedzieć się na temat rozgrywającej się nad brzegami Wisły wojennej batalii. W 1915 roku w czasopiśmie „Огниво” (nr 6/8) opublikowany został jego sonet pt. *Польша*, który przez redaktorów sześciotomowego wydania poezji S. Jesienina z 1978 roku został skomentowany jako oddźwięk na okupację Polski przez niemieckie i austro-węgierskie wojska podczas I wojny światowej. Autorzy tego komentarza, podkreślając bohaterstwo walczących Polaków broniących swoich ziem przed najeźdźcami [Есенин 1978, 284], zapomnieli dodać, że Polska w tym czasie nie istniała, a przyczyną takiego stanu rzeczy było również to, że do jej zaborców należało imperium rosyjskie. Jak widać, problem konfliktu niemiecko-słowiańskiego był obecny w krytyczno-literackich rozważaniach rosyjskich badaczy również w drugiej połowie XX wieku. Jest to całkowicie wytłumaczalne, ponieważ, jak twierdzi E. Thomson, w Rosji, a później w Związku Sowieckim

przy pomocy literatury dokonano się zawłaszczenie retoryczne ogromnych terytoriów nierosyjskich. Wynaleziono także tradycje, które pokazywały obrzeża imperium jako posiadające równie rosyjski charakter jak sama Moskwa. Pojawił się pogląd, w Rosji i za granicą, że Rosja była krajem nieposiadającym naturalnych granic oraz że parła do przodu, by siebie ochronić, zaś jej ekspansja miała łagodny wpływ cywilizujący [Thomson 2000, 76].

Taki punkt widzenia wpisuje się poniekąd w treść utworu S. Jesienina, który o zaistniałej sytuacji w Królestwie Polskim pisał w charakterystyczny dla siebie sposób, wykorzystując płynącą ze staroruskich ikon symbolikę koloru. Już w pierwszej strofie *Польши* pojawia się kolor czerwony, który pod postacią „облака кровавого” metaforycznie informował o nadciągającym wojennym nieszczęściu:

Над Польшей облако кровавое повисло,
И капли красные сжигают города.
Но светит в зареве былых веков звезда.
Под розовой волной, вздымаясь, плачет Висла... [Есенин 1978, 84]

Zwrócić należy uwagę, że poeta zaraz po zatrważającym czerwono-krwawym odcieniu, odwołującym się do odczuć strachu, cierpienia, śmierci, zamieścił kolor różowy, który w jego poezji zawsze symbolizował szczęście, młodość, miłość i wiarę. Z kolorem różowym u S. Jesienina trwale związane były motywy religijne⁴. W wierszu religijny oddźwięk pojawia się, jak słusznie zauważa Irina Gierasimowa, w symbolizującym Chrystusa obrazie gwiazdy oraz w opisie zwycięzców, którym „за стяг его труда / Сам враг кладет цветы на чашки коромысла”. Badaczka podkreśla, że koromysło (nosidło) przypomina wagę, która jest symbolem sprawiedliwości, głównie tej będącej w rękach Boga. To On oceni wszystkie krzywdy, wesprze oddany mu naród i osądzi agresora [Герасимова, online]. S. Jesienin przepojony jest wiarą w Polaków. Odwołuje się do naszej tradycji, przywołując nazwiska polskich orędowników odzyskania niepodległości:

О Польша, светлый сон в сырой тюрьме Костюшки,
Невольница в осколках ореола,
Я вижу: твой Мицкевич заряжает пушки. [Есенин 1978, 84]

Wiersz zamykają trzy wersy, których treść nie do końca jest jednoznaczna:

Ты мощною рукой сеть плена распорол.
Пускай горят родных краев опушки,
Но слышен звон побед к молебствию костела. [Есенин 1978, 84]

Rosyjski poeta doskonale zdawał sobie sprawę, że Polska po wielu latach zaborów była osłabiona i dlatego treść mówiąca o samodzielnym zrzućeniu „мощною рукой” niewoli pozwala sądzić, że miał on myśli coś innego. Przywołując wspomniane koromysło, kojarzące się z wiejskimi obrazami, można stwierdzić, że według S. Jesienina szala zwycięstwa przechyli się na stronę walczących Polaków za sprawą pomocnej dłoni Rosjan. Podobnie jak N. Klujew, autor *Польши* wierzył w wyzwolenie słowiańskich pobratymców, w czym niebagatelną rolę odegrać miała rosyjska armia i maszerujące w jej szeregach masy chłopskie. Taki osąd pokrywa się ze stwierdzeniem Iriny Gierasimowej, która podkreśla, że we wszystkich bez wyjątku wierszach rosyjskich poetów, dotyczących wydarzeń w Królestwie Polskim, a więc m.in. u Walerego Briusowa, Zinaidy Gippius, Aleksandra Błoka, Nikołaja Gumilowa, Anny Achmatowej, Dmitrija Kriuczkowa i in., wybrzmiewa współczucie dla braterskiego polskiego narodu i przekonanie, że tylko z pomocą siostry – Rosji – może on odzyskać niepodległość [Герасимова, online].

⁴ O symbolice koloru różowego zob. [Popiel-Machnicki 2000, 71–75].

Należy zgodzić się z Janem Orłowskim, że poetycka „polomania” w literaturze rosyjskiej tego okresu podyktowana była prowadzoną przez władze carskie propagandową polityką. Mocarstwa, które dokonały rozbiórów Polski, starały się w obliczu wyjątkowego momentu historycznego pozyskać poparcie Polaków, nie obiecując im w zamian żadnych autonomicznych praw. Wielki książę Mikołaj Mikołajewicz obiecywał, „iż pod berłem cara Rosji «zjednoczona zostanie Polska, swobodna w swojej wierze, języku, samorządzie»” [Orłowski, online]. Tragifarsa związana z tą wypowiedzią polegała na tym, że mowa w niej o wolności pod rosyjskim protektoratem.

W przytoczonych wierszach N. Klujewa i S. Jesienina również wyczuwalna jest wiara w to, że Polska odwzajemni uścisk wyciągniętej ku niej „pomocnej” dłoni słowiańskiej siostry – Rosji. Brakuje jednak w wersach „nowochołpskich” poetów tego, co wydaje się bardzo ważne: chociażby informacji o prawdziwej tragedii Polski, której żołnierze, wcieleni do obcych armii walczyli często w bratobójczych walkach po obu stronach frontu. Razić może również traktowanie Polski w kategoriach „młodszej”, „mniejszej”, „słabszej” siostry, o której nie można mówić w kategoriach jej autonomiczności. Brakuje również wczucia się w sposób postrzegania przez Polaków Rosji, która według słów M. Janion, „była zawsze «Wschodem», wyposażonym w cechy właściwe krajom «zorientalizowanym» przez europejski Zachód: bezwładna, nieruchoma, zapóźniona, zacofana, irracjonalna i tyrańska” [Janion 2006, 191]. Takiej Rosji Polacy się obawiali, uważając nawet, że nie jest ona częścią Europy.

Odzyskanie przez Polskę niepodległości w 1918 roku nie spowodowało, że Polacy podzielili światopogląd przedstawicieli rosyjskiej poezji, w tym N. Klujewa i S. Jesienina. Brak zbliżenia się ze wschodnim sąsiadem pociągnął kolejne próby zdominowania naszej ojczyzny. Polsko-bolszewicka wojna w 1920 roku zakończona porażką Rosji nie poszła w zapomnienie. 17 września 1939 roku Armia Czerwona ponownie wyciągnęła ręce w stronę słowiańskiej siostry – Polski, a finał II wojny światowej przyczynił się do ponadczterdziestoletniego, ponownego skolonizowania naszych ziem.

Bibliografia

- Andrusiewicz Andrzej. 2000. *Święty Jerzy I smok. W: Idee w Rosji / Идеи в России / Ideas in Russia. Leksykon rosyjsko-polsko-angielski*. Red. de Lazari A. T. 3. Łódź: Wydawnictwo Naukowe
Ibidem: 102–106.
- Azadovskij Konstantin. 1990. *Nikołaj Klûev. Put' poëta*. Leningrad: Sovetskij pisatel' [Азадовский Константин. 1990 *Николай Клюев. Путь поэта*. Ленинград: Советский писатель].
- Bakuła Bogusław. 2015. *Studia postkolonialne w Europie Środkowej oraz wschodniej. Kwerenda wybranych problemów (1991–2014)*. W: *Dyskurs postkolonialny we współczesnej literaturze*

- i kulturze Europy Środkowo-Wschodniej*. Red. Bakuła B., Dabert D., Kledzik E., Kupidura R., Piotrowiak-Junkiert K. Poznań: Biblioteka Porównań: 101–181.
- Dobieszewski Janusz. 1999. *Słowianofilstwo klasyczne*. W: *Idee w Rosji / Идеи в России / Ideas in Russia*. *Lexykon rosyjsko-polsko-angielski*. Red. de Lazari A. T. 1. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Semper: 362–368.
- Esenin Sergej. 1978. *Sobranie sočinenij v 6-ti tomah*. Red. Bazanov V.G. T. 4. Moskwa: Hudożestvennaâ Literatura [Есенин Сергей. 1978. *Собрание сочинений в 6-ти томах*. Ред. Базанов В.Г. Т. 4. Москва: Художественная Литература].
- Gerasimova Irina. *Pervaâ mirovaâ vojna v zerkale russkoj liriki 1914–1915 godov: sobytiâ vokrug Pol'si*. (online) <https://cyberleninka.ru/article/v/pervaya-mirovaya-voyna-v-zerkale-russkoj-liriki-1914-1915-godov-sobytiya-vokrug-polshi> (dostęp 23.06.2018) [Герасимова Ирина, *Первая мировая война в зеркале русской лирики 1914–1915 годов: события вокруг Польши*. (online) <https://cyberleninka.ru/article/v/pervaya-mirovaya-voyna-v-zerkale-russkoj-liriki-1914-1915-godov-sobytiya-vokrug-polshi> (дostęp 23.06.2018)].
- Janion Maria. 2006. *Niesamowita Słowiańszczyzna. Fantazmaty literatury*. Kraków: Wydawnictwo Literackie.
- Klûev Nikolaj. 1916. *Mirskie dumy*. Peterburg: Izdanie Aver'anova M.V. [Клюев Николай. 1916. *Мирские думы*. Петербург: Издание Аверьянова М.В.].
- Klûev Nikolaj. 1999. *Serdce Edinoroga. Stihotvorenâ i poëmy*. Predislovie Skatova N.N., vstupitel'naâ stat'â Mihajlova A.I.; sost., podgotovka teksta i primečaniâ Garina V.P. Sankt-Peterburg: Izdatel'stvo Russkogo Hristianskogo гуманитарного института [Клюев Николай. 1999. *Сердце Единорога. Стихотворения и поэмы*. Предисловие Скатова Н.Н., вступительная статья Михайлова А.И.; сост., подготовка текста и примечания Гарина В.П. Санкт-Петербург: Издательство Русского Христианского гуманитарного института].
- N. Klûev. *Vospominaniâ sovremennikov*. 2010. Sost. Poberezkina P.E. Moskva: Progress-Plëâda [Н. Клюев. *Воспоминания современников*. 2010. Сост. Поберезкина П.Е. Москва: Прогресс-Плëяда].
- Orłowski Jan. *Polska w okolicznościowej poezji rosyjskiej doby pierwszej wojny światowej*. (online) http://rcin.org.pl/Content/56754/WA248_69813_P-I-2795_orlowski-polska.pdf (dostęp 23.06.2018).
- Popiel-Machnicki Wawrzyniec. 2000. *Poëtika Sergeâ Esenina*. Poznań: Wydawnictwo Instytutu Filologii Rosyjskiej [Popiel-Machnicki Wawrzyniec. 2000. *Поэтика Сергея Есенина*. Poznań: Wydawnictwo Instytutu Filologii Rosyjskiej].
- Popiel-Machnicki Wawrzyniec. 2008. *Nikołaj Klujew: poezja religijnego posłannictwa*. Poznań: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza.
- Thomson Ewa. 2000. *Trubadurzy imperium. Literatura rosyjska i kolonializm*. Przeł. Sierszulska A. Kraków: Universitas.

Summary

Polish independence in the works of new peasant poets (Nikolai Klyuev and Sergei Yesenin)

The achievement of independence by Poland was preceded by WWI. The Kingdom of Poland was subjected to games between empires, which, in turn, contributed to the dissolution of our country executed by Prussia, Austria and Russia. This situation triggered an energetic reaction from Nikolai Klyuev and Sergei Yesenin. Among their oeuvre we may find poems about Poland in which Slavophilistic and pan-Slavist views are visible. Analysis of these poems perfectly suits postcolonial discourse.

Key words: Poland, independence, Klyuev, Yesenin, pan-Slavism, postcolonialism

Kontakt z Autorem:
wawerpma@amu.edu.pl

Przekładoznawstwo

Mirosława Czetyrba-Piszczako

Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie

Ukraińskie przysłowia i porzekadła w polskim przekładzie *Eneidy* Iwana Kotlarewskiego

Włodzimierz Mokry pisał:

przeszczepiony przez Iwana Kotlarewskiego na grunt ukraiński, bardzo zresztą popularny we wszystkich ówczesnych literaturach europejskich, gatunek heroikomiczny odegrał w dziejach piśmiennictwa ukraińskiego rolę iście przełomową i został przyjęty wręcz jako epicki poemat heroiczny, opiewający wciąż żywą historię narodową Kozaczyzny [Mokry, online, 267].

I. Kotlarewski wykorzystując parodię, nadał bohaterom poematu ukraiński charakter narodowy poprzez szerokie zastosowanie kontekstów kulturowych, np. elementów odzieży, nazw potraw kuchni ukraińskiej, instrumentów muzycznych, zwyczajów, wierzeń i licznych antroponomów. Poeta zdołał także wykorzystać w swoim poemacie niezwykle barwny, bogaty i elastyczny język. Słownik leksykalny I. Kotlarewskiego jest nieograniczony pod względem użycia lingwistycznych elementów ustnej twórczości ludowej, takich jak wyrażenia frazeologiczne, porównania, przysłowia, porzekadła.

W swojej twórczości autor *Eneidy* jako pierwszy dał jaskrawy przykład zaabsorbowania ustnej tradycji ludowej przez nowożytną literaturę piękną, a bogate zasoby mądrości ludowej znalazły odzwierciedlenie właśnie w tym poemacie. Jak pisał autor biografii Iwana Kotlarewskiego, Stefan Steblin-Kameński, pracował on nad zebraniem pieśni ludowych i dysponował ich sporym wyborem. Bywał na zgromadzeniach i zabawach prostego ludu i sam przebrany brał w nich aktywny udział, uważnie słuchał i zapisywał teksty, uczył się języka, obserwował zwyczaje i obrzędy Ukraińców, jakby przygotowując się do swojej przyszłej pracy [Коломіць, Іванова 2006, 39].

Przez tysiąclecia folklor stanowił podstawowe źródło doświadczenia życiowego narodu, jego poglądów estetycznych i ideałów etycznych, historii oraz filozofii życia. Odzwierciedleniem całej bogatej spuścizny duchowej danego narodu jest ustna twórczość ludowa zachowana w postaci przypowieści, pieśni, bajek, legend. Wśród bogatych zasobów folklorystycznych znaczące miejsce posiadają

przysłowia i porzekadła, które należą do tzw. „małych” gatunków folkloru, ale stanowią pełnowartościowe kategorie artystyczne „де словам тісно, а думкам просто” [Кудіна, Пророченко 2005, 5].

Słownik współczesnego języka polskiego definiuje przysłowie następująco: „krótka wypowiedź pochodząca z literatury lub ze źródeł ludowych, utrwalona w tradycji ustnej, w świadomości ludzi posługujących się jakimś językiem, wyrażająca jakąś myśl, prawdę, przesłanie, wskazówkę itp.” [*Słownik współczesnego języka polskiego* 2001, II, 206]. We wspomnianym słowniku cechy definicyjne porzekadła sformułowano jako „przysłowie, sentencja, maksyma, zwykle zawierające jakieś prawdy życiowe” [*Słownik współczesnego języka polskiego* 2001, II, 110]. Czasami bardzo trudno odróżnić przysłowie od porzekadła lub wyznaczyć wyraźną granicę między tymi gatunkami. Powiedzenie wykazuje tak bliskie podobieństwo do przysłowia, że nawet w przypadku dołączenia pojedynczego wyrazu lub zmiany szyku słów porzekadło może stać się przysłowiem.

Przysłowia tworzą podstawowy korpus paremiczny języka ukraińskiego, a jego uzupełnienie stanowią znacznie mniej liczne gatunki, takie jak porzekadła, zagadki, kalambury, pozdrowienia, zaklęcia, przekleństwa, życzenia oraz wyrażenia aforystyczne. Te krótkie, lakoniczne teksty są odzwierciedleniem żywej reakcji narodu na wydarzenia historyczne oraz zmiany w życiu społecznym. A w trafnych i precyzyjnych wyrażeniach zostały ujęte różne zjawiska rzeczywistości. W przysłowiach w skoncentrowanej postaci zawierały się nie tylko ogólne prawdy filozoficzne, lecz także wyróżniały się one celną oceną zjawisk społecznych, stosunków międzyludzkich, zachowań i cech charakteru. Tomasz Szutkowski konstatuje, że „Ponadczasowa aktualność jednostek paremicznych tkwi w ich uniwersalności i globalnym znaczeniu utworzonym na bazie powtarzalnej i typowej sytuacji” [Szutkowski 2015, 169].

Pierwszą kolekcję rękopisów przysłów ukraińskich zapoczątkowała książka Kłumientija Zinowijewa (Климентій Зіновіїв) pt. *Приповідки посполиті*, która została opublikowana pod koniec XVII wieku. Z kolei pierwsze drukowane tomiki ukraińskich przysłów pojawiły się w I połowie XIX wieku i były to *Малоросійськія пословицы и поговорки* (1834) autorstwa Wasyla Smyrnyckiego (Василь Смирницький), *Галицькі приповідки і загадки* (1841) w opracowaniu Hryhorija Ilkewycza (Григорій Ількевич) oraz *Сборник малорусских пословиц и поговорок* (1857) – Ołeksandra Szyszackiego-Illicza (Олександр Шишацький-Ілліч). Matwój Nomys (Матвій Номис) w zbiorze *Українські приказки, прислів'я і таке інше* (1864), jako prekursor, odszedł od alfabetycznej zasady systematyzacji materiałów, która dominowała w wydaniach wcześniejszych, na rzecz uporządkowania

tematycznego. W swojej książce autor umieścił około 15 tys. paremii ułożonych tematycznie w dwudziestu rozdziałach.

Od swoich początków literatura ukraińska zasilana była zasobami paremicznymi, ale nowa literatura, szczególnie w epoce jej formowania się, obfitowała w liczne przysłowia i porzekadła. W XIX wieku nastąpiła szczególna mobilizacja badaczy w kwestii gromadzenia różnych gatunków paremii, co znalazło odzwierciedlenie też w utworach poetyckich tych czasów. Asymilacja poszczególnych elementów mądrości ludowej w literaturze stanowiła zjawisko wieloaspektowe, bowiem obejmowała bezpośrednie cytowania w dziełach artystycznych poprzez wprowadzanie do mowy postaci całych przysłów, ich części lub głównych treści często z nadaniem im nowego sensu. W *Zarysie teorii literatury* można przeczytać, że „paremie uelastyczniają się bodajże najbardziej i najszybciej, przenikając do tradycyjnych gatunków języka pisanego” [Głowiński, Okopień i in. 1986, 454]. Zasobny w liczne ukraińskie elementy paremiczne poemat *Eneida* uznany został za przełomowy dla literatury ukraińskiej nie tylko dlatego, że napisany był w żywym języku ukraińskim, lecz także stanowił ogniwo łączące starą i nową literaturę ukraińską poprzez nieustanne inspiracje autora kulturą ludową oraz tradycjami artystycznymi poprzednich epok. Liczne elementy twórczości ludowej zaczerpnięte bezpośrednio z „żywej mowy” narodu wprowadzał I. Kotlarewski do poematu *Eneida* bardzo umiejętnie i trafnie, wplatał je do języka swojego dzieła lub bezpośrednio dyslokował w partiach dialogowych bohaterów utworu. Małe gatunki folklorystyczne stanowiły charakterystyczny element jego stylu autorskiego i zasób indywidualizacji języka postaci.

W twórczości I. Kotlarewskiego granice pomiędzy przysłowiami folklorystycznymi a tymi wprowadzonymi do tekstu literackiego są często dosyć umowne. Czasami trudno jednoznacznie stwierdzić, czy dany element to twórczość ludowa, czy może autorem jest właśnie I. Kotlarewski. Pamiętajmy, że sposoby wykorzystania przysłów często uwarunkowane były dominującą postawą wobec folkloru oraz zdeterminowane przez indywidualny talent artysty, zależały od jego preferencji twórczych. Ukraiński folklorysta, Mychajło Paziak (Михайло Пазяк), pisał, że bogactwo wariantów przysłów ludowych, ich zawartość semantyczna świadczą o wysokim stopniu rozwoju ukraińskiego języka narodowego, eksponują stylistykę oraz czynią język bardziej dokładnym, logicznym, psychologicznie bogatszym i obrazowo pełniejszym, zob. [Пазяк, online].

Przysłowia zostały opatrzone przez badaczy statusem najczęściej spotykanych w literaturze elementów nieprzekładalności. Alicja Pisarska i Teresa Tomasziewicz zauważają, iż „problem nieprzekładalności polega na istnieniu lub nie w kulturze docelowej fragmentu rzeczywistości, do której to słowo czy pojęcie odsyła w języku

źródła” [Pisarska, Tomaszewicz 1996, 127]. Henryk Lebedziński konstatuje, że „nieprzetłumaczalne bywają nie słowa, ale behawioralna, sensoryczna rzeczywistość człowieka jako okaz mentalności określonej zbiorowości [Lebedziński 1981, 114]. Z kolei Krzysztof Hejwowski podkreśla, iż w przypadku przysłowia „należy poszukać ekwiwalentu w języku docelowym, uważając przy tym, by wybrane w tłumaczeniu przysłowie nie było zbyt związane z kulturą języka docelowego” [Hejwowski 2004, 72]. Iryna Hłuchowcewa pisze, że przysłowia odzwierciedlają ludzką wiedzę o świecie zachowaną w jej świadomości, a wiedza ta pojawia się w formie systemu pojęciowego. Badaczka odwołuje się do tezy ukraińskiego lingwisty Mokijienki i nazywa przysłowia i przypowieści jednostkami o wysokim stopniu kumulacji wiedzy o rzeczywistości, co gwarantuje zrozumienie treści przysłowia bez względu na jego implicytny charakter [Глуховцева 2015, 56].

Każdy tłumacz, dokonując przekładu paremii na język obcy, powinien uwzględnić odrębne osobliwości dotyczące mentalności danego narodu. Według słów Jerzego Ziomek

przysłowie jest nie tylko informacją o świecie, o regułach postępowania, nie tylko formułuje zakazy i nakazy, ale jest także informacją o sobie samym, o swym pochodzeniu, o środowisku kulturowym, które dane zwyczajowe wyrażenie generowało. Ta autoinformacja nie jest wyłącznie cechą przysłowia, ale w tym gatunku odgrywa szczególną rolę – decyduje o jego kolorycie, dzięki któremu przysłowie zakotwiczone jest mocno we własnej genezie [Ziomek 1972, 38].

Przysłowia i przypowieści są istotnym elementem studiów językoznawstwa kulturowego czy entolingwistyki, ponieważ zawierają kulturową i historyczną informację zrozumiałą tylko dla osób danego kręgu kulturowego, który ją kreuje i wykorzystuje. Lingwiści ukraińscy dodają, że są to

своєрідні мікросвіти, вони містять в собі і етичний закон, і здоровий глузд, виражені в короткому вислові, що заповідали предки в керівництво нащадкам. Це душа будь-якої національної мови, в якій неповторним чином відображаються дух і самобутність нації, національна своєрідність історії, культури, традиційного образу життя народу – носія мови [Остроушко, Слєпченко, online].

Reasumując, paremie odzwierciedlają mentalność narodu z całą jego różnorodnością i sprzecznościami, są ponadto ważnymi elementami jego cech ludowych, stylu życia i norm moralnych.

Tematyka ukraińskich przysłów i porzekadeł stanowi kontyngent zróżnicowany tematycznie, w którym odzwierciedlają się starodawne zwyczaje, dowcip oraz ironia Ukraińców. Mają bowiem oni silnie rozwinięte poczucie indywidualności,

dążenie do sprawiedliwości społecznej, dobre, choć szorstkie, poczucie humoru, umiejętność naśmiewania się przede wszystkim z siebie. W ukraińskich przysłowia i porzekadłach bardzo wyraźnie widoczna jest także kwestia zniewolenia narodowego i socjalnego tego narodu.

J. Ziomek konstatuje, że

kulturowa motywacja przysłowia powoduje, że jego sens nie jest nigdy uniwersalny. Przysłowia między sobą mogą wchodzić w związki, które nazwijmy ligami. Ligi te pokrywają się z obszarami wspólnot kulturowych. Wspólnoty takie mogą być tak szerokie, że w praktyce – odczuwając nawet pewną obcość przysłowia – bez trudu je rozumiemy. Zrozumiałość jest wprost proporcjonalna do podobieństwa konotacji nazw tworzących jądro przysłowia [Ziomek 1972, 37].

W przekładzie przysłowia tłumacz zobligowany jest do zachowania nie tylko jego treści, zobowiązany jest także do odtworzenia plastyczności obrazów, na których było ono zbudowane.

Celem artykułu jest prześledzenie typów operacji translatorskich zastosowanych przez Piotra Kuprysia przy tłumaczeniu paremii dysponujących dużą konotacją kulturową. Z przeprowadzonej analizy wynika, iż I. Kotlarewski wprowadził do *Eneidy* gotowe przysłowia, jak również przetwarzał je na różne sposoby i kreował nowe jednostki. Materiał paremiologiczny wyekscerpowany z zasobów twórczości ustnej poddał autor modyfikacji dwojakiego rodzaju. Po pierwsze, był on kreatorem nowych paremii na podstawie struktury znaczeniowej konkretnej, wybranej jednostki, po drugie, dokonywał modyfikacji przysłów z wykorzystaniem części ich składu leksykalnego lub pojedynczego słowa, tworząc na tej bazie przysłowie w nowej szacie formalno-strukturalnej. W celu nadania większej plastyczności obrazom oraz wzmocnienia ekspresyjności opisów postaci umieścił I. Kotlarewski w tekście *Eneidy* liczne przysłowia odautorskie. Zadanie tłumacza, który pracuje nad tego typu tekstem literackim, polega na jak najbliższym i jak najdokładniejszym odtworzeniu w tekście przekładu formalnych i stylistycznych właściwości tego typu jednostek.

Analizę wybranych jednostek rozpocznę od przysłów ludowych, które umiejscowione zostały w poemacie w pierwotnej swojej postaci, bez wprowadzania zmian formalno-strukturalnych tych jednostek, np. w akapicie opisującym piekło, por.

Це – що проценту не лупили,
Що людям помагать любили.
Хто чим багат, то тим і рад.

To ci, co ludziom pomagali,
Co z nich procentów nie zdzierali,
Bo rad ten temu, w co bogaty.
[Kotlarewski 2008, 101]

W tym wypadku forma zastosowanego przez I. Kotlarewskiego przysłowia *Хто чим багат, то тим і рад* to jedynie drobna transformacja pod względem strukturalnym przysłowia ludowego o brzmieniu *чим багати, тим і ради* synonimicznego znaczeniowo z innym wyrażeniem w języku ukraińskim *чим хата багата, тим і гостям рада*. Budując swoje przysłowie, I. Kotlarewski zastosował krótkie formy przymiotników ze wskazaniem na podmiot w liczbie pojedynczej, przez co podkreślił indywidualizację cech poszczególnych postaci. P. Kupryś, aby osiągnąć maksymalny stopień odpowiedniości przekładowej i zgodność stroficzną, posłużył się metodą przekładu literalnego, nadając przysłowiu postać: bo rad ten temu, w co bogaty. P. Kupryś tworząc w języku polskim swoiste pseudoprzysłowie, zachował trafność wypowiedzi z przysłowia oryginalnego. Wydaje się, iż nie jest to zbyt „zgrabna” transformacja w języku docelowym, przy czym zamierzona znaczeniowa konotacja została w pewien sposób osiągnięta.

W poemacie *Eneida* i jego przekładzie na język polski reprezentatywnym przykładem występowania ekwiwalencji międzyjęzykowej, czyli idealnej korespondencji znaczeniowej i formalnej pomiędzy wyrażeniami dwóch różnych języków, jest powiedzenie *великій у страха очі* w języku ukraińskim oraz jego swojski polski ekwiwalent *strach ma wielkie oczy*, komunikujący o tym, że ‘pod wpływem strachu wyolbrzymia się niebezpieczeństwo’, por.

Великій у страха очі,

Вся рать неслась, хто швидше зміг.

Назад вертатись не охочі,

Всі бігли, аж не чули ніг.

Jak mówią, **strach ma wielkie oczy,**

Pędziło wojsko na wyprzódę.

Powracać nie był nikt ochoczy

I leciał, nóg nie czując z trudów.

[Kotlarewski 2008, 165]

W *Eneidzie* opisany wyżej typ ekwiwalencji międzyjęzykowej występuje sporadycznie ze względu na transformacje przysłów ludowych dokonywane przez I. Kotlarewskiego. Modyfikacja przysłów w poemacie stanowi jeden z najbardziej rozpowszechnionych sposobów budowania wrażenia komiczno-satyrycznego. Przykład przekształcenia ludowego wyrażenia paremiologicznego w celu osiągnięcia efektu komediowo-satyrycznego obrazuje następujący fragment, por.

З людьми на світі так буває:

Коли кого міх налякає,

То послі торба спать не дасть.

Na świecie z ludźmi tak się zdarza:

Gdy kto się na gorącym sparzy,

To później i na zimne dmucha.

[Kotlarewski 2008, 109]

I. Kotlarewski parafrazował tu na podstawie znaczenia znane ukraińskie powiedzenie ludowe *Хто обнікся на молоці, той і на воду дує*, któremu w przekładzie P. Kupryś przyporządkował polski odpowiednik przysłowia *kto się na gorącym*

sparzył, ten na zimne dmucha. Tłumacz zastosował w tym wypadku strategię udomowienia tłumaczonego fragmentu przez zastąpienie przysłowia języka źródłowego odpowiadającym mu pod względem semantycznym w języku polskim ekwiwalentem przysłowia ludowego. W obu językach wyrażenia są identyczne pod względem znaczenia i komunikują o tym, że ‘po złych, bolesnych doświadczeniach człowiek staje się przesadnie ostrożny’. Podobne „wyposażenie kulturowe” obu narodów umożliwiło tłumaczowi zastosowanie jednostki paremiologicznej w pełni ekwiwalentnej pod względem semantycznym w języku docelowym. Podobieństwo w sposobie postrzegania i opisywania rzeczywistości w dwóch systemach językowych, ukraińskim i polskim, jest rezultatem wielowiekowych kontaktów między tymi językami, wspólnymi wydarzeniami historycznymi, kulturowaniem wspólnych zwyczajów i obrzędów.

Kolejny przykład modyfikacji znanego przysłowia ukraińskiego brzmi następująco: *зла іскра і поле спалить і сама пропадає (сама згасне, сама щезне)*. Zostało ono zlokalizowane we fragmencie opisującym czyn Nizusa, który w przyływie wzburzenia zabił Wolcensa i sam ponósł śmierć, por.

**Як іскра, порох запаливши,
Сама з ним в купі пропада,
Так Низ, Волсентія убивши,
І сам лишився живота.**

**Jak iskra, proch wraz zapalając,
I sama razem z nim przepada;
Tak Nizus wroga zabijając,
Sam życie wkrótce też postradał.
[Kotlarewski 2008, 175]**

P. Kupryś w procesie przekładu na język polski przysłowia o wyraźnej konotacji kulturowej zastosował strategię kalkowania, budując jednostkę o identycznej strukturze formalno-strukturalnej ze znaczeniem nie do końca zrozumiałym w języku docelowym. W ukraińskim przysłowiu *іскра і поле спалить і сама пропадає* mądrość ludowa uczy, że powodem wielu błędów ludzkich jest często brak możliwości przewidzenia konsekwencji swoich działań i brak samokontroli. W przyływie gniewu, podrażnienia i poczucia zniewagi człowiek traci zdolność do wyważonych i rozsądnych działań, kierując się najczęściej chęcią zemsty, co w konsekwencji prowadzi go do zagłady.

Reprezentatywny przykład modyfikacji kolejnego przysłowia ludowego ilustruje poniższy fragment, por.

**Біда не по дерев'ях ходить,
І хто ж її не скуштовав?
Біда біду, говорять, родить,
Біда для нас – судьби устав!**

**Ech bieda nie po lesie chodzi,
Kto z ludzi jej nie zakosztował?
Jak mówią, bieda biedę rodzi
Los biedę dla nas przygotował!
[Kotlarewski 2008, 146]**

W paremiologicznych zasobach języka ukraińskiego funkcjonuje kilka wariantów przysłowia *одна біда йде, а за собою сто веде; як одна біда йде, то й другу за собою веде; одна біда тягне за собою й другу*, które w zacytowanym fragmencie zostało przetransformowane w czterech wersach. I. Kotlarewski wykorzystał je, by opisać niepokój, który siał zamęt w duszy Eneasza i strach przed nieuniknioną przyszłością. Tłumacz uwzględniając bliskie pokrewieństwo języków oraz semantyczną ekwiwalencję zaproponowanego czterowersza, ponownie posłużył się metodą kalkowania w tłumaczeniu zmodyfikowanego przysłowia. W języku polskim synonimiczny do słowa *bieda* jest wyraz *nieszczęście*, który znalazł zastosowanie w przysłowiu *nieszczęścia chodzą parami* o znaczeniu 'jedno niepowodzenie pociąga za sobą następne', które stanowi semantyczny odpowiednik ukraińskiego *одна біда тягне за собою й другу*.

Następny przykład modyfikacji przysłowia w sferze struktury pojawia się w poemacie w następującej postaci, por.

**Не розглядивши, кажуть, броду,
Не лїзь прожогом перший в воду,
Бо щоб не насмішив людей.**

**Jak mówią nie sprawdziwszy brodu,
Też co tchu nie włącz ty do wody,
Byś nie rozśmieszył tylko ludzi.
[Koltarewski 2008, 114]**

Ukraińskie przysłowie *uczы не спитавши (не розглядивши) броду, не лїзь у воду; не знаючи броду – не лїзь у воду* i zostało zastosowane dla spuentowania zalotów Turnusa do córki Latynusa – Lawinii. Drobne przekształcenie przysłowia polegało na rozszerzeniu jego struktury przez dodanie pojedynczych elementów uszczegółowiających konkretną sytuację. P. Kupryś zobligowany był do wyboru takiej strategii translatorskiej, która jego zdaniem odzwierciedliłaby najlepiej formalnie i znaczeniowo tłumaczoną jednostkę, i uznał, że w tym przypadku najkorzystniejszy będzie także literalny przekład przysłowia ukraińskiego. Tłumacz decydując się na dosłowny przekład przysłów, czyli tzw. kalkowanie, wprowadził konotację obcości do tekstu przekładu. Zastosowanie polskiego przysłowia częściowo ekwiwalentnego względem oryginału, typu *nie leż w wodę, nie utoniesz*, nie spełniałoby funkcji wersyfikacyjnych i rymotwórczych poematu.

I. Kotlarewski zamieścił w poemacie kilka błyskotliwych i trafnych aforyzmów autorskich, w których wyrażone zostały ogólne prawdy filozoficzne, por.

**Коли чого в руках не маєш,
То не хвалися, що твоє;
Що буде, ти того не знаєш,
Утрапиш, може, і своє.**

**Gdy czegoś w rękę nie masz czteku,
To nie chwal się, że to jest twoje,
Bo nie wiesz, co cię jeszcze czeka,
Utracisz może, nawet swoje.
[Koltarewski 2008, 114]**

Tego typu wyrażenia nie mają w języku polskim żadnych odpowiedników, natomiast stanowią ogromną wartość kulturową w języku ukraińskim, dlatego w tym wypadku uzasadnione wydaje się zastosowanie dosłownego ich tłumaczenia.

Stosownie do modelu przysłów I. Kotlarewski konstruował także swoje z wykorzystaniem tych części przysłowia ludowego, które stanowiły jego kwintesencję, por.

**Мужича правда єсть колюча,
А панська на всі боки гнуча,**

**Bo chłopska prawda w oczy kole,
A pańska zgina się dowoli.**

[Kotlarewski, 215]

Autor odważnie wyrażał aluzje odnośnie do społecznego zniewolenia narodu, wprowadzenia pańszczyzny i jej tragicznych konsekwencji dla narodu ukraińskiego. Prosty naród żyje według jednej prawdy, a ci, od których zależy jego funkcjonowanie w sferze materialnej i duchowej mają swoje własne prawdy. Pod maską humoru skrywała się ostra krytyka i moralne potępienie ówczesnego systemu feudalno-biurokratycznego, którego działania koncentrowały się na ograbianiu, znęcaniu się i zastraszaniu prostych ludzi. Przytoczone wyrażenie autorskie mogło powstać na podstawie dwóch przysłów ludowych: *правда очі коле; правда – колючка, на всі боки гнучка*. W przekładzie tłumacz wykorzystał strategię udomowienia przez wprowadzenie polskiego odpowiednika paremiologicznego *prawda w oczy kole*, adekwatnego do treści przysłowia w języku wyjściowym. W drugim wersie przysłowia zastosował tłumaczenie literalne, by zachować rym oraz obrazowanie jak najbliższe oryginałowi.

Serhij Jefremow analizując poemat *Eneida*, konstatuje, „śmiech obejmuje wszystko, nikogo nie oszczędza i do żadnej władzy żalu nie chowa, ostrym ostrzem rani wszystkich, nie oszczędzając nawet samego autora. Ale pod tym śmiechem kryje się smutek, który lada moment wyrwie się w postaci rozpaczliwego jęku” [Єфремов 1995, 10]. Zdaniem tego wybitnego lingwisty w literaturze przedmiotu szczegółowo opisano i przeanalizowano występujące w *Eneidzie* elementy kpiny i satyry odnoszące się do życia codziennego, np. pijaństwa, rozpusty, plotkarstwa, nieco ignorując stronę społeczno-polityczną ustroju na Ukrainie. Badacz podkreśla, że cała głębia satyry autora zostaje pominięta tam, gdzie sam I. Kotlarewski poświęca jej najwięcej uwagi, a przywary osobiste traktuje jako konsekwencję systemu społeczno-politycznego.

Za przykład nich posłuży wers, w którym autor umieścił znane porzekadło odnoszące się do życia społecznego, por.

Пропали! Як сірко в базарі!

Готовте шиї до ярма!

Zginiemy! Jak pies na bazarze!

Wpadniemy w jarzmo, nieboraki.

[Kotlarewski 2008, 173]

Przytoczone wyrażenie informuje o tym, że ktoś znalazł się w sytuacji bez wyjścia. Uzupełnione jednak informacją z drugiego wersu staje się silnie motywowane kulturowo poprzez odniesienie do sytuacji politycznej związanej z pozbawieniem autonomii Ukrainy i likwidacją Sycy Zaporoskiej.

W literaturze ukraińskiej antroponim *Sirko* to uogólniony obraz psa szarej maści. W kontekście polskim imię psa *Sirko* jest niezrozumiałe i uniemożliwia poprawne dekodowanie komunikatu. Charakteryzując tego typu przysłowia, J. Ziomek podkreśla, że „istnieją jednak przysłowia, sytuowane na granicy, poza którą tłumaczenie staje się niemożliwe. Są to przysłowia zleksykalizowane, tzw. przysłowia «z okienkiem», (...) w których okienko jest miejscem *in blanco* do wpisania względnie dowolnego nazwiska” [Ziomek 1972, 39]. Aby po części zneutralizować obcość porzekadła ukraińskiego, tłumacz umieścił w przekładzie, w takim właśnie okienku, hiperonim *pies* w miejscu hiponimu *Sirko*. W rezultacie tego typu kalka jest czytelna, ale z dużym potencjałem egzotyżacji.

W *Eneidzie* I. Kotlarewskiego przysłowia występują w funkcji satyryczno-ironicznej, przy ich użyciu autor krytykuje, ironizuje, ośmiesza, wyśmiewa, a także chwali. Kształtują one obowiązujące w społeczeństwie postawy moralne oraz wartościują określone zachowania pozytywnie lub negatywnie. Należy podkreślić, że P. Kupryś zdołał wydobyć znaczenie przysłów poprzez zastosowanie strategii kalkowania, nie zawsze jednak udało mu się zachować jego wartość ekspresyjno-stylistyczną. Dosłowne tłumaczenie uzasadnione było zachowaniem zgodności wersyfikacyjno-rymotwórczych oraz tym, że większość jednostek została poddana modyfikacji, przez co nie posiadała ekwiwalentów słownikowych w języku docelowym.

Bibliografia

- Êfremov Sergij. *Îstoriâ ukraiñs'kogo pis'menstva*. Red. Naënko M.K. Kiiv: Femina. (online) <http://sites.utoronto.ca/elul/history/Iefremov/Ist-pysm06.pdf> (dostęp 15.09.2017) [Сфремов Сергій. *Історія українського письменства*. Ред. Наєнко М.К. Київ: Femina. (online) <http://sites.utoronto.ca/elul/history/Iefremov/Ist-pysm06.pdf> (дostęp 15.09.2017)].
- Gluhovceva Īrina. 2015. *Dinamika ukraiñs'koi frazeologii kincâ XX – počatku XXI stolittâ: tendencii rozvitu*. Starobil's'k: Vid-vo DZ „LNU imeni Tarasa Ševčenka” [Глуховцева Ірина. 2015. *Динаміка української фразеології кінця XX – початку XXI століття: тенденції розвитку*. Старобільськ: Вид-во ДЗ „ЛНУ імені Тараса Шевченка”].
- Głowiński Michał, Okopień-Sławińska Aleksandra, Sławiński Janusz. 1986. *Zarys teorii literatury*. Warszawa: Wydawnictwo WSiP.

- Hejwowski Krzysztof. 2006. *Kognitywno-komunikacyjna teoria przekładu*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Kolomiśc' Volodimir, Ivanova Ol'ga. 2006. *Hudožnâ transformaciâ fol'klornih motiviv ta obraziv u ukraińskij literaturi peršoï polovinih XIX st. „Narodna tvorčist' ta etnografiâ” № 2: 37–44* [Коломісць Володимир, Іванова Ольга. 2006. *Художня трансформація фольклорних мотивів та образів у українській літературі першої половини XIX ст. „Народна творчість та етнографія” № 2: 37–44*].
- Kotlârevs'kij Ivan. *Eneyida*. (online) <https://www.pysar.net/poemy/Enejida/index.html> (dostęp 20.02.2018) [Котляревський Іван. *Енейіда*. (online) <https://www.pysar.net/poemy/Enejida/index.html> (дostęp 20.02.2018)].
- Kotlarewski Iwan. 2008. *Eneyida w tłumaczeniu Piotra Kupryśia*. Lublin: Wydawnictwo Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego.
- Kudina Olena, Proročenko Ol'ga. 2005. *Perlini narodnoï mudrosti. Nimec'ki prisliv`â ta prikazki*. Vinnicâ: Nova kniga [Кудіна Олена, Пророченко Ольга. 2005. *Перлини народної мудрості. Німецькі прислів'я та приказки*. Вінниця: Нова книга].
- Lebiedziński Henryk. 1981. *Elementy przekładoznawstwa ogólnego*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Mokry Włodzimierz. *Miejsce „Eneyida” Iwana Kotlarewskiego w rozwoju ukraińskiej dramaturgii i nowożytnego języka literackiego na Ukrainie*. (online) http://www.nestor.cracow.pl/Wydawnictwo/pdf/miejsce_eneidy_ivan_kotlarewskiego.pdf (dostęp 23.09.2017).
- Ostrouško V.B., Slëpčenko L.S. *Prisliv`â ta prikazki âk džerelo kraïnoznavčoi informacii*. (online) <http://www.dspace.univer.kharkov.ua/bitstream/123456789/4938/2/V.%20Ostroushko,%20L.%20Slepchenko.pdf> (dostęp 11.05.2018) [Остроушко В.Б., Слєпченко Л.С. *Прислів'я та приказки як джерело країнознавчої інформації*. (online) <http://www.dspace.univer.kharkov.ua/bitstream/123456789/4938/2/V.%20Ostroushko,%20L.%20Slepchenko.pdf> (дostęp 11.05.2018)].
- Pazâk Mihajlo. 2001. *Ukraińs'ki prisliv`â, prikazki ta porivnânnâ z literaturnih pam`âtok*. (online) <http://ukrlife.org/main/slovyk/slovyk.htm> (dostęp 29.03.2018) [Пазяк Михайло. 2001. *Українські прислів'я, приказки та порівняння з літературних пам'яток*. (online) <http://ukrlife.org/main/slovyk/slovyk.htm> (дostęp 29.03.2018)].
- Pisarska Alicja, Tomaszkieicz Teresa. 1996. *Współczesne tendencje w przekładoznawstwie*. Poznań: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza.
- Słownik współczesnego języka polskiego*. 2001. T. I–II. Red. Dunaj B. Warszawa: Przegląd Reader's Digest.
- Szutkowski Tomasz. 2015. *Jednostka paremiczna w europejskich i amerykańskich nurtach lingwistycznych*. „Studia Rossica Posnaniensia” nr 40/2: 167–178.
- Ziomek Jerzy. 1972. *O przekładaniu przysłów*. „Teksty. Teoria literatury, krytyka, interpretacja” nr 6: 29–41.

Summary

Ukrainian proverbs in Polish translation of *Eneyida* Ivan Kotlyarevsky's

Ivan Kotlyarevsky's *Eneyida* is a poem rich in paremic elements. The poem was considered a breakthrough in Ukrainian literature, not only because it was written in lively Ukrainian language, but, thanks to the author's fascination with the folk culture and artistic traditions of previous eras, it also constituted a link between old and new Ukrainian literature.

The aim of this article is to investigate the types of translation strategies used by Piotr Kupryś in the translation of *Eneyida*, especially those concerning paremic elements that are heavily influenced by cultural connotations. The analysis shows that Kotlarewski introduced existing proverbs, and also introduced new ones by processing others. In the Polish translation, Kupryś was not only

obliged to preserve the content of the proverbs, but also to reproduce the plasticity of the images on which they were built. The techniques most widely used in his translation include domestication, exotication and tracing. It seems that the translator did manage to extract the meaning of the proverbs; he did not, however, always preserve their expressive and stylistic value, which was the basic element of building the satirical effect of the poem.

Key words: translation strategy, proverb, adage, cultural connotation, oral folk art

Kontakt z Autorką:
zbp58@interia.pl

Marcin Dziwisz

Uniwersytet Pedagogiczny im. KEN w Krakowie

Nazwy realiów w przekładzie literatury fantasy – analiza wybranych utworów Andrzeja Sapkowskiego i ich tłumaczeń na język rosyjski

W 1954 roku J.R.R. Tolkien wydał swoje największe dzieło – trylogię *Władca Pierścieni* (ang. *Lord of the Rings*). Od tego momentu rozpoczął się trwający do dzisiaj rozkwit literatury *fantasy*. Dynamikę rozwoju omawianego gatunku podkreślają słowa Jeleny Kowtun, która zauważa, że:

Фантастика (...) представляет собой чрезвычайно активно развивающуюся область литературы. (...) Данная область характеризуется относительно быстрой эволюцией – содержательной и художественной изменчивостью [Ковтун 2012, 15].

Jedną z charakterystycznych cech gatunku jest obecność w wykreowanym przez autora uniwersum fantastycznych realiów, za pomocą których tworzy on niepowtarzalny, nasycony magią świat przedstawiony. Z takimi elementami irrealnej rzeczywistości mamy do czynienia również w tekstach będących przedmiotem niniejszego opisu. Co więcej, jednym z wyznaczników twórczości Andrzeja Sapkowskiego jest swoiste łączenie realiów fikcyjnych z tymi, jakie odnieść można do konkretnych, realnie istniejących kręgów kulturowych. To właśnie na sposobach oddania w tekście przekładu tych ostatnich skupi się nasza uwaga.

Zgromadzony materiał został zaczerpnięty z dwóch cykli opowiadań pt. *Ostatnie życzenie* i *Miecz przeznaczenia* oraz (już w nieco mniejszym stopniu) z pięciu powieści, składających się na tzw. cykl wiedźmiński, czyli: *Chrzest ognia*, *Czas pogardy*, *Krew elfów*, *Wieża Jaskółki* oraz *Pani Jeziora*. Teksty wszystkich przytoczonych utworów zostały przetłumaczone przez wybitnego (niestety już nieżyjącego) znawcę sztuki przekładu Jewgienija Wajsbroda, który przełożył na język Aleksandra Puszkina m.in. utwory Stanisława Lema, Krzysztofa Borunia, Stanisława Zajdla, a więc czołowych przedstawicieli polskiej literatury *science-fiction*.

Na potrzeby niniejszego artykułu badana leksyka została podzielona na kilka grup. Są to: określenia miar odległości, wagi, wzrostu, powierzchni, szeroko rozumianych środków płatniczych, świat, miar czasu oraz godności i sprawowanych urzędów, które można spotkać w badanych tekstach.

Nazwy realiów, obecne niemalże w każdej sferze ludzkiej działalności, stanowią również integralny element tekstów literackich powstałych w określonej kulturze. Szczególnie interesujące wydaje się przeniesienie prezentowanych rozważań na grunt literatury *fantasy*, w której możliwość kreacji i wykorzystania realiów już istniejących jest w zasadzie nieograniczona.

Sam termin realia obejmuje „wszystkie wytwory ludzkiej działalności, charakterystyczne dla historii, kultury, bytu danego narodu, a niespotykane u innych narodów” [Влахов, Флорин 1986, 53]. Uzupełnienie przytoczonej charakterystyki odnaleźć można m.in. w pracach Romana Lewickiego, który określa nazwy realiów jako „oznaczenie nazw obiektów nie występujących w języku przekładu, tj. specyficznych dla języka oryginału” [Lewicki 2000, 48].

W podobnym tonie wypowiada się Krzysztof Hejwowski, pisząc o:

(...) elementach tekstu, które w sposób szczególny łączą się z kulturą danego kraju
 (...) Tak rozumiane elementy kultury obejmują większość imion własnych, nazwy i zwroty związane z organizacją życia w kraju kultury wyjściowej, obyczajami i przyzwyczajeniami, cytaty i aluzje mające ścisły związek z literaturą danego kraju, aluzje do historii kraju i do innych sfer kultury, takich jak muzyka, film, malarstwo [Hejwowski 2004, 72].

Interesującą próbę zdefiniowania nazw realiów podejmuje Maria Krysztofiak, która określa je mianem klasycznych symboli kultury, pisząc, że: „Elementem odniesienia słów są empirycznie sprawdzane realia. Cechą tych ostatnich jest właściwa wszelkim kulturom dynamika zmian, prowadząca do rozwoju, stabilizacji lub zaniku niektórych fragmentów rzeczywistości” [Krysztofiak 2011, 53].

Jako pierwsze omówione zostaną wybrane przykłady realiów związane z szeroko rozumianymi miarami. Wybrane przykłady ich zastosowania zostały przedstawione w zestawieniu 1.

Zestawienie 1

nazwa oryginalna	ekwiwalent	nazwa użyta w tekście oryginalnym	sposób oddania w tekście przekładu
<i>sążeń</i>	<i>сажень</i>	nazwa autentyczna	uznany ekwiwalent
<i>łokieć</i>	<i>локоть</i>	nazwa autentyczna	uznany ekwiwalent
<i>galon</i>	<i>галлон</i>	nazwa autentyczna	uznany ekwiwalent
<i>lan</i>	<i>лан</i>	nazwa autentyczna	transkrypcja
<i>włoka</i>	<i>влука</i>	nazwa autentyczna	transkrypcja

Większość prezentowanych translandów została oddana w tekście wtórnym za pomocą istniejącego już w języku docelowym ekwiwalentu, co nie sprawiło

tłumaczowi zbytnich trudności. Nieco bliżej przyjrzymy się dwóm przypadkom, które wymagały zastosowania dodatkowych objaśnień. Oto pierwszy z nich:

Mierzył blisko siedem stóp, a ważył blisko dwa cetnary.

В нем было почти семь фумов росту и немного меньше тринадцати пудов.

W prezentowanym fragmencie odnaleźć można z dwie nazwy bezpośrednio odnoszące się do różnych systemów miar. Pierwsza z nich, *stopa*, jest dawną jednostką długości równą 0,28 m. W przekładzie dany leksem został oddany za pomocą słowa *фум* będącego zapożyczeniem z języka angielskiego, które uznać można za uznany ekwiwalent, w pełni oddający znaczenie nazwy oryginalnej. Warto zauważyć, że leksem wyjściowy, mający zdecydowanie polski odcień (por. *stopa staropolska*, *stopa krakowska*), został oddany poprzez zastosowanie leksemu mającego źródła w kulturze trzeciej. Drugą użytą przez autora jednostką jest *cetnar* – jednostka równa 100 kg [Uniwersalny słownik języka polskiego 2008, 391]. W przekładzie tłumacz zdecydował się na zastosowanie ekwiwalentu mającego typowo rosyjski charakter, bowiem *пуд* jest to: „русская мера веса равная 16,58 килограмма” [Большой толковый словарь 2004, 1044]. Warto zaznaczyć, że tłumaczowi udało się zachować obraz opisywanej sytuacji, gdyż w oryginale postać, o której mowa, waży 200 kg, zaś w przekładzie jego waga to około 214 kg.

W kolejnym przykładzie tłumacz zdecydował się na zamieszczenie dodatkowej informacji, wyjaśniającej sens oryginalnej wypowiedzi:

To sześćset trzydzieści włók. Czyli osiemnaście tysięcy dziewięćset mórg.

Это шестьсот тридцать влук, или восемнадцать тысяч девятьсот морг.

Uniwersalny słownik języka polskiego definiuje *włókę* jako dawną jednostkę powierzchni gruntu ornego równą 30 morgom [Uniwersalny słownik języka polskiego 2008, 473]. Widać zatem zależność zachodzącą pomiędzy znaczeniami omawianych leksemów. Jeśli chodzi o przekład wyrażenia *osiemnaście tysięcy dziewięćset mórg*, to zostało ono opatrzone dodatkowym przypisem o treści: *Приблизительно десять с половиной тысяч гектаров*. Jest to działanie słuszne, gdyż w jakimś stopniu przybliży odbiorcy rosyjskiemu zrozumienie staropolskiego systemu miar. Można jednakowoż założyć, że odbiorca polski również miałby kłopoty z zamianą *włók* na *morgi* bez sięgnięcia do odpowiedniej literatury specjalistycznej.

Pieniądze, środki płatnicze. Kolejną z grup nazw realiów, której przekład zdecydowaliśmy się zaprezentować, są pieniądze oraz szeroko rozumiane środki płatnicze. W zdecydowanej większości będą to nazwy autentyczne, zaczerpnięte z różnych języków oraz systemów walutowych. Istotną informacją dla tłumacza

będzie w tym przypadku wskazanie, z jakiej kultury wywodzi się dana nazwa. Przykłady wykorzystywanych w świecie wiedźmina środków płatniczych oraz ich ekwiwalenty prezentuje zestawienie 2.

Zestawienie 2

nazwa oryginalna	ekwiwalent	nazwa użyta w tekście oryginalnym	sposób oddania w tekście przekładu
<i>oren</i>	<i>орен</i>	autorski neologizm	transkrypcja
<i>szeląg</i>	<i>шелонг</i>	nazwa autentyczna	transkrypcja
<i>grosz</i>	<i>грош</i>	nazwa autentyczna	uznany ekwiwalent
<i>korona</i>	<i>корона</i>	nazwa autentyczna	transkrypcja
<i>lintar</i>	<i>линтар</i>	autorski neologizm	transkrypcja
<i>dukat</i>	<i>дукат</i>	nazwa autentyczna	uznany ekwiwalent
<i>marka</i>	<i>марка</i>	nazwa autentyczna	uznany ekwiwalent
<i>halerz</i>	<i>галлер</i>	nazwa autentyczna	uznany ekwiwalent
<i>miedziak</i>	<i>медяк</i>	nazwa autentyczna	uznany ekwiwalent
<i>grzywna</i>	<i>гривна</i>	nazwa autentyczna	uznany ekwiwalent
<i>floren</i>	<i>флорен</i>	nazwa autentyczna	transkrypcja
<i>nobel</i>	<i>нобель</i>	autorski neologizm	transkrypcja
<i>drahma</i>	<i>драхма</i>	nazwa autentyczna	uznany ekwiwalent
<i>tynf</i>	<i>тынф</i>	nazwa autentyczna	uznany ekwiwalent
<i>kopper</i>	<i>коппер</i>	autorski neologizm	transkrypcja

Analiza dwutekstu pokazała, że w przypadku jednostek walutowych niepolskich za podstawę ich przekładu została uznana właśnie nazwa polska, użyta w tekście wyjściowym, a nie nazwa używana w kraju, w którym dany środek płatniczy jest lub był wykorzystywany. Za przykład posłużyć może leksem *korona* odnoszący się do jednostek płatniczych m.in. w Czechach, Danii, Estonii, Szwecji (mówimy o okresie przed wprowadzeniem euro) lub *floren* – moneta bita we Florencji. Warto odnotować, że w niektórych przypadkach tłumacz decyduje się na dodatkowe objaśnienia w przypisach, np. *тынф* – *старинная серебряная монета*.

W zaprezentowanej grupie nazw realiów 66% leksemów oryginalnych zostało oddanych za pomocą uznanych ekwiwalentów, natomiast pozostałe 34% za pomocą transkrypcji, która pozwoliła zachować oryginalny narodowy koloryt danej nazwy. Co ciekawe, zastosowanie uznanych ekwiwalentów dotyczy przede wszystkim jednostek, które jednocześnie dotarły do języka przekładu i oryginału z kultury trzeciej. Wyniki przeprowadzonej analizy świadczą o istnieniu dalekiego echa w kontaktach historycznych (przede wszystkim handlowych) pomiędzy przedstawicielami poszczególnych społeczeństw.

Święta, miary czasu. Kolejną interesującą grupę nazw realiów stanowią święta, jakie obchodzą nie tylko ludzie, lecz także inne rasy zamieszkujące wykreowaną przez A. Sapkowskiego krainę. Analizowane leksemy podzieliśmy na dwie grupy: święta, których nazwy nie zawierają wewnętrznej semantyki, oraz nazwy znaczenie takie posiadające. Co więcej, wśród nazw znaczących odnaleźć można takie, które odnoszą się do świąt realnie istniejących. Jako pierwsze zaprezentujemy nominacje semantycznie puste lub takie, których semantyka nie jest na pierwszy rzut oka dostrzegalna:

*Było to w czasie **Święta Nis**.
А дело было во время Праздника Нис.*

*Tak jakoś trochę przed **Yule**.
Так где-то перед Йуле.*

*Yennefer też urodziła się w **Belleteyn**.
Йеннифер тоже родилась в Бэллетэйн.*

*Toż dziś wilia **Saovine**.
Ноне, ведь, сочевник Саовины.*

*Są także na kole zaznaczone **Midaëte** i **Midinvaerne**.
Обозначен на том ободке Мидаёте и Мидинваэрне.*

Przywołane nazwy świąt zostały przekazane w tekście przekładu za pomocą transkrypcji lub transkrypcji z modyfikacją (np. *Saovine* – *Saovina*) i stanowią integralny element językowego obrazu fantastycznego świata. Przytoczone leksemy można traktować jako autorskie okazjonalizmy. Co więcej, są wśród nich zmodyfikowane nazwy świąt realnie obchodzonych w różnych kulturach, np. *Belleteyn* – odzwierciedlenie celtyckiego święta Beltaine, *Saovine* – celtyckie święto Samhain¹. Dla tłumacza istotna staje się jedynie forma zmieniona, autorska. Natomiast po dotarciu do pierwotnego danego nazwy otrzymujemy autorski okazjonalizm nasycony konkretną mitologiczną oraz kulturową treścią, co wzmacnia odczucie fantastyczności zarówno w oryginale, jak i w przekładzie. Należałoby zatem stwierdzić, że formalne modyfikowanie realnie istniejących nazw świąt można uważać za jedną z charakterystycznych cech twórczości A. Sapkowskiego, a samo zjawisko za interesujący obiekt badawczy na gruncie innych tekstów z kręgu literatury *fantasy*.

Kolejną grupę leksemów związanych ze świętami stanowią nazwy znaczące oraz nazwy autentyczne, a włączone do struktury tekstu oryginalnego w formie niezmodyfikowanej. Prześledźmy zatem poniższe fragmenty:

¹ Informacja za Szelewski [2003].

*Spotkali się wszyscy na obchodach Święta Żniw.
Все они встретились на Празднике Жатвы.*

*Ujrzeć ją można – zaczął letnim czasem, od Dni Maju i Czerwia aż po dni Paźdierzca,
ale najczęściej zdarza się to w Święto Sierpi.*

*Узреть ее можно, – начал он, – летней порой, с дней мая и древоточца по дни
костров, но чаще всего это случается в Праздник Серпа.*

Obydwie nominacje związane są z cyklem prac rocznych i odnoszą się do okresu zbiorów, a konkretnie żniw. Również obydwie zostały oddane w tekście przekładu za pomocą kalki. Zatrzymajmy się nieco dłużej na drugim z przytoczonych fragmentów. Osoba wypowiadająca te słowa podaje tu bowiem kolejny przykład realiów, a mianowicie miary czasu. Tłumacz oddaje powyższą miarę czasu w niezwykle interesujący sposób. Pierwsze z wyrażeń, *Dni Maju*, zostaje pozbawione w przekładzie odcienia archaiczności oraz formalnego wyraziciela nazwy własnej – zapisu wielką literą. Jeśli chodzi o wyrażenie *Dni Czerwia* tłumacz oparł się tu na nazwie owada – trociniarki czerwicy, używając w tekście przekładu jej rosyjskiej nazwy *древоточца*. W tym przypadku zostaje zupełnie zatarte odniesienie do nazwy miesiąca, jednakże zachowany, a nawet wzmocniony, odcień fantastyczności. Jeśli chodzi o trzeci z miesięcy – *Paźdierz* – sytuacja komplikuje się jeszcze bardziej, bowiem tłumacz oddaje go za pomocą związku wyrazowego *дни костров*. Być może tłumacz oparł się na nazwie *костра* oznaczającej zdrewniałe części łodyg roślin włóknistych (pol. *paździerz*) lub *костер* – *ognisko*, co mogłoby sugerować, że chodzi o czas palenia np. jesiennych liści lub też mamy tu do czynienia z motywacją opartą na elemencie kultury trzeciej, białoruskiej (*паўдзiernik* – biał. *кастрычнік*).

Inną grupę nominacji stanowią nazwy świąt realnie istniejących. W badanych tekstach zanotowaliśmy następujące przykłady:

*Na Wypalankach to było, w czerwcu, w niedzielę przed Sobótką.
На Выжугах это было, в июне, с неделю до Соботки.*

W tradycji ludowej *sobótka* to przedchrześcijańskie obrzędy, zachowane jeszcze do niedawna na ziemiach polskich i na Rusi w postaci święta obchodzonego w noc letniego przesilenia [Bartmiński 1996, 286–287]. W tradycji ruskiej dane święto nosi nazwę *Ночь Ивана Купала* lub *Купальская ночь*. W przekładzie tłumacz zdecydował się jednak na przekazanie nazwy oryginalnej za pomocą transkrypcji, wprowadzając do tekstu przekładu element egzotyki. W tym przypadku znacznie lepszym rozwiązaniem byłoby zastosowanie uznanego ekwiwalentu, gdyż

zamierzeniem A. Sapkowskiego było użycie leksemu wywołującego określone ludowe czy też pogańskie konotacje.

Kolejnym świętem, którego przekład przeanalizujemy, są *Zielone Świątki*.

Listy (...) musiały dotrzeć nie później niż w dniu Zielonych Świątek.

Письма (...) должны были дойти не позже, чем в Троицын день.

W tym przypadku tłumacz zastosował odwrotną strategię, a mianowicie zdecydował się na wykorzystanie uznanego ekwiwalentu. To dobre rozwiązanie, gdyż wachlarz konotacji, związany z wyrażeniem polskim i rosyjskim jest podobny. Zachowane zostają również widoczne skojarzenia ze sferą religijną. Mamy tu zatem wyraźny przykład adaptacji.

Godności, sprawowane urzędy. Kolejną z grup nazw realiów w badanych tekstach stanowią leksemy odnoszące się do piastowanych przez bohaterów urzędów. Analiza przekładu danych jednostek jest niezwykle ciekawa, gdyż autor odwołuje się przede wszystkim do realiów typowo polskich, a więc niezbyt rozpowszechnionych w kulturze rosyjskiej. Jako pierwszemu przyjrzymy się słowu *grododzierzca*.

Co za czasy – westchnął grododzierzca.

Ну, времена, – вздохнул градоправитель.

Na gruncie języka polskiego słowo *grododzierzca* zostało utworzone przez autora z połączenia dwóch komponentów: rzeczownika *gród* oraz czasownika *dzierżyć*, za pomocą interfiksów *-o-*. Rosyjski ekwiwalent został oddany przez tłumacza za pomocą kalki. Podobnie jak słowo polskie zbudowany jest on z dwóch członów, a mianowicie z rzeczownika *град* oraz czasownika *править*, połączonych interfiksem *-o-*. Użycie przez tłumacza odpowiednika *градоправитель* dobrze oddaje znaczenie polskiego oryginału. Nie powoduje ono zmian w językowym obrazie rzeczywistości w przekładzie w stosunku do tekstu wyjściowego. Kolejnym zastosowanym przez tłumacza ekwiwalentem jest słowo *unam*. Można je odnaleźć w następującym kontekście:

Velerad, grododzierzca Wyzimy, podrapał się w podbródek, zastanowił się.

Велерад, unam Вызимы, почесал подбородок и задумался.

Wyraz *unam* pochodzi z języka greckiego i odsyła do godności, takich jak *konsul*, *namiestnik* (ros. консул, наместник) [Полный церковно-славянский словарь 1993, 224]. Zastosowany w tym przypadku ekwiwalent można traktować jako archaizm, nie do końca zrozumiały dla odbiorcy przekładu, dobrze natomiast

oddający charakter polskiego oryginału. Warto jednak podkreślić, że zastosowane rozwiązanie powoduje zatarcie śladu autorskiego idiotektu, doskonale widocznego w tekście wyjściowym.

Analizę przekładu jednostek związanych ze szczeblami samorządu terytorialnego rozpoczniemy od leksemu *sołtys*.

*Tamtejszy sołtys, nie zapomnieliście chyba o tym, wydał Kayleigha.
Надеюсь, вы еще не забыли, что тамошний солтыс выдал Кайлея.*

Rzeczownik *sołtys* pozostaje w bardzo ścisłym związku z formą funkcjonowania polskiego samorządu terytorialnego – jest jego pierwszym, najniższym szczeblem. „Drabina” systemu sprawowania władzy samorządowej została oparta na realiach polskich, co stanowi wyzwanie dla tłumacza, który stoi przed zadaniem oddania nie tylko oryginalnego leksemu, lecz także polskiego kolorytu związanego z każdą z analizowanych nazw. W tym przypadku tłumacz zdecydował się zapożyczyć leksem oryginalny. W wyniku takiego działania zachowany został polski charakter omawianej jednostki oraz związane z nim ślady obcości. Pod znakiem zapytania stoi kwestia prawidłowego zrozumienia znaczenia danego leksemu, gdyż rosyjski odbiorca ma prawo nie znać w dostatecznym stopniu polskich realiów administracyjnych.

Teraz przyjrzymy się przekładowi słowa *wójt*.

*Przed domem wójta pełno było wozów.
Перед домом војта было много телег.*

Leksem *wójt* stanowi niewątpliwy problem translatorski. W tym przypadku tłumacz zdecydował się na użycie w przekładzie ekwiwalentu *воѳт*. Mamy więc tu do czynienia z zapożyczeniem leksemu oryginalnego (z niewielką modyfikacją), który może nie zostać zrozumiany przez odbiorcę rosyjskiego. Należy jednak zaznaczyć, że owo zapożyczenie przekazuje czytelnikowi rosyjskiemu wyraźny sygnał obcości, wskazujący na krąg kulturowy, z którego wywodzi się leksem wyjściowy. Warto zauważyć, że ekwiwalent *воѳт* został zastosowany również w celu oddania znaczenia wyrazu *kmieć*.

*Diabeł – powtórzył z naciskiem kmieć.
Диавол, – с нажимом повторил воѳт.*

W trzecim z analizowanych przypadków tłumacz zdecydował się na przekazanie oryginalnej nazwy za pomocą ekwiwalentu *солтыс*, co potwierdzają poniższe fragmenty:

*Tam w lochach siedzi bazyliszek, zapomnieliście **wójcie**?*

*Там в подвалах сидит василиск, аль забыли **солтыс**?*

Takie rozwiązanie powoduje pewne zafalszowanie rzeczywistości w przekładzie w porównaniu z tą, jaką widzimy w oryginale. Nastąpiło tu bowiem swego rodzaju zmieszanie polskich realiów, nierozróżnienie obydwu funkcji administracyjnych – *wójta* oraz *sołtysa*, które jest doskonale dostrzegalne dla odbiorcy oryginału. Owo zmieszanie będzie jeszcze narastać, co pokaże analiza przekładu leksemu *starosta*.

*Aaaa – **starosta** znowu zaczął myśleć.*

*А-а-а, – **солтыс** снова принялся мыслить.*

W tym miejscu tłumacz ponownie zdecydował się na użycie ekwiwalentu *солтыс*, jednak teraz oddalenie na płaszczyźnie prerogatyw oraz „ważności” sprawowanej funkcji staje się znacznie bardziej widoczne niż na linii *wójt – солтыс*.

Trzeci przykład oddania polskiego oryginału przedstawia się następująco:

*Nie kpij – warknął **starosta**.*

*Не смейся, – проворчал **воѣт**.*

Jak widać, *starosta* w przekładzie staje się *wójtem*, co (podobnie jak wyżej) degraduje jego pozycję w drabinie administracyjnej. W czwartym przypadku tłumacz zdecydował się oddać oryginalne słowo za pomocą leksemu *староста*.

*Tak, tak, prawie **starosta** gada.*

*Да, да, **староста** верно глаголет,*

Zaproponowany ekwiwalent jest optymalny, gdyż w pełni oddaje znaczenie polskiego słowa. W kolejnym przykładzie tłumacz ponownie zdecydował się na przypisanie leksemowi oryginalnemu dwóch różnych ekwiwalentów.

*Ale na razie ja tu rozkazuję, bo **wojewoda** daleko.*

*А сейчас тут командую я, потому что **комес** далеко.*

*Przynieśliśmy naszego dowódcę, **wojewodę** Bronibora.*

*Мы принесли нашего командира, **воеводу** Бронибора.*

Pierwszy z zaproponowanych ekwiwalentów odsyła do języka łacińskiego, drugi jest nazwą polską. Zastosowanie takiego rozwiązania (dwa różne ekwiwalenty) być może wiąże się z obawą tłumacza, że odbiorca rosyjski będzie miał problemy z właściwym zrozumieniem oryginalnej polskiej nazwy. Warto zaznaczyć, że zarówno słowo *комес*, jak i *воевода* są w tym przypadku zapożyczeniami.

Zaprezentowana analiza pokazała swego rodzaju niekonsekwencję tłumacza w odniesieniu do przekładu nazw realiów związanych z nazwami sprawowanych urzędów. Jej wynikiem jest zatarcie pewnych elementów w przekładzie w stosunku do oryginału, co ilustruje zestawienie 3.

Zestawienie 3

oryginał	przekład
<i>grododzierzca</i>	<i>градоправитель, unat</i>
<i>sołtys</i>	<i>солтыс</i>
<i>wójt</i>	<i>войт, солтыс</i>
<i>starosta</i>	<i>солтыс, войт, староста</i>
<i>wojewoda</i>	<i>комес, воевода</i>
<i>kmieć</i>	<i>войт</i>

Źródłem takiego stanu rzeczy są dwa czynniki: stosowanie przez J. Wajsbrota kilku różnych ekwiwalentów dla jednego oryginalnego leksemu oraz wymieszanie funkcji oraz prerogatyw, jakie w tekście pierwotnym pełni bądź posiada dany bohater. Szczególnie jaskrawo uwidacznia się to w przypadku sposobów oddania na gruncie rosyjskim leksemu *starosta*. Jednak wahania i wątpliwości tłumacza można wyjaśnić faktem, że oddanie w tekście docelowym nazw realiów ściśle powiązanych z konkretną kulturą, a właściwie z jednym tylko z aspektów jej funkcjonowania, wciąż stanowi przedmiot badań oraz sporów zarówno wśród teoretyków przekładu, jak i samych tłumaczy. Nie zmienia to jednak faktu, iż opisane wyżej działania mają znaczący wpływ na obraz rzeczywistości, z jakim spotyka się odbiorca rosyjski.

Reasumując dotychczasowe spostrzeżenia, można stwierdzić, że nazwy realiów w badanych tekstach są przekazywane przede wszystkim na trzy sposoby: za pomocą uznanych ekwiwalentów – 42% translandów, za pomocą transkrypcji – blisko 52%, za pomocą kalki – 6%. Dotyczy to przede wszystkim leksemów wskazujących na realia rzeczywiste, a obecne w tekście wyjściowym. Warto podkreślić, że stosowanie przez tłumacza na przemian uznanych ekwiwalentów oraz transkrypcji (także kalki) implikuje zagadnienie adaptacji i egzotyzacji, przy czym to ostatnie zjawisko odznacza się większą częstotliwością.

Bibliografia

- Bartmiński Jerzy. 1996. *Słownik stereotypów i symboli ludowych*. 1996. Red. Bartmiński J. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.
- Bol'soj tolkovyj slovar' russkogo ŗzyka*. 2004. Red. Kuznecov S.A. Sankt Peterburg: Norint [*Большой толковый словарь русского языка*. 2004. Red. Кузнецов С.А. Санкт-Петербург: Норинт].
- Hejwowski Krzysztof. 2004. *Kognitywno-komunikacyjna teoria przekladu*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Kovtun Elena. 2012. *Racional'nost' magičeskogo: fantastičeskaŗ posylka na rubeŗe tysŗcŗletij*. W: *Slov' ŗns'ka fantastika*. Red. Cemenŗk G.F. Kiŗv: Izdatel'stvo Kievskogo nacional'nogo uniwersiteta imeni Tarasa Œevčenka: 15–38 [Ковтун Елена. 2012. *Рациональность магического: фантастическая посылка на рубеже тысячелетий*. W: *Слов'янська фантастика*. Red. Семенюк Г.Ф. Киŗв: Издательство Киевского национального университета имени Тараса Шевченка: 15–38].
- Krzysztofak Maria. 2011. *Translatologiczna teoria i praktyka przekladu artystycznego*. Poznaŗ: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza.
- Lewicki Roman. 2000. *Obcoŗ w odbiorze przekladu*. Lublin: Wydawnictwo UMCS.
- Sapkovskij Andŗej. 1996. *Krov' ŗl'fov*. Moskva: AST [Сапковский Анджей. 1996. *Кровь эльфов*. Москва: АСТ].
- Sapkovskij Andŗej. 1996. *Meč prednaznačeniŗ*. Moskva: AST [Сапковский Анджей. 1996. *Меч Предназначения*. Москва: АСТ].
- Sapkovskij Andŗej. 1996. *Poslednee ŗelanie*. Moskva: AST [Сапковский Анджей. 1996. *Последнее желание*. Москва: АСТ].
- Sapkovskij Andŗej. 1997. *Čas Prezreniŗ*. Moskva: AST [Сапковский Анджей. 1997. *Час Презрения*. Москва: АСТ].
- Sapkovskij Andŗej. 1999. *Kreŗenie ognŗm*. Moskva: AST [Сапковский Анджей. 1999. *Крещение огнŗм*. Москва: АСТ].
- Sapkovskij Andŗej. 2000. *Baŗnŗ Lastočki*. Moskva: AST [Сапковский Анджей. 2000. *Башня Ласточки*. Москва: АСТ].
- Sapkovskij Andŗej. 2003. *Vladyčica Ozera*. Moskva: AST [Сапковский Анджей. 2003. *Владычица Озера*. Москва: АСТ].
- Sapkowski Andrzej. 1992. *Miecz przeznaczenia*. Warszawa: SuperNova.
- Sapkowski Andrzej. 1993. *Ostatnie ŗyczenie*. Warszawa: SuperNova.
- Sapkowski Andrzej. 1994. *Krew elfów*. Warszawa: SuperNova.
- Sapkowski Andrzej. 1995. *Czas pogardy*. Warszawa: SuperNova.
- Sapkowski Andrzej. 1996. *Chrzest ognia*. Warszawa: SuperNova.
- Sapkowski Andrzej. 1997. *Wieŗa Jaskółki*. Warszawa: SuperNova.
- Sapkowski Andrzej. 1999. *Pani Jeziora*. Warszawa: SuperNova.
- Szelewski Maciej. 2003. *Nazewnictwo literackie w utworach Andrzeja Sapkowskiego i Nika Pierunowa*. Toruŗ: Wydawnictwo Adam Marszałek.
- Uniwersalny słownik jŗzyka polskiego*. 2008. Red. Dubisz S. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Vlahov Sergej, Florin Sider. 1986. *Neperevodimoe v perevode*. Moskva: Meŗdunarodnye otnoŗeniŗ [Влахов Сергей, Флорин Сидер. 1986. *Непереводимое в переводе*. Москва: Международные отношения].

Summary

Names of realities in translation – an analysis of Andrzej Sapkowski's novels and their translations into Russian

This article deals with the translation of reality names in fantasy literature. Research material was collected from the novels of the Polish writer Andrzej Sapkowski and from their Russian translations. We analyzed the ways in which the names of such realities as: measures of length, weight, height, area, widely understood means of payment, holidays, time units, given names and occupations were transferred into Russian texts.

Key words: translation, realities, fantasy literature, equivalency

Kontakt z Autorem:

dziwiszmarcin1985@gmail.com

„daleka”. Plusem jest jednak to, że w rachubę wchodzi większe masy tekstowe. Czy tłumaczenie automatyczne „zabiera chleb” tłumaczom? Nie. Wykwalifikowany tłumacz lepiej i „po ludzku” pomoże pokonać tę ścieżkę, tj. uwzględni także naiwny bądź też mentalnościowo-kulturalny obraz świata: *снег идет* (dosł. po pol. *śnieg idzie*) – *снег пaда* (dosł. po ros. *śnieg padaem*). Jednak po rosyjsku *падает снег* nie jest błędem (por. tytuł filmu animowanego *Падал прошлогодний снег*⁴); *po polsku jednak idzie śnieg* oznacza zupełnie co innego: to, że śnieg się zbliża, nadchodzi (*idzie śnieg, idzie zima*). SI nie jest w stanie przewidzieć każdego niuanu konwencji językowych. Sztucznej inteligencji daleko jeszcze do takiej kompetencji. Należy jednak przyznać, że nie podążamy za ilością produkowanych⁵ (przez każdego z nas, przez poszczególne narody) tekstów – przede wszystkim elektronicznych. Warto wziąć pod uwagę, że są one archiwizowane. Przykładowo zasób CommonCrawl⁶, zawierający dane całej domeny .ru tylko za lata 2012 oraz 2013, liczy (hipotetycznie⁷) około 500 mld tokenów (okazów) języka rosyjskiego. SI może wspomóc pracę tłumacza. Dla nikogo już nie jest sekretem to, że SI potrafi teksty języka A oraz B urownoważać, może zatem wspomóc pracę tłumacza nie tylko dostarczając i opracowując surowiec A, lecz także podając/podpowiadając inwariant paradygmacyjny oraz możliwe warianty referencyjne, konotacyjne, ogólnie zanurzone w sytuacyjność przebiegu wydarzeń w kontekście B. Uwzględnić należy fakt, że obecne teksty, w tym teksty Internetu, są różnorodne pod względem gatunku, lektu, stylu. Zaobserwować można wręcz lawinę tekstów – gatunków, idiolektów itd. – przeważnie w formie tekstów pisanych. Ogromna jest liczba tekstów (w tym równoległych) nieopracowanych. Warsztat związany z opracowaniem niezbadanych (nieotagowanych, nieprzeczytanych) tekstów uważamy za bardzo przydatny w pracy tłumacza.

Należy wziąć pod uwagę, że leksyka składa się z jednowyrazowców (por. niżej) i wielowyrazowców:

stół, drewniany stół, usiądźmy przy stole, stół chirurgiczny, nie ma za co, jedziesz!, jedziemy z koksem!, ale czad!, wyć do księżycy,

⁴ Zob. (online) <https://www.youtube.com/watch?v=DwJznO6SqyM> (dostęp 12.01.2018).

⁵ Świadomie nawiązujemy tu do popularnego cytatu Rolanda Barthesa: „Istnieje jednak także druga strona znaków (...): alienacja, w którą człowiek wpada, nie panując nad nadwyżką wyprodukowanych przez siebie znaków” [Barthes 1999, 14].

⁶ Zob. (online) <http://statmt.org/ngrams/pages/raw-data.html> (dostęp 2.02.2017). W sprawie niektórych danych statystycznych tego zasobu – por. publikację [Buck i in. 2014, 3579–3584].

⁷ Hipotetycznie, dlatego że niezwykle trudno jest „rozpakować” pliki tak ogromnych zasobów. Wszelkie operacje w tym operacje ekscerpcyjne, odbywają się bowiem na plikach mocno skompresowanych tychże zasobów.

a nawet formuł idiomatycznych w postaci dialogów:

- *Kto mi wózek⁸ ukradł!?*
- *Ja! Przysnąę się bez bicia.* Itd.

Wielowyrzowce o różnej „mocy idiomatyzacji” (mocna swobodna klasa, kolokacje, idiomy – odtwarzalne jednostki leksyki), zwłaszcza w szerokiej płaszczyźnie przekładoznawstwa, wymagają obecnie współpracy, skoordynowania warsztatu badawczego leksykologa, leksykografa/frazeografa, tłumacza i informatyka. Mówiąc w bardzo dużym skrócie, przy określonej masie otagowanych równoległych frazemów (np. rosyjskich i polskich) można zautomatyzować tagowanie frazemów w translatemach właśnie w tych tekstach niezbadanych, nieotagowanych, tj. nieopracowanych. Innymi słowy, można utworzyć system, który automatycznie wyszukiwałby obiekty równoległe z tekstu równoległego, np. z tekstu specjalistycznego, ekscerpowałby i kwalifikowałby jako *frazemy potencjalne*. Rzecz jasna, ostateczna decyzja o zakwalifikowaniu takich par przekładowych do statusu reprezentatywnego należałaby do językoznawcy. Frazeografia komputerowa to dziedzina metodologii leksykograficznej, w której dokonuje się automatycznej ekscerpji oraz analizy frazemów.

Podróż z języka A do języka B to jak podróż pomiędzy planetą Ziemią a egzoplanetą np. w Proxima Centauri. Potrzebna jest taka transgresja przekazu materiału wysłanego, by ów materiał zachować w stanie, mówiąc ogólnie, zdającym do użycia po przybyciu „na miejsce”. Podróż międzyjęzykowa to zrozumienie języka B na podstawie nawyków nabytych w języku A. Materiał wysłany do egzoplanety jest przede wszystkim przysłowiowym *punktem obserwacyjnym*. Po transgresji taki punkt (reprezentowany np. przez astronautę, urządzenia pomiarowe, SI) musiałby być zachowany, tj. musiałby nie tylko „odnaleźć się” w nowym systemie, lecz także umieć rozpoznawać nowy system na podstawie doświadczenia zdobytego jeszcze przed wyprawą w drogę – na Ziemi, w laboratorium, w sali ćwiczeń itp. Rozpoznawanie nawet najmniejszych fragmentów o klasie X w nowej rzeczywistości musi opierać się na jak największym bagażu doświadczeń (zdobytych przed podróżą, transgresją) dotyczącym identycznych lub podobnych fragmentów. Zamiarem adaptacji materiału wysłanego z Ziemi jest uniknięcie realnego błędu. Poważny błąd techniczny równa się katastrofie przedsięwzięcia. Algorytm adaptacyjny powinien uwzględniać też potencjalne błędy i rozróżniać

⁸ Wersja „z wózkim” została podsłuchana na placu zabaw: rozmawiały dwie kobiety opiekujące się dzieckiem (babcia dziecka i jej córka – matka dziecka). Naszym zdaniem dialog ten odsłania również kulisy familiolektu.

błąd od niebłądu (np. poprawnego polecenia od niepoprawnego). Dlatego zarówno podczas podróży z planety w układzie A na planetę w układzie B, jak i podróży z języka A do języka B należy „uczyć się” na *błędach potencjalnych*, by nie zaistniał realny błąd techniczny, wyrażony np. za pomocą błędnej pary przekładowej (tzw. *translatemu*) *Га́с огня́.*|*Ищи́ воды́.* W określonej klasie sytuacji można by było (referencyjnie) uznać, że polecenie dotyczące gaszenia ognia identyczne jest z poleceniem szukania wody. Na statku mogłoby to doprowadzić nie do gaszenia ognia, tylko do szukania wody, tj. braku wyeliminowania zagrożenia. *ALARM! SYSTEM ERROR!* Podobnie byłoby w sytuacji *Ищи́ воды́.*|*Шука́й źródла́ пречи́еку.* Tłumaczenie jest „dobre” (tj. poprawnie zaadaptowane po podróży-transgresji), kiedy uwzględnia możliwe sytuacje, do których „pasuje”, tzn. racjonalnie oraz konwencjonalnie werbalizuje świat desygnatów na podstawie wiedzy dotyczącej klas sytuacji.

Paradoks adaptacji w takiej podróży polega na tym, że transgresja z języka A do języka B, tj. przenoszenie konstruktów myślowych, przewiduje sytuację, kiedy pary

Я не считаю, что это возможно.|Nie uważam, że jest to możliwe.

Я считаю, что это невозможно.|Uważam, że jest to niemożliwe.

Я не считаю, что это возможно.|Uważam, że jest to niemożliwe.

Я считаю, что это невозможно.|Nie uważam, że jest to możliwe.

mogą się nauczyć być *translatemem* na podstawie innych *translatemów* stanowiących doświadczenie pierwotne, np. *Не понимаю.*|*Nie rozumiem.*, *Я не согласен.*|*Nie zgadzam się.* lub wręcz *Ком.*|*Kot.*, *Нем.*|*Nie.* Dzieje się tak, dlatego że stopniowo kumuluje się zasób podobnych i odmiennych leksykalno-morfoskładniowych konstrukcji w systemie A: bagaż doświadczeń wraz z „walizką błędów”: przecież *translatem Kom.*|*Kot.* pozornie w żaden sposób nie odnosi się do *translatemu Не считаю, что это возможно.*|*Nie uważam, że jest to możliwe.* Tymczasem on się odnosi. Doświadczenie „dobre” powinno iść w parze z doświadczeniem „złym”. Ale jak rozpoznać, że *Nie rozumiem.* w systemie B – to analog zdania *Не понимаю.* w systemie A? Albo: czy *kot* w systemie A to również *kot* w systemie B? Przecież w systemie B (egzoplanecie przy Proxima Centauri) koty mogą nie istnieć... Przykładowo, rosyjskie zdanie *У Алисы есть кот.* musimy urownoważać do polskiego zdania *Alicja ma kota.* W jaki sposób SI „skojarzy” te dwa zdania, nie posiadając kompetencji oraz intuicji użytkownika języka naturalnego – w określonej klasie sytuacji? Otóż okazuje się, że zdanie polskie ma zostać przetłumaczone za pomocą zdania pośredniego, ale po polsku niepoprawnego: *U Alicji jest kot* albo *Alicja, kot.* Właśnie taką (a nie inną) potencjalną wiedzę oferuje początkowo system SI oparty na dotychczasowym bagażu doświadczeń.

Automatyczny adaptator w SI generuje właśnie takie „słabe” zdania w języku B, by odpowiedni algorytm wychwycił dobre dopasowanie. Najważniejsze pytanie w tym zakresie dotyczy jakości adaptacji. Odpowiedź jest następująca: by zachować materiał „w stanie zdatnym do użycia po przybyciu na miejsce” – tak jak w przypadku podróży na Proxima Centauri – należy przede wszystkim zachować życie astronauty, urządzeń pomiarowych – punktu obserwacyjnego.

Niniejszy artykuł jest wynikiem badań z zakresu frazeografii komputerowej w ramach przygotowywanej monografii poświęconej zagadnieniom w danej dziedzinie. Charakter tekstu jest instruktażowy. Przedstawiamy nasz warsztat, w którym łączymy metodykę z zakresu frazematyki/frazeografii i korpusologii. W danym warsztacie osadziliśmy serie eksperymentów dotyczące urownoleglenia translatemów rosyjskich do polskich (kierunek RU→PL). Jak opracować tekst równoległy na potrzeby tłumacza, by móc tagować frazemy w obrębie par przekładowych? Najprościej skierować się do środowiska *brat*.

I. Środowisko tagowania *brat*

Środowisko narzędzia urownoleglonych zdań – to *brat v1.3*. Eksperymenty dotyczące tagowania przeprowadzane były na platformie *OS Linux Mint 18.1*. Kroki instalacji *brat v1.3* znajdują się na stronie pt. *brat installation*⁹. Kroki konfiguracji adnotacji zostały przedstawione na stronie pt. *brat annotation configuration*¹⁰. Tagowanie (adnotacja) to dodawanie tzw. *tagów* do wybranych obiektów (np. słów, wyrażeń, zwrotów, fraz, zdań, akapitów) w tekście cyfrowym. Przykładowo na ryc. 1 tagami są obiekty KWN_ru_Acc_FR oraz KWN_pl_Acc_FR. Nazwa relacji pomiędzy tymi dwoma tagami (TRANSGRESSION_ru_pl) także jest tagiem. Jak widzimy, środowisko *brat v1.3* umożliwia użytkownikowi posługiwanie się narzędziem do tagowania, a także udostępnia wizualnie komfortowy podgląd równoległych zdań otagowanych bądź też otagowanych obiektów (wyrazów, połączeń wyrazowych) w tych równoległych zdaniach. Architektura tagowania opiera się na grafach skierowanych¹¹. Wszystkie tagi umieszczamy w osobnym pliku o nazwie *annotation.conf* (por. **Załącznik**), edytowalnym w redaktorze tekstowym. Łatwo jest więc komponować tagi w zależności od charakteru badań oraz je redagować.

⁹ Zob. (online) <http://brat.nlplab.org/installation.html> (dostęp 23.02.2018).

¹⁰ Zob. (online) <http://brat.nlplab.org/configuration.html#configuration-basics> (dostęp 23.02.2018).

¹¹ W sprawie terminu *graf skierowany* [Fedorushkov, Dzienisiewicz 2014, 43; Fedorushkov, Narloch 2014, 179].

Interfejs graficzny pozwala wprowadzać tagi manualnie na *otwartym* tekście, w trybie *online*. Tekst równoległy umieszczany jest bowiem na serwerze, do którego dołączane są również inne przydatne moduły.

II. Jak urownowleglić zdania? *Bleu-champ* oraz *Moses*

Dla środowiska OS Windows istnieje program „służący do urownowleglania tekstów równoległych oraz do tworzenia baz Translation Memory” – *Abbyy Aligner 1.0.6.59*¹². Przykładowo, jeśli dobierzemy dwie wersje – polską i rosyjską – dzieła *Wojna i pokój* (np. dwa pliki *.txt), to *Abbyy Aligner* dokona urownowleglenia na podstawie określonych algorytmów i bibliotek bazowych. Eksperyment wykazał, że jakość urownowleglenia jedynie w określonej mierze jest zadowalająca. Dla X zdań rosyjskich często pojawiały się luki (brak zdań) albo zdania błędnie dopasowane.

W ramach niniejszych badań Korpus₃ został urownowleglony¹³ na poziomie zdań za pomocą innego oprogramowania – programu *bleu-champ*¹⁴ autorstwa Marcina Junczys-Dowmunta. Jednak dany program umożliwiający bardzo dokładne urownowleglenie wymaga dodatkowo tłumaczenia na język polski od początku. Innymi słowy, tekst dzieła *Wojna i pokój* (mimo to, że mamy wersję polską) powinien być przetłumaczony automatycznie na tekst eksperymentalny, przedurownowleglony (*protorurownowległy*).

Wykorzystany został system tłumaczenia *Moses*¹⁵. *Moses* nie wymaga wysoce poprawnych zdań. Najważniejsze jest stworzenie doświadczenia: tego dobrego i tego złego. Wspomnijmy o Alicji i kocie. Wystarczy, by dla zdania *У Алисы есть кот* w translacie występowały *Alicja, kot.* albo *U Alicji kot.* albo *U Alicji jest kot.* Istota takiego podejścia polega na tym, żeby zdania nauczyć wzajemnie się kojarzyć: cechą zdania rosyjskiego i polskiego jako systemu A i B jest m.in. współwystępowanie wyrazów, tj. ważne są chociaż fragmenty takich zdań.

System *Moses* został wyuczony na podstawie 3 mln par polsko-rosyjskich zdań pobranych z korpusu napisów filmowych z roku 2016¹⁶. Poniżej podano przykład jakości tłumaczenia¹⁷:

¹² Zob. (online) <https://www.abbyy.com/en-ee/aligner/> (dostęp 23.02.2018).

¹³ Bazowy system operacyjny wykorzystany w niniejszej pracy to LINUX.

¹⁴ Zob. (online) <https://github.com/emjotde/bleu-champ> (dostęp 23.02.2018).

¹⁵ Zob. (online) <http://www.statmt.org/moses/> (dostęp 22.02.2018).

¹⁶ Zob. (online) <http://opus.lingfil.uu.se/OpenSubtitles2016.php> (dostęp 22.02.2018).

¹⁷ Zdanie rosyjskie jest zdaniem docelowym (stąd skrót „trg” – tj. *target*, pol. *cel*). Zdanie polskie jest wyjściowe, tj. źródłowe („src”, tj. *source*, pol. *źródło*).

(src)="5" > Kochanie, Dziś w nocy spełnię swoje ambicje.
 (trg)="6" > Милая, сегодня моя цель будет достигнута.

(src)="6" > Odkryłem sekret życia i śmierci.
 (src)="7" > W ciągu kilku godzin... powinienem stworzyć idealną ludzka istotę, jakiej świat jeszcze nie znał.
 (trg)="7" > Я открыл тайну жизни и смерти, и через несколько часов я создам самого совершенного человека на свете.

Widzimy, że jakość tłumaczenia nie jest zbyt wysoka. Ale w ten właśnie sposób *bleu-champ* zdobył doświadczenie i urownowaglił polskie zdania przetłumaczone z rosyjskiego, porównując je do zdań polskich pobranych z korpusu napisów filmowych w zasobie *OpenSubtitles*.

III. Z czego składa się Korpus₃: literatura piękna?

Teksty rosyjskie oraz polskie tłumaczenia pobrano z różnych baz, w których rozpowszechniane są w trybie otwartego dostępu (ang. *open access*). Dobierane książki to głównie e-booki w różnych formatach: MOBI(WM), MOBI(DMR), EPUB(WM), EPUB(DMR), PDF(DRM)/PDF(ADE), FB2, ale również RTF, TXT (zob. tab.1).

Tabela 1

Zasoby Korpusu₃: literatura piękna

Lata powstania	Autor	Tytuł	Skrót w adnotacji
1860–1861	Iwan Turgieniew	<i>Ojcowie i dzieci</i>	@@OD
1863–1869	Lew Tołstoj	<i>Wojna i pokój – I i II</i>	@@WP
1867–1868	Fiodor Dostojewski	<i>Idiota</i>	@@ID
1937	Michaił Bułhakow	<i>Mistrz i Małgorzata</i>	@@MM
1969–1970	Wieniedikt Jerofiejew	<i>Moskwa – Pietuszki</i>	@@MP
1990–1992	Siergiej Lukjanenko	<i>Lord z planety Ziemia</i>	@@LP
1993–1994	Aleksandra Marinina	<i>Ukradziony sen</i>	@@US
1999	Wiktor Pielewin	<i>Generation P</i>	@@GP
2002–2005	Władimir Sorokin	<i>Lód 03 – 23000</i>	@@LD
2011	Ludmiła Ulicka	<i>Zielony namiot</i>	@@ZN

Źródło: opracowanie własne

Ostatecznie za pomocą programu *bleu-champ* uzyskano 78 827 par zdań (1,25 mln wyrazów rosyjskich i 1,24 mln wyrazów polskich).

IV. Efekt urównoleglenia RU→PL

W tab. 2 przedstawiamy efekt urównoleglenia zdań polskich do rosyjskich w kierunku RU→PL.

Tabela 2

Przykłady zdań urównoleglnionych w podpróbce 2 (probka_2.txt w katalogu) próbki RU→PL

	TARGET	SOURCE
0.1	Не знаю, что заставило меня пойти наперекор словам Маэстро.	Nie wiem, dlaczego nie godziłem się ze słowami Maestra.
0.2	Погасил свет.	Zgasił światło.
0.3	Митенька! А Митенька! Скачи ты, Митенька, в подмосковную, – обратился он к вошедшему на его зов управляющему, – скачи ты в подмосковную и веди ты сейчас нарядить барщину Максимке-садовнику.	Mitińka, hej, Mitińka, jedźże na wieś – zwrócił się do rządcy, który wszedł na jego wezwanie – jedźże na wieś i kaź natychmiast ogrodnikowi Maksymkowi, by zarządził tłokę.

Źródło: opracowanie własne

Należy zwrócić uwagę, że segmenty w tab. 2 są wymieszane. Na przykład, para przekładowa 0.1 znajduje się w utworze *Mistrz i Małgorzata*, a 0.3 należy do epepei *Wojna i pokój*. Losowość segmentów spowodowana jest procesem uczenia maszynowego: chodzi o to, by system nie był „narażony” tylko m.in. na jeden styl autorski. Takie miksowanie zdań nie jest czymś szkodliwym, tj. nie zaburza procesu badawczego. Przecież wszystkie pary przekładowe mają odpowiednią informację dotyczącą określonego źródła tekstowego w postaci tagu – por. kolumnę „Skrót w adnotacji” w tab. 1. Technicznie nietrudno zatem zdania należące do makrotagu (objaśnienia – por. niżej) @@MM zebrać w całość.

IV.1. Urównoleglenie makrotagowe: zdanie rosyjskie vs. zdanie polskie

W celu wyrażania gotowego stanu urównoleglenia używamy znaku „|||”, np. *Погасил свет.|||Zgasił światło*. Wyraża on w naszym zamyśle istnienie płaszczyzn pośrednich pomiędzy płaszczyznami językowymi rozumianymi tradycyjnie jako system znaków oraz traktowanymi najczęściej syntagmatycznie: niepowtarzalne dwa makroznaaki (języki jako systemy) występujące linearnie jeden po drugim, np. RU→PL, PL→RU. Płaszczyzny pośrednie to obszar metamakroznaaków – tagów – występujących jako systemy makroznaaków pośrednich, na zasadzie: rosyjski|RU|PL|polski, w którym RU oraz PL można interpretować jako makrotagi. Rzecz jasna, są to płaszczyzny wprowadzone sztucznie na potrzeby eksperymentalne

i w korpusie dwujęzycznym nie mają zasadniczego znaczenia. Informacje meta-makrotagowe zawarte są w plikach metainformacyjnych dołączonych do każdego z tekstu podstawowego RU oraz PL.

IV.2. Niuanse urównoleglenia: zdanie rosyjskie|||zdanie polskie

Zdanie RU oraz zdanie PL to zazwyczaj jednostki minimalnego podziału w obrębie urównoleglenia. To także *translatemy*-zdania. Czasami może dojść do dopasowania w proporcjach: jedno zdanie vs. dwa zdania albo nawet dwa zdania vs. dwa zdania¹⁸. Zdarzają się także inne konfiguracje, np.

(0.1)

(trg)="55" > Он сделал вид, что на такие глупости нельзя отвечать; но действительно на этот наивный вопрос трудно было ответить что-нибудь другое, чем то, что ответил князь Андрей. – Ежели бы все воевали только по своим убеждениям, войны бы не было, – сказал он. – Это-то и было бы прекрасно, – сказал Пьер.
(src)="56" > Dał do poznania, że na takie głupstwa nie można odpowiadać, istotnie, na to naiwne pytanie trudno było odpowiedzieć inaczej, niż odpowiedział książę Andrzej. – Gdyby wszyscy wojowali tylko zgodnie z przekonaniem, toby wojen nie było – rzekł. – I to byłoby pięknie – odpowiedział Pierre [Korpus₃].

(0.2)

(trg)="66" > Она изображала угол тенистого сада, где поверх кустов шиповника, вырисованных с фотографической точностью, был небрежно намалеван сложный иероглиф, покрытый одинаковыми зелеными кружками. – Что это такое? – Президент на прогулке, – сказал Морковин. – Азадовский подарил для государственного настроения.
(src)="67" > Przedstawiał zakątek cienistego sadu, gdzie powyżej krzaków dzikiej róży, namalowanych z fotograficzną wiernością, niedbale nakreślono skomplikowany hieroglif, pokryty jednakowymi zielonymi krążkami. – Prezydent na przechadzce – powiedział Morkowin. – Azadowski mi to podarował dla stworzenia mocarstwowego nastroju [Korpus₃].

W związku z powyższym będziemy operować terminem *segment*. Natomiast w przypadku urównolegionych segmentów, np.

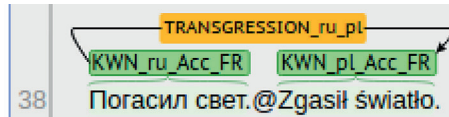
Погасил свет.|||Zgasił światło.

warto stosować określenie *segment translatemowy*, ponieważ jest umieszczony w jednym wierszu (tzw. *rekordzie*).

¹⁸ W sprawie programów „znajdujących rozbiory składniowe wypowiedzeń”, tj. tzw. *parserów* (w tym parser o nazwie *Świgr*) [Przepiórkowski i in. 2013, 157].

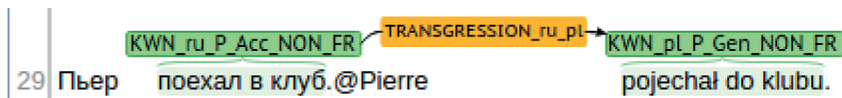
W związku z tym, że mamy do czynienia z korpusem równoległym opartym na technologii urównoleglenia zdań (technicznie: serii słów od kropki do kropki), to ścieżkę urównoleglenia będziemy nazywać RU→PL: czyli od zdania RU do zdania PL. Zdanie RU oraz zdanie PL to nie tylko kolejność, tj.

(0.1) Погасил свет.|||Zgasił światło (zob. ryc. 1).

Ryc. 1. Otagowany translatem jako *segment translatemowy*: zdanie = frazem-zwrot.
Źródło: opracowanie własne

(0.2) Пьер поехал в клуб.|||Pierre pojechał do klubu. (zob. ryc. 2).

Ryc. 2. Otagowany translatem jako *segment translatemowy*: nie-frazem-zwrot w zdaniu
Źródło: opracowanie własne

W przypadku przykładu 0.1 całe zdanie – jako walencyjnie autonomiczne KWN – może stanowić wierzchołek (ang. *node*) grafu. A dla przykładu 0.2 wierzchołkami będą jedynie *поехал в клуб* oraz *pojechał do klubu* – jako osobne KWN w zdaniach RU, PL: segmenty translatemowe w obu przykładach różnią się pod względem treści tagu, a nie sposobu tagowania.

Za pomocą grafu skierowanego w kolejności RU→PL będziemy określali transgresję (definicja – por. niżej) z makroznaku A (język rosyjski, zdanie RU) do makroznaku B (język polski, zdanie PL), z których każdy ma układ zamknięty, tj. izolowany. Formalnie wyrażającym taką transgresję zdarzeniem elementarnym jest krawędź (ang. *edge*), którą określamy jako TRANSGRESSION_ru_pl.

Posługujemy się tu następującą definicją stworzoną dla potrzeb technicznych: transgresja – przekroczenie punktu obserwowanego X_1 (znajdującego się w zlokalizowanym miejscu Y_1 w izolowanym układzie systemu A) granic systemu A oraz odnalezienie się (pojawienie się) punktu obserwowanego X_1 w zlokalizowanej pozycji Y_2 w izolowanym układzie systemu B.

V. Gdzie się mieszczą tagi i kto je formuluje?

Najważniejsze pliki związane z tagowaniem to *annotation.conf*¹⁹ oraz *logistics.ann*. Do pierwszego wprowadzane są wszystkie niezbędne tagi (znaczniki). Podczas tagowania uzupełnia się drugi plik, w którym automatycznie umieszczane są powiązania pomiędzy tagami, tj. w technicznym przełożeniu cała architektura grafowa.

Uściślijmy: plik *annotation.conf* (por. **Załącznik**) możemy redagować lokalnie; to plik zawierający tagi dla wierzchołków (wyrazów, zwrotów, wyrażeń, fraz, zdań, akapitów, tekstów, języków) oraz tagi dla krawędzi (relacje pomiędzy wierzchołkami), tzn. obejmujący dwa podstawowe zbiory tagów: wierzchołków (entities)²⁰ oraz krawędzi (relations). Treść tagu (wierzchołka) może być różna, np. *Czasownik*, *Rzeczownik* itd., bądź *Frazem*, *Nie-Frazem* itd. W pliku tym umieszczamy m.in. następujące tagi: KWN_ru_Acc_FR, KWN_pl_Acc_FR w tłumaczeniu *Позасул свем.|||Zgasil światło*. (por. ryc. 1).

Przykładowo: tag z treścią KWN_ru_Acc_FR oznacza, że zaznaczony obiekt w języku rosyjskim (_ru_) jest frazemem (_FR) oraz jest zwrotem werbo-nominalnym bez przyimka (KWN_), w którym czasownik występuje w związku rządu z rzeczownikiem w Bierniku (_Acc_).

Dla tłumaczenia *Пьер поехал в клуб.|||Pierre pojechał do klubu*. (por. ryc. 2). tagami są KWN_ru_P_Acc_NON_FR oraz KWN_pl_P_Gen_NON_FR.

Przykład: tag o treści KWN_pl_P_Gen_NON_FR oznacza, że zaznaczony obiekt w języku polskim (_pl_) nie jest frazemem (NON_FR) oraz jest zwrotem werbo-nominalnym z przyimkiem (KWN_,_P_), w którym czasownik występuje w związku rządu z rzeczownikiem w dopełniaczu (_Gen_).

Plik *logistics.ann* dotyczy urownoważenia tagowego (por. ryc. 1 i 2). Początkowo ten plik jest pusty, tj. zanim nie zaczęliśmy tagować, nie ma żadnego bagażu doświadczenia, co wskazywałoby, że obiekt w zdaniu RU powiązany jest z obiektem w zdaniu PL. Po wprowadzeniu tagów do wiersza zawierającego tłumaczenie *Позасул свем.|||Zgasil światło*. (por. ryc. 1) pojawia się logistyka widoczna w tab. 3.

¹⁹ Mówiąc o architekturze pliku *annotation.conf* (por. **Załącznik** – kolumna [relations]), należy wspomnieć, że punktem wyjścia było kilka rozwiązań technicznych opisanych w pracy: Marie-Catherine de Marneffe, Christopher D. Manning. 2008. *Stanford typed dependencies manual (Revised for the Stanford Parser v. 3.7.0 in September 2016)*. (online) http://nlp.stanford.edu/software/dependencies_manual.pdf (dostęp 20.02.2018).

²⁰ Por. **Załącznik**.

Tabela 3

Identyfikatory T1, T2 jako wierzchołki oraz R1 jako krawędź

ID	NAZWA TAGU	POZYCJA W PLIKU RU→PL <i>logistics.ann</i>	POKRYCIE TAGU	LOGISTYKA
T1	KWN_ru_Acc_FR	4220 4232	Погасил свет	
T2	KWN_pl_Acc_FR	4234 4248	Zgasił światło	
R1	TRANSGRESSION_ru_pl			Arg1:T1 Arg2:T2

Źródło: opracowanie własne

Nazwy tagów formułowane są zatem w dowolny sposób w zależności od kierunku badań. Jednak plik logistyczny *logistics.ann* uzupełnia się automatycznie po wprowadzeniu znaczników do tekstu.

VI. Jak się dowiedzieć, czy zwrot jest frazemem?

W swoim warsztacie skupiamy się na konstrukcjach werbo-nominalnych (KWN)²¹. Próba określenia, czy zwrot jest frazemem, czy nim nie jest, stanowi osobny formalizm naukowo-badawczy. Formalizm ten polega na maksymalnie możliwej redukcji stopnia subiektywizmu podczas kwalifikowania zwrotu do klasy frazemów lub nie-frazemów, tj. okazjonalnej klasy swobodnej, generowanej na potrzeby pojedynczego opisu: np. zwroty *jeść łyżką*, *pić wiadrami* mają wysoką odtwarzalność (por. liczba wyświetleń w wyszukiwarce Google), natomiast *jeść kowszami* nie pojawia się w wyszukiwarce. A rosyjskie *есть ковшами* już tak, np. (...) *всю предыдущую неделю да и сейчас сладкое готова была есть ковшами*²².

W związku z tym stosujemy tzw. *klucz frazematyczny*²³ oraz wieloetapową weryfikację każdego zwrotu w pojedynczym kontekście, a także multikontekstowo. Często w określonej grupie kontekstów idiomatyczność oparta na modelu

²¹ To właśnie KWN w systemie RU jako klasę obiektów zamierzamy nauczyć kojarzyć z klasą obiektów w systemie PL.

²² Zob. (online): www.woman.ru/health/Pregnancy/thread/4376563/ (dostęp 5.02.2018).

²³ Opis warsztatu polegający na zastosowaniu klucza frazematycznego umieścimy w innych publikacjach. Wskażemy jedynie, że klucz frazematyczny (KF) to narzędzie kwalifikacji frazemów 3-gramowych (kolokacji, idiomów, klasy swobodnej) oraz nie-frazemów (tzw. *błędów*) przewidujące kilka etapów decyzyjnych związanych z modyfikacją albo totalną zmianą kwalifikatora. Klucz frazematyczny opiera się na *skali frazematycznej*, w której klasie swobodnej przeciwstawiane są kolokacje oraz idiomy. Te trzy klasy obiektów mają różne nasilenie idiomatyczności. Na przykład według jednej z definicji kolokacje to wyrażenia słaboidiomatyczne [Баранов, Добровольский 2014, 73]. Zob. teorie lingwistyczne dotyczące frazematyki [Chlebda 1991/2003; Федосов 2014].

przenośni może bowiem zostać udosłowniona²⁴. Ostateczny klasyfikator, np. FR lub nie NON-FR, pojawia się dzięki właśnie takiej wieloetapowej weryfikacji.

Należy wspomnieć w tym miejscu, że podczas decyzji, który z tagów (FR lub NON-FR) dopasować do translatemu *Погасил свет.* || *Zgasił światło.* (por. ryc. 1), musimy osobno zakwalifikować polski zwrot oraz rosyjski. Dysponujemy w tym miejscu dwoma zestawami tagów (zob. tab. 4).

Tabela 4

Zestawy tagów dla translatemu *Погасил свет.* || *Zgasil światło.*

RU	PL
KWN_ru_Acc_FR	KWN_pl_Acc_FR
KWN_ru_Acc_NON_FR	KWN_pl_Acc_NON_FR

Źródło: opracowanie własne

Natomiast dla translatemu *Пьер поехал в клуб.* || *Pierre pojechał do klubu.* (por. ryc. 2) mamy do czynienia z zestawem tagów zaprezentowanym w tab. 5.

Tabela 5

Zestawy tagów dla translatemu *Пьер поехал в клуб.* || *Pierre pojechał do klubu.*

RU	PL
KWN_ru_P_Acc_FR	KWN_pl_P_Gen_FR
KWN_ru_P_Acc_NON_FR	KWN_pl_P_Gen_NON_FR

Źródło: opracowanie własne

Trzeba zdawać sobie sprawę z tego, że obiekt w RU, będący FR, nie musi być FR w PL i odwrotnie – tak jak przypadku *jeść kowszami* vs. *есть кошвами*. Polski przykład oznaczylibyśmy klasyfikatorem NON_FR, a rosyjski – FR.

Jeden z etapów weryfikacji obejmowałby czynność weryfikacyjną, polegającą na sprawdzeniu faktu rejestracji leksykograficznej, np. dla *Погасил свет.* odnaleziono przykład w źródle leksykograficznym: por. ryc. 3, w której zaprezentowano artykuł hasłowy dla hasła *погасить*.

²⁴ Por. połączenie *czarna owca* w zdaniach *W naszym biurze zaczęła pracować jakaś nowa czarna owca.* oraz *Na łące pasły się biała i czarna owca.* W drugim zdaniu kongruencja członów połączenia *czarna owca* nie jest obarczona modelem metafory. Podobnie z wyrażeniem *jeść z ręki₁*: w określonej grupie kontekstów werbalizuje sytuację dosłownie: że ‘ktoś komuś je coś fizycznie z ręki’ – np. *Wiewiórka uczy się jeść z ręki.* W innej grupie kontekstów *jeść z ręki₂* zawiera model przenośni (oznacza ‘być podporządkowanym’) i jest frazemem. Nie oznacza to jednak, że *jeść z ręki₁* frazemem nie jest. Mają bowiem one różne statusy frazematyczne. Zwrot *jeść z ręki₁* odnosimy do idiomatycznie słabszych – kolokacji, a *jeść z ręki₂* – do idiomatycznie mocniejszych – idiomów. Por. traktowanie terminu *kolokacja* [Баранов, Добровольский 2014, 73] w przyp. 25.

погасить
 погасить долги • существование / создание, прерывание, решение, компенсация
 погасить свет • действие, прерывание
 свет погасить • действие, прерывание

Рис. 3. Artykuł *погасить*²⁵

Źródło: (online) <http://abstrnoun.academic.ru/3588/погасить> (dostęp 5.02.2018)

Dzięki dodatkowym czynnościom weryfikacyjnym (występowania zwrotu RU oraz PL w różnych kontekstach, modyfikacji znaczenia zwrotu, współwystępowania wariantów) została podjęta decyzja, że dany zwrot jest frazemem zarówno w RU, jak i PL.

VII. Uwypuklenie wymiarów: gramatyczny vs. frazematyczny

Przyjęliśmy, że KWN w translacie *поехал в клуб* || *pojechał do klubu* należą do klasy swobodnej (NON_FR). Niefrazematyczna konstrukcja została przetłumaczona również niefrazematycznie (NON_FR). Różnica polega jedynie na realizacji aktantu werbalizatora: w języku rosyjskim wraz z przyimkiem *в* figuruje Accusativus, w polskim – przyimek *do* w Genetivus. Ostatecznie wyraża się to w grafie zawierającym wierzchołkowo-krawędziową zbitkę tagową (por. ryc. 2).

Uwypuklenie wymiaru gramatycznego ma jedynie charakter „lokalny”, tj. wprowadzenie kategorii Część mowy (POS) miałyby sens w granicach – generalnie rzecz biorąc – tylko jednego języka. Jeśli w przypadku przykładu KWN *поехал в клуб* w obszarze RU nie mielibyśmy nic przeciwko tagowaniu *п е х а л в к л у б* (zob. ryc. 4),

29 П ъ е р п о е х а л в к л у б

Рис. 4. POS dla *поехал в клуб*

Źródło: opracowanie własne

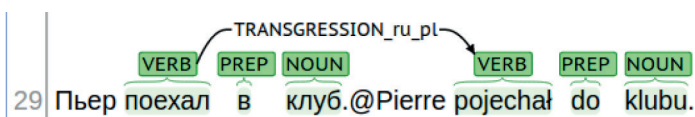
to w sytuacji z translatem (PL) nie miałyby to najmniejszego sensu ze względu na holistyczność tagową (zob. ryc. 5).

²⁵ Zob. [Бирюк et al. 2008].

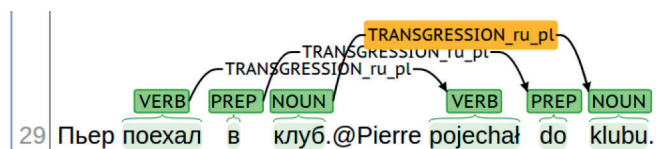

Ryc. 5. POS dla *поехал в клуб*||*pojechał do klubu*
 Źródło: opracowanie własne

Wymagałoby to wprowadzenia rozróżnienia tagów POS dla RU i PL, np. VERB_RU, VERB_PL, NOUN_RU, NOUN_PL itd. Ponadto nadnarrzucenie dodatkowych tagów relacyjnych (np. TRANSGRESSION_ru_pl) wiązałyby się z regulacją błędną w stosunku do krawędzi typu V (RU) → V (PL), Prep (RU) → Prep (PL), Noun (RU) → Noun (PL), w których figurowałyby ten sam tag (por. ryciny 5.1 i 5.2).

Ryc. 5.1. POS dla *поехал в клуб*||*pojechał do klubu*
 Źródło: opracowanie własne

Ryc. 5.2. POS dla *поехал в клуб*||*pojechał do klubu*
 Źródło: opracowanie własne

Innym problemem jest „miksowanie” tagów dla jednowyrazowców (pojedynczych wyrazów z przypisanym pojedynczym tagiem) i wielowyrazowców w tym samym zdaniu. W praktyce przekłada się to na błąd logistyczny, przy którym wielowyrazowcom nadawany jest tag związany z charakterystyką morfolożskiadniową i frazematyczną (KWN_ru_P_Acc_NON_FR), a jednowyrazowcom tag dotyczący jakiejś kategorii gramemowej (np. rodzaj żeński, liczba pojedyncza) albo gramatycznej (POS) – zob. ryc. 6.

Ryc. 6. Błąd tagowania: tag dla pojedynczego wyrazu (jednowyrazowca) vs. tag dla kilku wyrazów (trzywyrazowca)
 Źródło: opracowanie własne

Wskazujemy zatem na zasadę oszczędzania wytycznych do analizy adaptacyjnej – to właśnie niepodawanie wszystkich drobnych danych w języku A oraz B jest swoistym rozwiązaniem technicznym obejmującym zarówno umiarkowaną indukcję, jak syntetyzm. Lepiej utworzyć bowiem dwa takie same korpusy równoległe i różnie je otagować niż tagować wszystko, co się da lokalnie. Zasada ta sprawdza się w przypadku braku ekwiwalentów konstrukcyjnie (tj. morfoskładniowo) zbliżonych: np. w języku A figuruje jakiś zwrot, a w języku B brakuje ekwiwalentu i tłumaczenie odbywa się w sposób analityczny lub składniowo odmienny, por.

(...) скачи ты в подмосковную и **вели** ты сейчас **нарядить барщину** Максимке-садовнику.||| (...) jedźże na wieś i **każ** natychmiast ogrodnikowi Maksymkowi, **by zarządził tlokę**.

Podsumowanie

Odwróćmy kolejność czynności naszkicowanych w niniejszym tekście:

1. Ustalenie: dobór wymiaru tagowania (np. tagowanie wielowyrazowców w aspekcie frazematycznym).
 2. Ustalenie: dobór klucza frazematycznego oraz jego zastosowanie do wielowyrazowców we wcześniej przeanalizowanym tekście równoległym.
 3. Ustalenie: utworzenie tagów (znacznków) dla obiektów (frazemów) oraz znaczników dla relacji w formalizmie urównoleglenia.
 4. Ustalenie: dobór formalizmu urównoleglenia, np. *Zdanie RU*.|||*Zdanie PL*. albo *Fragment tekstu RU*.|||*Treściowo identyczny fragment PL*.
 5. Ustalenie: dopasowanie tagów w obszarze makrotagów, np. RU, PL, lekt (np. literatura, idiolekt), przynależność do tekstu A, B, C itd., przynależność do stylu A, B, C itd.
 6. Ustalenie: dobór próbek. Czy wybrać zdania równoległe jednego tekstu w próbce czy „wymieszać” zdania równoległe z kilku tekstów równoległych?
 7. Znalezienie tekstów równoległych.
 8. Wyszukowanie systemu urównoleglenia.
 9. Urównoleglenie.
 10. Praktyczne zastosowanie etapów 1–6.
- Życzymy udanej podróży!|||Желаем счастливого пути!

Bibliografia

- Baranov Anatolij Nikolaevič, Dobvol'skij Dmitrij Olegovič. 2014. *Osnovy frazeologii (kratkij kurs). Učebnoe posobie*. Moskva: Flinta [Баранов Анатолий Николаевич, Добровольский Дмитрий Олегович. 2014. *Основы фразеологии (краткий курс). Учебное пособие*. Москва: Флинта].
- Birük Ol'ga Leonidovna, Gusev Valentin Ūr'evič, Kalinina Elena Ūr'evna. 2008. *Slovar' glagol'noj sočetaemosti nepredmetnyh iměn*. Institut russkogo žyka im. V.V. Vinogradova RAN, Nacional'nyj korpus russkogo žyka. (online) <http://abstrnoun.academic.ru> (dostęp 5.02.2018) [Бирюк Ольга Леонидовна, Гусев Валентин Юрьевич, Калинина Елена Юрьевна. 2008. *Словарь глагольной сочетаемости непредметных имён*. Институт русского языка им. В.В. Виноградова РАН, Национальный корпус русского языка. (online) <http://abstrnoun.academic.ru> (дostęp 5.02.2018)].
- Barthes Roland. 1999. *Imperium znaków*. Warszawa: Wydawnictwo Kr.
- Buck Christian, Heafield Kenneth, Van Ooye Bas. 2014. *N-gram Counts and Language Models from the Common Crawl*. W: *Proceedings of the Ninth International Conference on Language Resources and Evaluation (LREC'14)*. Red. Calzolari N. (Conference Chair), Choukri Kh., Declerck T., Loftsson H., Maegaard B., Mariani J., Moreno A., Odijk J., Piperidis S. Reykjavik: European Language Resources Association (ELRA): 3579–3584. (online) <http://www.lrec-conf.org/proceedings/lrec2014/pdf/1097Paper.pdf> (access 12.01.2017).
- Chlebda Wojciech. 2003. *Elementy frazematyki: wprowadzenie do frazeologii nadawcy*. Wyd. 2. Łask: Oficyna Wydawnicza Leksem.
- Fedorushkov Yuri, Dzienisiewicz Daniel. 2014. *Automatyzacja wizualizacji grafowej synonimów dla potrzeb dydaktyki języków obcych (na przykładzie przymiotników rosyjskich z prefiksem bez-/бес-)*. „Kultury Wschodniosłowiańskie – Oblicza i Dialog. Białoruś. Rosja. Ukraina” nr 4: 35–48.
- Fedorushkov Yuri, Narloch Andrzej. 2014. *Prolegomena do dydaktycznej prezentacji konceptu językowego w wizualizacji grafowej (na przykładzie rosyjskiego konceptu БЕЛЫЙ)*. „Studia Rossica Gedanensia” nr 1: 179–208.
- Fedosov Oleg Ivanovič. 2014. *Perevod kvazifrazem (k probleme izučeniâ slaboidiomatičnyh ustojčivyh sočetanij)*. W: *Frazeologia a překlad. Materiały z konferencji językoznawczej (4–6 września 2011 r., Opole)*. Red. Chlebda W. Opole: Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego: 359–366 [Федосов Олег Иванович. 2014. *Перевод квазифразем (к проблеме изучения слабодидиоматичных устойчивых сочетаний)*. W: *Frazeologia a překlad. Materiały z konferencji językoznawczej (4–6 września 2011 r., Opole)*. Red. Chlebda W. Opole: Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego: 359–366.]
- de Marneffe Marie-Catherine, Manning Christopher D. 2008. *Stanford typed dependencies manual (Revised for the Stanford Parser v. 3.7.0 in September 2016)*. (online) http://nlp.stanford.edu/software/dependencies_manual.pdf (dostęp 20.02.2018).
- Przepiórkowski Adam, Skwarski Filip, Hajnicz Elżbieta, Patejuk Agnieszka, Świdziński Marek, Woliński Marcin. 2013. *Modelowanie własności składniowych czasowników w nowym słowniku walencyjnym języka polskiego*. „Polonica” nr XXXIII: 157–175.
- Raževa Elena Ivanovna. 2006. *Limerik: neperevodimaâ igra slov ili perevodimaâ igra formy?* W: *Logičeskij analiz žyka. Konceptual'nye polâ igry*. Red. Arutūnova N.D. Moskva: Indrik: 327–335. (online) <http://ec-dejavu.ru/Limerick.html> (dostęp 11.12.2017) [Ражева Елена Ивановна. 2006. *Лимерик: неперево́димая игра слов или перево́димая игра формы?* W: *Логический анализ языка. Концептуальные поля игры*. Red. Арутюнова Н.Д. Москва: Индрик: 327–335. (online) <http://ec-dejavu.ru/Limerick.html> (дostęp 11.12.2017)].

Summary

Prolegomena for tagging of phrasemes in a parallel Russian-Polish corpus (literature) in translation studies

This article considers tagging methods for parallel Russian-Polish phrasemathic objects. In particular, an opinion about the annotation tool *brat v1.3* is given. This online tool offers a palette of possibilities for classifying words and phrases in parallel texts. Working with this software is largely simplified by a user-friendly interface, and therefore working with the corpus does not cause difficulties for philologists and translators who do not have programming skills. As an example of such a classification, the layout of the metadata system for tagging Russian and Polish parallel phrasemes is described. These resources allow experience to be gathered and concurrent objects to be categorized in the workshop of a translator. As an example, the article presents the tagging of Verb-Noun of the text classified as collocation phrasemes, for example, *ногасить свет*. The status of Verb-Noun constructions is also discussed, which, according to a number of factors, relate to autonomous phrases, although with the status of “free compatibility”, for example, *ноexamь в кльб*. A number of recommendations is proposed for the configuration of parallel texts at the level of single sentences.

Key words: annotation tool *brat v1.3*., tags for phrasemes, Verb-Noun constructions, parallelization of Russian and Polish sentences, parallel corpora

Kontakt z Autorem:
jerfed@amu.edu.pl

Załącznik 1. *annotation.conf*

[entities]	[relations] ²⁶
KWN_ru	<TOKEN>=<ENTITY>
KWN_ru_Gen_FR	
KWN_ru_Gen_NON_FR	TRANSGRESSION_ru_pl Arg1:<TOKEN>, Arg2:<TOKEN>
KWN_ru_Dat_FR	TRANSGRESSION_pl_ru Arg1:<TOKEN>, Arg2:<TOKEN>
KWN_ru_Dat_NON_FR	root Arg1:<TOKEN>, Arg2:<TOKEN>
KWN_ru_Acc_FR	dep Arg1:<TOKEN>, Arg2:<TOKEN>
KWN_ru_Acc_NON_FR	aux Arg1:<TOKEN>, Arg2:<TOKEN>
KWN_ru_Ins_FR	arg Arg1:<TOKEN>, Arg2:<TOKEN>
KWN_ru_Ins_NON_FR	comp Arg1:<TOKEN>, Arg2:<TOKEN>
KWN_ru_Pre_FR	obj Arg1:<TOKEN>,
KWN_ru_Pre_NON_FR	Arg2:<TOKEN>
KWN_ru_P	subj Arg1:<TOKEN>, Arg2:<TOKEN>
KWN_ru_P_Gen_FR	cc Arg1:<TOKEN>, Arg2:<TOKEN>
KWN_ru_P_Gen_NON_FR	conj Arg1:<TOKEN>, Arg2:<TOKEN>
KWN_ru_P_Dat_FR	expl Arg1:<TOKEN>, Arg2:<TOKEN>
KWN_ru_P_Dat_NON_FR	mod Arg1:<TOKEN>, Arg2:<TOKEN>
KWN_ru_P_Acc_FR	amod Arg1:<TOKEN>, Arg2:<TOKEN>
KWN_ru_P_Acc_NON_FR	det Arg1:<TOKEN>, Arg2:<TOKEN>
KWN_ru_P_Ins_FR	nn Arg1:<TOKEN>, Arg2:<TOKEN>
KWN_ru_P_Ins_NON_FR	num Arg1:<TOKEN>, Arg2:<TOKEN>

²⁶ Zob. [de Marneffe, Manning 2008].

Maria Mocarz-Kleindienst

Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II

Tytuły filmów „oskarowych” w wielojęzycznym przekładzie

Zapowiedziana w tytule problematyka przekładu tytułów filmów nie jest nowym obiektem badań w przekładoznawstwie. Stałe zainteresowanie tym tematem podyktowane jest kilkoma wzajemnie warunkującymi się przesłankami. Należą do nich z jednej strony rosnąca liczba produkcji filmowych (zwłaszcza anglojęzycznych) podlegających procesom przekładu, z drugiej zaś obecność z obiegu audiowizualnym propozycji translatorskich społecznie nieakceptowalnych, wywołujących niezadowolenie i poddawanych ostrej krytyce widzów i badaczy. Przegląd prac krytycznych na ten temat [np. Belczyk, online; Kalisz 2009; Rudolf 2000; i in.] może skutkować stwierdzeniem, iż tłumacze, kierowani różnymi pobudkami, decydują się często na zabiegi adaptacyjne w wersjach tłumaczonych, które w konfrontacji z tytułami oryginalnymi okazują się bardzo odległe w swojej warstwie referencyjnej i/lub stylistycznej. Z powodu dominującej pozycji kina hollywoodzkiego i języka angielskiego najczęściej przedmiotem krytycznej analizy są przekłady tytułów z języka angielskiego na język polski [Jarniewicz 2000; Berezowski 2004; Rudolf 2000; Galilej 2012]. W znacznie mniejszym stopniu problematyka ta jest obecna w rozszerzonych konfiguracjach języków, które zostaną przedstawione w niniejszym opracowaniu. Przedmiotem badań będą zatem przekłady anglojęzycznych tytułów filmów, które zdobyły nagrodę Amerykańskiej Akademii Sztuki i Wiedzy Filmowej w kategorii „najlepszy film anglojęzyczny” w latach 1929–2018. Są to przekłady na język niemiecki, polski oraz rosyjski. Wybór kilku wersji językowych w przekładzie pomoże odpowiedzieć na pytanie, w jakim stopniu różnią się poszczególne wersje tłumaczone między sobą oraz czy i w jakim stopniu bliskość geograficzno-typologiczna języków (wchodzących w relacje język oryginału – język przekładu) i kontakty językowe profilują sposób i strategie przekładu tytułów. Zgromadzony materiał egzemplifikacyjny posłuży jako podstawa do przeprowadzenia głównie analizy ilościowej w zakresie stosowania poszczególnych strategii translatorskich. Przeanalizowany materiał filmowy, obejmujący przekłady tytułów filmowych na przestrzeni prawie 80 lat, teoretycznie mógłby stanowić dobrą bazę do podjęcia także badań diachronicznych, z próbą odpowiedzi na pytanie, w jaki sposób czynnik czasowy kształtuje zmianę sposobu czy wręcz strategii przekładu tytułów

produkcji filmowych. Jednak w tym miejscu zaznaczam, że w swojej analizie nie skupiam się na tym aspekcie badań z następującego powodu: poddane analizie tytuły filmów „oskarowych” faktycznie obejmują okres 80 lat, jednak ten okres odnosi się do ich powstania, następnie nominacji i wreszcie otrzymania statuetki. Natomiast dalece ryzykowne byłoby stwierdzenie, że wszystkie przekłady tych tytułów, które zostaną zaprezentowane poniżej, powstały w zbliżonym przedziale czasowym (z uwagi na wybrane konfiguracje językowe). Znaczna ich część pojawiła się później. Powodem takiego opóźnienia były uwarunkowania geopolityczne. Żelazna kurtyna na pewno nie sprzyjała przyjmowaniu produkcji filmowych z Zachodu i ich obecności w kręgach kulturowych tych krajów europejskich, które znalazły się po wschodniej stronie tejże kurtyny. Wykorzystane przeze mnie materiały źródłowe w postaci stron internetowych, jak również słowników filmowych (np. *Słownik filmu* pod redakcją Rafała Syski) były pozbawione informacji o roku powstania przekładu danego filmu, czyli również jego tytułu. Te ograniczenia informacyjne spowodowały, że analiza strategii przekładu tytułów filmowych będzie przeprowadzona wyłącznie w ujęciu synchronicznym.

W tym miejscu postawię tezę, że w przekładzie anglojęzycznych „oskarowych” tytułów filmów obecne są dwie podstawowe strategie: egzotyzacja i adaptacja. Za słusznością tej tezy przemawia chociażby wielofunkcyjność tytułów filmowych, profilujących dobór sposobów oraz strategii ich przekładów. Tytuł jako swoista wizytówka każdego filmu, reprezentuje go, identyfikuje z konkretnym gatunkiem, wstępnie informuje o fabule, zapowiada treść dzieła. Uczni zgodnie stwierdzają, że funkcja nominacyjna, informacyjna oraz identyfikacyjna należą do podstawowych funkcji tytułu [Jarniewicz 2012]. Leszek Berezowski do tego zestawu dodaje funkcję estetyczną, perswazyjną oraz marketingową [Berezowski 2004]. Marek Hendrykowski wskazuje na podwójne życie tytułu – jako etykietyk oznaczającej na zewnątrz i zarazem części każdego utworu [Hendrykowski 1979, 32]. Takie funkcjonalne podejście do przekładu tytułu filmowego, które w swoim czasie wyraźnie wyartykułowała również niemiecka badaczka Christiane Nord, ewokuje obecność dwóch przeciwstawnych strategii: adaptacji i egzotyzacji. Pierwsza z nich oznacza, na potrzeby prezentowanego materiału badawczego, zmiany w warstwie semantycznej i/lub formalnej, których rezultatem staje się jednostka w tekście docelowym pozbawiona cech inności językowej i kulturowej, zaadaptowana składniowo i stylistycznie do wymogów języka przekładu. W procesie konfrontacji wersji oryginalnej z przekładem nie zachodzi relacja odpowiedniości dosłownej. Adaptacja zostaje osiągnięta poprzez zastosowanie transformacji semantyczno-gramatycznych, prowadzących do zmiany zakresu znaczeniowego jednostek językowych, często z towarzyszącymi im zmianami w strukturze danego tytułu.

Tak rozumiana adaptacja uwzględnia również przypadki, gdy przekształcenia w wersji tłumaczonej nie obejmują elementów nacechowanych kulturowo (a więc bez użycia analogów funkcjonalnych), ale zmiany w warstwie semantyczno-formalnej między wersją oryginalną a tłumaczoną są dostosowane do wymogów językowych oraz pozajęzykowych (preferencji społecznych, marketingowych) przestrzeni przekładu. Tabela 1 prezentuje omawiane zjawisko.

Tabela 1

Przykłady zastosowania adaptacji

Wersja angielska	Wersja niemiecka	Wersja polska	Wersja rosyjska
1	2	3	4
All Quiet on the Western Front	Im Westen nichts Neues	Na Zachodzie bez zmian	-----*
Cimmaron	Pioniere des wilden Westens	-----	-----
Grand Hotel	Menschen im Hotel	Ludzie w hotelu	-----
The Great Ziegfeld,	-----	Król kobiet	-----
It Happened One Night	-----	Ich noce	-----
You Can't Take It with You	Lebenskünstler	Cieszymy się życiem / Pieniądze to nie wszystko	-----
How Green Was My Valley	Schlagende Wetter /** Schwarze Diamanten	Zielona dolina	-----
Going My Way	Der Weg zum Glück	-----	-----
Gentleman's Agreement	Tabu der Gerechten	-----	-----
All the King's Men	Der Mann, der herrschen wollte	Gubernator	Вся королевская рать
From Here to Eternity	Verdammt in alle Ewigkeit	Stąd do wieczności	Отныне и во веки веков
On the Waterfront	Die Faust im Nacken	Na nabrzeżach	В порту
The Apartment	-----	Garsoniera	Квартира
The Sound of Music	Meine Lieder – meine Träume	-----	-----
A Man for All Seasons	-----	Oto jest głowa zdrajcy	-----
In the Heat of the Night	In der Hitze der Nacht	W upalną noc	Душной южной ночью / Полночная жара
The Sting	Der Clou	-----	Афера
The Deer Hunter	Die durch die Hölle gehen	-----	-----

cd. tabeli 1

1	2	3	4
Ordinary People	Eine ganz normale Familie	-----	-----
Driving Miss Daisy	-----	-----	Шофер мисс Дэйзи
Million Dollar Baby	-----	Za wszelką cenę	-----
Crash	-----	Miasto gniewu	-----
The Departed	-----	Infiltracja	Отступники
The Hurt Locker	-----	-----	Повелитель бури
The King's Speech	-----	Jak zostać królem	Король говорит!
Spotlight	-----	-----	В центре внимания

* Taki zapis wskazuje na istnienie innej (niż prezentowana w tabeli 1) strategii przekładu danego tytułu. Nie oznacza natomiast braku tłumaczenia w danej wersji językowej.

** Zapis z ukośnikiem „/” oznacza istnienie co najmniej dwóch wariantów przekładu danego tytułu. Źródło: opracowanie własne

Jak można zauważyć w tabeli 1, zabiegi adaptacji stwierdzono w 26 tytułach filmowych, w tym 15 razy – w wersji niemieckiej, 14 – w polskiej oraz 10 – w rosyjskiej. Jedynie w 4 przypadkach adaptacja pojawiła się paralelnie we wszystkich trzech wersjach tłumaczonych, w 5 jednocześnie w dwóch wersjach, oraz w 10 – w jednej wersji językowej. Zaznaczam przy tym, iż analiza frekwencyjna odnosi się do przypadków zastosowania wyłącznie adaptacji, nie zostały w niej uwzględnione sytuacje, gdy adaptacji towarzyszy egzotyzacja, w wyniku czego pojawia się postać hybrydalna tytułu filmowego w przekładzie. Efekt adaptacji osiągnięto poprzez zastosowanie m.in. mechanizmów metonimii (*On the Waterfront* – *Na nabrzeżach*, *B nopmy*; *Grand Hotel* – *Menschen im Hotel*, *Ludzie w hotelu*), metafory (*Crash* – *Miasto gniewu*, *The Hurt Locker* – *Повелитель бури*), tłumaczenia opisowego (*Cimmarron* – *Pioniere des wilden Westens*) rzadziej konkretyzacji (*Ordinary People* – *Eine ganz normale Familie*), generalizacji lub przekształcenia całościowego – w wyniku tego ostatniego trudno dostrzec na poziomie samego tytułu jako jednostki autonomicznej powiązania semantyczne pomiędzy jego wersją oryginalną a tłumaczoną (*Million Dollar Baby* – *Za wszelką cenę*, *The Departed* – *Infiltracja*). Przesłanki pragmatyczne, takie jak np. adekwatność stylistyczna tytułu filmowego w stosunku do gatunku (uwarunkowana w pewnym stopniu kulturowo) czy też uzus językowy decydują o użyciu transpozycji w przekładzie, rozumianej jako zmiana części mowy (np. *Driving Miss Daisy* oraz *Шофер мисс Дэйзи*; *The King's Speech* i *Король говорит!*). Jak było sygnalizowane wcześniej, przykłady nie potwierdziły istnienia w wersjach tłumaczonych analogów funkcjonalnych anglojęzycznych nazw realiów.

Kolejna ze strategii – egzotyzacja ujawnia się dwójako: po pierwsze, poprzez zastosowanie w wersji tłumaczonej egzotyzyzmu jako elementu nacechowanego innością kulturową i językową – gdy egzotyzyzm odnosi się do denotatu typowego wyłącznie dla przestrzeni kultury języka oryginału (ewentualnie tzw. języka trzeciego, który pojawia się w wersji oryginalnej tytułu filmowego, np. *The Bridge on the River Kwai* – *Die Brücke am Kwai* – *Most na rzece Kwai* – *Мост через реку Квай*). Po drugie, w sytuacji użycia barbaryzmu jako zapożyczenia bezpośredniego nacechowanego wyłącznie innością językową. W tym wypadku denotat nie jest obiektem jednostkowym przypisanym wyłącznie kulturze oryginału, np. (ang.) *Moonlight* – (niem.) *Moonlight* – (pol.) *Moonlight*. Strategia egzotyzacji widoczna jest poprzez zastosowanie tzw. transferu bezpośredniego, czyli przeniesienia bez jakichkolwiek zmian komponentów danego tytułu do przestrzeni kulturowej języka przekładu lub – w sytuacji konieczności zmiany systemu alfabetu – transliteracji lub transkrypcji. W tabeli 2 zaprezentowano przykłady sposobów egzotyzujących z użyciem egzotyzyzmu (w postaci nazw osobowych oraz toponimów) lub barbaryzmu, przy czym ich obecność ogranicza się do jednego komponentu tytułu lub do jego całości.

Tabela 2

Przykłady zastosowania egzotyzacji

Wersja angielska	Wersja niemiecka	Wersja polska	Wersja rosyjska
1	2	3	4
The Great Ziegfeld	Der große Ziegfeld	Wielki Ziegfeld	Великий Зигфелд
Midnight Cowboy	Asphalt-Cowboy	Nocny kowboj	Полуночный ковбой
An American in Paris	Ein Amerikaner in Paris	Amerykanin w Paryżu	Американец в Париже
The Bridge on the River Kwai	Die Brücke am Kwai	Most na rzece Kwai	Мост через реку Квай
Lawrence of Arabia	Lawrence von Arabien	Lawrence z Arabii	Лоуренс Аравийский
Kramer vs. Kramer	Kramer gegen Kramer	Sprawa Kramerów	Краммер против Крамера
Amadeus	Amadeus	Amadeusz	Амадей
Schindler's List	Schindlers Liste	Lista Schindlera	Список Шиндлера
Shakespeare in Love	Shakespeare in Love	Zakochany Szekspir	Влюбленный Шекспир
Titanic	Titanic	Titanic	Титаник
Rebecca	Rebecca	Rebeka	Ребекка
Mrs. Miniver	Mrs. Miniver	Pani Miniver	Миссис Минивер

cd. tabeli 2

1	2	3	4
Casablanca	Casablanca	Casablanca	Касабланка
Spotlight	Spotlight	Spotlight	-----
Moonlight	Moonlight	Moonlight	-----
Hamlet	Hamlet	Hamlet	Гамлет
Marty	Marty	Marty	Марти
Gigi	Gigi	Gigi	Жижи
Ben- Hur	Ben Hur	Ben Hur	Бен-Гур
West Side Story	West Side Story	West Side Story	Вестсайдская история
Tom Jones	-----	Tom Jones	Том Джонс
My Fair Lady	My Fair Lady	My Fair Lady	Моя прекрасная леди
Oliver!	Oliver	Oliver!	Оливер!
Patton	-----	Patton	Патто
Rocky	Rocky	Rocky	Рокки
Annie Hall	Annie Hall	Annie Hall	Энни Холл
Gandhi	Gandhi	Gandhi	Ганди
Rain Man	Rain Man	Rain Man	-----
Forrest Gump	Forrest Gump	Forrest Gump	Форрест Гамп
Braveheart	Braveheart	-----	-----
Shakespeare in Love	Shakespeare in Love	-----	-----
American Beauty	American Beauty	American Beauty	-----
The King's Speech	The King's Speech	-----	-----

Źródło: opracowanie własne

Jak wynika z tabeli 2, zabiegi egzotyzujące wystąpiły w 35 tytułach filmowych oraz w 88 ich użyciach w trzech wersjach językowych (31 – w niemieckiej, 30 – w polskiej oraz 25 – w rosyjskiej). Są wśród nich przykłady zastosowań egzotyzmów w pewnym stopniu zaadaptowanych morfologicznie i fleksyjnie do wymogów systemów języka polskiego (np. *Sprawa Kramerów*) lub graficznie – poprzez zastosowanie transkrypcji/transliteracji w języku rosyjskim (np. *Жижи*, *Форрест Гамп*, *Энни Холл*). Znamienne jest, iż w przypadku egzotyzacji – w odróżnieniu od adaptacji – znacznie częściej można zauważyć przypadki, gdy ta strategia pojawia się paralelnie we wszystkich wersjach językowych (np. następujące tytuły: *Annie Hall*, *Gandhi*, *Rain Man*, *Forrest Gump*, *Rocky*). Transfer bezpośredni występuje najliczniej w wersji niemieckiej (26 przypadków), co jest w pełni zrozumiałe, z uwagi na bliskie pokrewieństwo obu języków i jednocześnie zakładaną przez tłumaczy i dystrybutorów filmów najlepszą znajomość języka angielskiego wśród potencjalnych odbiorców takich produkcji.

Bliska egzotykcji jest strategia neutralizacji, stosowana w przekazie zjawisk uniwersalnych [Tomaszkiewicz 2006, 153], wtedy gdy wersja tłumaczona nie zawiera egzotyzmów ani barbaryzmów jako formalnych sygnałów inności językowej i kulturowej. Odwzorowana zostaje jedynie struktura tytułu oryginalnego. Neutralizacja pojawia się w sytuacji dosłownego tłumaczenia z wykorzystaniem ekwiwalentów słownikowych, utrwalonych w systemie leksykalnym języka przekładu. W tabeli 3 zaprezentowano przykłady jej zastosowania.

Tabela 3

Przykłady zastosowania neutralizacji

Wersja angielska	Wersja niemiecka	Wersja polska	Wersja rosyjska
Wings	-----	Skrzydła	Крылья
The Best Years of Our Lives	Die besten Jahre unseres Lebens	Najlepsze lata naszego życia	Лучшие годы нашей жизни
The Greatest Show on Earth	Die größte Schau der Welt	Największe widowisko świata	Величайшее шоу мира
Around the World in 80 Days	In 80 Tagen um die Welt	W 80 dni dookoła świata	Вокруг света за 80 дней
The Godfather	Der Pate	Ojciec chrzestny	Крестный отец
The Godfather Part II	Der Pate – Teil II	Ojciec chrzestny II	Крестный отец 2
The Last Emperor	Der letzte Kaiser	Ostatni cesarz	Последний император
The Silence of the Lambs	Das Schweigen der Lämmer	Milczenie owiec	Молчание ягнят
The English Patient	Der englische Patient	Angielski pacjent	Английский пациент
The Lord of the Rings: The Return of the King	Der Herr der Ringe: Die Rückkehr des Königs	Władca pierścieni: powrót króla	Властелин колец: Возвращение короля

Źródło: opracowanie własne

Godny podkreślenia jest fakt paralelnego występowania neutralizacji jednocześnie w praktycznie wszystkich wersjach językowych (poza jednym wyjątkiem w wersji niemieckiej). Neutralizacja, jak słusznie zauważa Jadwiga Suwaj, jest strategią sprzyjającą globalizacji [Suwaj 2019, 225].

Analiza materiału wykazała także obecność strategii łączonych (tabela 4). Ich istota sprowadza się do zastosowania przez tłumaczy egzotykcji z towarzyszącą im adaptacją, najczęściej w postaci eksplikacji pojęć przetłumaczonych lub przeniesionych w przypadku transferu bezpośredniego z wersji oryginalnej.

Tabela 4

Przykłady zastosowania strategii łączonych

Wersja angielska	Wersja niemiecka	Wersja polska	Wersja rosyjska
Tom Jones	Tom Jones – <i>Zwischen Bett und Galgen</i>	-----	-----
Patton	Patton – <i>Rebell in Uniform</i>	-----	-----
A Beautiful Mind	A Beautiful Mind – <i>Genie und Wahnsinn</i>	-----	-----
Crash	<i>L.A. Crash</i>	-----	-----
The Hurt Locker	Tödliches Kommando – <i>The Hurt Locker</i>	The Hurt Locker. <i>W pułapce wojny</i>	-----
Argo	-----	<i>Operacja Argo</i>	<i>Операция „Арго”</i>
12 Years a Slave	-----	Zniewolony. <i>12 Years a Slave</i>	-----
Driving Miss Daisy	<i>Miss Daisy und ihr Chauffeur</i>	-----	<i>Шофер мисс Дэйзи</i>
The Shape of Water	Shape of Water – <i>Das Flüstern des Wassers</i>	-----	-----

Źródło: opracowanie własne

Przykłady w tabeli 4 pokazują największy udział strategii łączonych w wersji niemieckiej tytułów (9), znacznie mniej w pozostałych wersjach (3 – w polskiej, 2 – w rosyjskiej). Przybierają one postać transferu wersji angielskiej takiego tytułu z dołączoną eksplikacją znaczenia lub informacją pozwalającą na poprawne skojarzenia egzotycznie brzmiącej nazwy własnej z kontekstem społeczno-kulturowym właściwym dla danego języka. Zabiegi eksplikacyjne towarzyszące nazwom własnym pomagają potencjalnemu widzowi zorientować się w akcji filmu, gatunku filmowym, np. w tytule *Patton – Rebel in Uniform* uzupełnienia leksykalne w postaci *Rebell in Uniform* nasuwają naturalne skojarzenia z filmem wojennym lub przynajmniej z obrazem o tematyce wojennej/wojskowej: George Patton był amerykańskim generałem, jednym z najwybitniejszych dowódców w czasie II wojny światowej. Pojedyncze przykłady zabiegów eksplikacyjnych odnotowano także w materiale polskim: *The Hurt Locker. W pułapce wojny*, *Operacja Argo* oraz *Zniewolony. 12 Years a Slave*. Rozszerzenia leksykalne: *W pułapce wojny* oraz *Operacja* ponownie wskazują na tematykę wojenną produkcji filmowej. W ostatnim przykładzie dodany w tytule polskim leksem *zniewolony* stanowi pewną redundancję informacyjną, w zasadzie powtarza treść sensu zawartego w tytule angielskim. W wersji rosyjskiej eksplikacja pojawiła się zaledwie 1 raz: *Операция „Арго”*.

Podsumowując przeprowadzoną analizę, wypada stwierdzić, iż dominującą strategią przekładu „oskarowych” tytułów filmów na języki: niemiecki, polski i rosyjski jest egzotyzacja, wbrew stale obecnym w dyskursie naukowym i medialnym krytycznym uwagom kierowanych pod kątem daleko posuniętych metamorfoz przekładu obcojęzycznych tytułów filmowych. Adaptacje te owszem są obecne w analizowanym materiale, ale nie mają pozycji dominującej. Są skierowane ku pragmatyce odbioru filmu: realizują strategie marketingowe, mają za zadanie przyciągnąć uwagę widza, zaintrygować go zapowiedzią treści, zawartą właśnie w samym tytule, czy po prostu dobrze brzmieć w danym języku. Tak duży udział egzotyzacji w przekładzie można uzasadnić statusem analizowanych filmów, uhonorowanych statuetką Oscara, które zyskują światową sławę poprzez swoje nominacje do tej prestiżowej nagrody, a następnie ją otrzymują. W momencie nominacji w obiegu informacyjnym funkcjonują wyłącznie ich anglojęzyczne tytuły i opatrzone tylko taką wersją językową są one dystrybuowane w świecie. Filmy te mają zatem bardzo dobrą pozycję startową – marketingową. Dodajmy, iż filmy takie (zwłaszcza najnowsze) bardzo często funkcjonują w Internecie w angielskiej wersji językowej. Anglojęzyczna wersja tytułów wzmacnia zatem ich funkcję identyfikacyjną oraz nominacyjną.

Przeanalizowane przekłady tytułów filmów „oskarowych” potwierdziły obecność dwóch strategii, jednak nie wykazały w sposób wyraźny zależności pomiędzy strategią przekładu a stopniem pokrewieństwa językowego. Nie odnotowano bowiem wyraźnej dominacji egzotyzacji w wersjach niemieckich jako najbliższych oryginałowi. Ciekawym spostrzeżeniem natomiast wydaje się znaczny udział eksplikacji znaczenia tytułu w wersjach niemieckich, co może świadczyć o dążeniu osób decydujących o przekładzie do bardziej precyzyjnego i obrazowego przekazania podstawowej informacji na temat tłumaczonego filmu.

Bibliografia

- Berezowski Leszek. 2004. *Skąd się biorą polskie tytuły amerykańskich filmów?* W: *Przekładając nieprzekładalne II*. Red. Kubiński W., Kubińska O. Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego: 313–324.
- Galilej Cecylia. 2012. *Z problematyki tłumaczeń anglojęzycznych tytułów filmowych na język polski*. „Roczniki Humanistyczne” t. LX, z. 8: 15–29.
- Hendrykowski Marek. 1979. *O tytule filmowym*. „Kino” nr 12: 32–33.
- Jarniewicz Jerzy. 2000. *Przekład tytułu: między egzotyką a adaptacją*. W: *Przekładając nieprzekładalne*. W: Red. Kubiński W., Kubińska O., Wolański T.Z. Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego: 477–483.
- Jarniewicz Jerzy. 2012. *Gościnność słowa. Szkice o przekładzie literackim*. Kraków: Znak.

- Kalisz Ryszard. 2009. *Tłumaczenia tytułów – praktyka i nadużycia*. W: *50 lat polskiej translatoryki*. Red. Hejwowski K., Szczęsny A., Topczewska U. Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego: 531–537.
- Nord Christiane. 1993. *Einführung in das funktionale Übersetzen. Am Beispiel von Titeln und Überschriften*. Tübingen–Basel: Francke.
- Rudolf Krzysztof Filip. 2000. *O przekładalności tytułów*. W: *Przekładając nieprzekładalne*. Red. Kubiński W., Kubińska O., Wolański T.Z. Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego: 485–492.
- Słownik filmu*. 2010. Red. Syska R. Kraków: Krakowskie Wydawnictwo Naukowe.
- Suwaj Jadwiga. 2018. *Problemy kulturowe w tłumaczeniu anglojęzycznych tytułów filmów na język polski*. „Rocznik Przekładoznawczy” nr 13: 225–234.
- Tomaszkiewicz Teresa. 2006. *Przekład audiowizualny*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Źródła internetowe
- Belczyk Jerzy. *O tłumaczeniu filmów*. (online) <http://serwistlumacza.com/content/view/24/32/> (dostęp 24.03.2018).
- (online) <http://www.filmstarts.de> (dostęp 17.03.2018).
- (online) <http://www.filmweb.pl/> (dostęp 12.03.2018).
- (online) <https://www.kinopoisk.ru> (dostęp 22.03.2018).

Summary

Titles of Oscar-winning movies in multilingual translation

This article provides a comparative analysis of translation strategies for the English titles of Oscar-winning movies (Academy Award for Best Picture) into Polish, German and Russian. The titles analyzed show two strategies: adaptation and exotisation. However, they did not show a clear connection between the translation strategy and the degree of linguistic similarity since there was no clear dominance of exotisation in the German versions, considered to be the closest to the original. A significant use of explication of the meaning of the title in German versions was observed, which may indicate an attempt to more accurately convey basic information about a foreign movie to a German viewer.

Key words: translation strategies, Oscar-winning movies, multilingual translation

Kontakt z Autorką:
momar@kul.lublin.pl

Iwona Anna NDiaye

Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie

**Z historii polskich przekładów powieści
Doktor Żywago Borysa Pasternaka
(na podstawie korespondencji Jerzego Giedroycia
i Gustawa Herlinga-Grudzińskiego
oraz Jerzego Stempowskiego i Marii Dąbrowskiej)**

Rosyjscy pisarze, dysydenci i emigranci doświadczali różnorodnych działań represyjnych ze strony totalitarnego państwa: od wykluczenia ze Związku Pisarzy, poprzez nagonkę w prasie, zakaz publikacji, konfiskowanie rękopisów, aż po jej skrajne formy: areszty, łagry, deportację czy wreszcie pozbawienie obywatelstwa. Utwory o wymowie antyradzieckiej, odbiegające od narzuconej metody twórczości artystycznej realizmu socjalistycznego, wyrażające negatywny stosunek do rewolucji październikowej czy będące kroniką epoki komunistycznego terroru, nie miały szansy zaistnieć oficjalnie w ZSRR do lat 90. XX wieku.

Bezprecedensowy przypadek stanowi biografia twórcza Borysa Pasternaka oraz historia wydania powieści *Doktor Żywago* (*Доктор Живаго*), za którą autor w 1958 roku został nagrodzony Literacką Nagrodą Nobla. Fakt uhonorowania po raz pierwszy tak prestiżową nagrodą pisarza radzieckiego nie spotkał się jednak z przychylną reakcją władzy¹. Ukazanie się pierwodruku w przekładzie na język włoski [Pasternak 1957b], a także wymowa ideowa utworu oparta na krytycznym ujęciu rewolucji październikowej i wojny domowej stały się powodem nagonki na pisarza, którego wykluczono ze Związku Pisarzy i szkalowano w napastliwych artykułach. Obawiając się dalszych represji, pisarz odmówił przyjęcia nagrody, jednak traumatyczne przeżycia stały się przyczyną choroby pisarza, który dwa lata później zmarł. Przez kolejne trzydzieści lat twórczość B. Pasternaka była zakazana w ZSRR. Prezydium Rady Pisarzy Radzieckich zniosło ten zakaz dopiero w 1987 roku.

¹ Iwan Bunin, który otrzymał Literacką Nagrodę Nobla w 1933 r., jako przedstawiciel tzw. białej emigracji, został oficjalnie pozbawiony obywatelstwa przez władze ZSRR.

Nagonka w prasie radzieckiej i opinia pisarza antykomunistycznego miały bezpośredni wpływ na recepcję twórczości B. Pasternaka w Polsce Ludowej². Publikacje w polskiej prasie powojennej powieleły wypowiedzi sowieckich krytyków, a ich charakter wymownie oddaje tytuł artykułu zamieszczonego w opiniotwórczym miesięczniku „Literatura Radziecka”: *O postępkach członka Związku Pisarzy ZSRR B. Pasternaka uwłaczających tytułowi pisarza radzieckiego (tekst uchwały dotyczącej usunięcia B. Pasternaka ze Związku Pisarzy ZSRR)* [O postępkach... 1959, 179–180]³.

Do nielicznych należały takie gesty jak depesza gratulacyjna przesłana do noblisty przez Antoniego Słonimskiego, prezesa Związku Literatów Polskich. Ten akt cywilnej odwagi podkreślał założyciel i redaktor paryskiej „Kultury” Jerzy Giedroyc w liście z 6 grudnia 1958 roku skierowanym do Zdzisława Najdera: „Jest w dzisiejszym «Monde» depesza z Warszawy, że na publicznym odczycie Słonimski odczytał wiersz ku czci Pasternaka. Dobra rozgrywka przed Zjazdem Literatów⁴. Jednak smutne, że w Polsce tylko starzy ludzie mają jeszcze odwagę” [Jerzy Giedroyc 2014, 28].

W 1958 roku *Doktor Żywago* znalazł się na pierwszym miejscu listy bestsellerów dziennika „The New York Times”, jednakże legalne publikacje powieści w polskich czasopismach były możliwe dopiero w latach 90. W tym kontekście sensacyjny pozostaje fakt, iż fragmenty zakazanej powieści były opublikowane na rok przed przyznaniem B. Pasternakowi Nagrody Nobla. A zatem była to pierwsza publikacja na świecie, co zawdzięczamy Ziemowitowi Fedeckiemu, który otrzymał rękopis od autora i przywiózł go do Polski. Z. Fedeccki nie tylko osobiście poznał autora podczas pobytu w Moskwie jako *attaché* prasowy polskiej ambasady, lecz także w ciężkich dla B. Pasternaka czasach wspierał go finansowo.

Po raz pierwszy fragmenty powieści ukazały się w 1957 roku w kwartalniku „Opinie” w tłumaczeniu Marii Mongridowej. Zgodnie z zapewnieniem Z. Fedecckiego, opublikowanie całej powieści nie było wówczas możliwe z kilku powodów. Zasadnicza jednak pozostawała kwestia cenzury komunistycznej:

² Recepcję *Doktora Żywago* w Polsce omawia m.in. Krystyna Czywicka. Zob. [Чипицка 1993, 67–73].

³ Zob. inne publikacje z tego okresu: [Oszanin o B. Pasternaku... 1957, 12; „Vie Nuove”... 1958, 11; *Echa decyzji*... 1958, 6; *Pasternak usunięty*... 1958, 2].

⁴ Mowa o Zjeździe Związku Literatów Polskich, który obradował w dniach 15–17 grudnia 1958 r. we Wrocławiu. Przyjęto na nim uchwałę w sprawie ograniczania wolności wypowiedzi. Jej zapis brzmiał: „Walny Zjazd Delegatów ZLP stwierdza, że obecna polityka cenzuralna, która zatrzymała w ostatnich czasach ponad 30 książek wybitnych pisarzy i usiłuje zadania cenzury przerzucić na wydawców i redaktorów pism, stanowi poważną groźbę dla rozwoju literatury zaangażowanej w sprawy współczesne. Walny Zjazd zobowiązuje Zarząd Główny do podejmowania wszelkich kroków broniących wolności słowa”. Cyt. wg [Jerzy Giedroyc... 2014, 28].

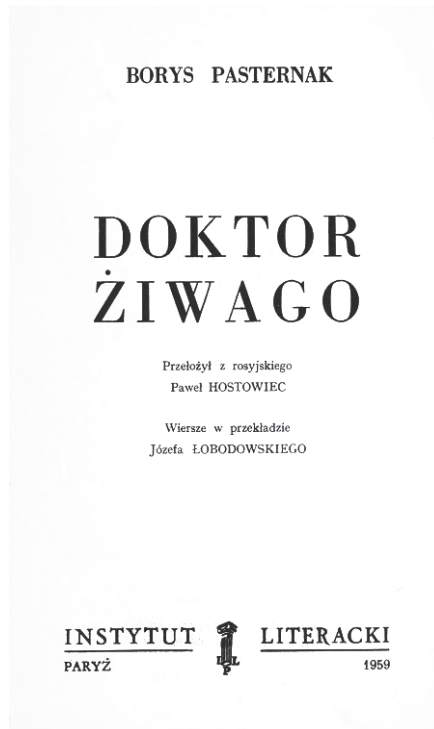
Na litość boską, była połowa lat 50., nie istniały wydawnictwa prywatne ani drugi obieg! W piśmie „Opinie” mogliśmy dać fragment powieści (...) Tłumaczka, pani Maria Mongirdowa, zachorowała i zmarła. Przekazałem powieść Sewerynowi Pollakowi, umowę z nim podpisał PIW. Na Zachodzie pies z kulawą nogą nie zainteresował się utworem, dopóki Pasternak nie dostał Nobla. A w Polsce nie można było wydać książki uznanej za antysowiecką, której autora wyrzucono ze związku literatów. Gdy potem dzwoniли do Pollaka, bali się nawet wymieniać tytułu utworu: „Panie Sewerynie, mamy z panem umowę na tę powieść, no wie pan. Zaliczki na tę książkę, wie pan, którą, proszę nie zwracać i w ogóle nie będziemy już o tym mówić”... Być może, Herling Grudziński, który napisał, że *Doktor Żywago* nie ukazał się z racji meskinerii Fedeckiego, nie słyszał o cenzurze w PRL, ale parę osób jeszcze o tym pamięta [*W cieniu...* 2003]⁵.

Fragmenty *Doktora Żywago* „przemycono” również w zbiorze opowiadań *Drogi napowietrzne* z 1973 roku. Autor wstępu i tłumaczeń – Seweryn Pollak – oczywiście nie zamieścił wzmianki o prażródle rozdziałów *Ciocia Ola* i *Z nowej powieści o 1905 roku* [Pasternak 1973, 555–583]. W 1987 roku powieść w różnych tłumaczeniach ukazała się w periodykach o zasięgu ogólnokrajowym: tygodniku literacko-społecznym „Życie Literackie” (przekład Igora Śniatyńskiego), tygodniku społeczno-politycznym „Polityka” (przekład Marii Mongridowej) oraz miesięczniku „Argumenty” (przekład Marii Mongridowej, Bazylego Grodzickiego) [Pasternak 1987a; Pasternak 1987b; Pasternak 1987c; Pasternak 1988a; Pasternak 1988b].

Współczesny polski odbiorca zna powieść *Doktor Żywago* w przekładzie Ewy Rojewskiej-Olejarczuk przygotowanym nakładem Państwowego Instytutu Wydawniczego. Dwadzieścia pięć wierszy wzięła na warsztat cała plejada znawców i znakomitych tłumaczy literatury rosyjskiej. Poza Ewą Rojewską-Olejarczuk, część poetycką tłumaczyli: Dorota Chościelewska, Andrzej Drawicz, Mieczysław Jastrun, Wiesław Karczewski, Seweryn Pollak, Adam Pomorski, Anatol Stern, Stanisław Ulicki, Józef Waczków. Jednakże publikacja książkowa z 1990 roku nie została opatrzona notą wydawniczą, wprowadzeniem, szkicem biograficznym czy komentarzem tłumacza, co pozbawiło czytelnika świadomości istnienia serii przekładowej. Ponadto zatarciu uległ tak ważny w tym przypadku kontekst polityczny, odnoszący się do okoliczności powstania pierwszych przekładów na język polski, które z uwagi na cenzurę polityczną były rozpowszechniane w drugim obiegu [Pasternak 1990].

⁵ We wstępie do pierwszego polskiego wydania *Doktora Żywago* lakonicznie stwierdzono: „Drukujemy fragmenty powieści Borysa Pasternaka, która ma się wkrótce ukazać nakładem jednego z wydawnictw radzieckich” [Pasternak 1957, 14]. Jednak zapowiedź ta mogła być zrealizowana w Rosji dopiero w okresie pieriestrojki. Powieść została opublikowana w czasopiśmie „Nowyj mir” („Новый мир” 1988, styczeń–maj). Warto w tym kontekście przypomnieć, iż wiosną 1956 r. rękopis świeżo ukończonej powieści B. Pasternak przekazał redakcji czasopisma „Nowyj mir” i „Znamia” („Знамя”). Jednak w obydwu przypadkach spotkał się z odmową druku.

W niniejszej publikacji przypominamy okoliczności powstania pierwszego wydania książkowego, które ukazało się w 1959 roku nakładem Instytutu Literackiego (zob. ryc. 1), założonego w 1946 roku w Rzymie przez Jerzego Giedroycia i przeniesionego do podparyskiego Maisons-Laffitte w tomie XLIV serii Biblioteka „Kultury” [Pasternak 1959].

Ryc. 1. Strona tytułowa pierwszego książkowego wydania *Doktora Żywago* w języku polskim
Źródło: Ze zbiorów Biblioteki Uniwersyteckiej w Toruniu

Odtworzenie historii tej inicjatywy wydawniczej w kontekście ówczesnej sytuacji politycznej jest możliwe dzięki źródłom historycznym, publikacjom w wydawnictwach periodycznych, literaturze wspomnieniowej oraz kulturze epistolarnej. Okoliczności przywiezienia maszynopisu do Polski, uzyskania przez Instytut Literacki licencji na polskie tłumaczenie oraz wyboru osoby tłumacza utrwaliła m.in. korespondencja Jerzego Giedroycia i Gustawa Herlinga-Grudzińskiego⁶.

⁶ Kopie listów dostępne są w archiwum wydawnictwa Instytut Literacki w Maisons-Laffitte. Korespondencja w tłumaczeniu na język rosyjski była opublikowana w czasopiśmie „Новая Польша” w oprac. Zdzisława Kudelskiego. Zob. [Сделаюте... 2011, 9]. Fragmenty korespondencji zawierającej opis procesu wydawniczego przypomniał P. Mitzner w publikacji z 2017 r. [Мицнер 2017, 41–47].

To właśnie G. Herling-Grudziński, jako jeden z pierwszych, zwracał uwagę J. Giedroycia na dzieło przyszłego noblisty. W liście z 18 października 1957 roku roku polski emigrant pisał: „В ноябре выходит итальянский перевод огромного (650 страниц!) романа Бориса Пастернака, о котором мне еще в 48-м году говорил в Лондоне Котт⁷, что это единственное великое произведение русской литературы, написанное «в стол»” [Cyt. za: Мицнер 2017, 4, 41].

Jak wynika z materiałów archiwalnych, stosunkowo łatwo udało się rozstrzygnąć kwestie formalne i finansowe. Zgodę na licencję na polskie wydanie nieodpłatnie wyraził mediolański wydawca Giangiacomo Feltrinelli. Tłumaczenie sfinansował Kongres Wolności Kultury⁸, dodatkowego wsparcia materialnego udzielił Charles E. Merrill (junior) z Bostonu (USA). Zdecydowanie trudniejsze okazało się znalezienie odpowiedniego tłumacza. Do realizacji tego zamierzenia redaktor paryskiej „Kultury” próbował namówić wielu wybitnych znawców literatury rosyjskiej, w tym Ziemowita Fedeckiego⁹, Czesława Miłosza, Zbigniewa Herberta, a także pisarzy emigracyjnych i publicystów z kręgu paryskiej „Kultury” – Józefa Mackiewicza¹⁰ i Michała K. Pawlikowskiego¹¹. Propozycję tłumaczenia na język polski z wersji włoskiej złożył sam G. Herling-Grudziński w liście z 30 października 1958 roku:

Если вам удастся раздобыть средства на польское издание *Доктора Живаго*, то перевести этот роман с русского оригинала мог бы только Ю. Мацкевич. Если невозможно будет найти русский текст, то я сам был бы готов посвятить около 10 месяцев жизни, чтобы перевести роман с итальянского (но только после осуществления моих собственных писательских планов, то есть начиная с мая-июня будущего года). Разумеется, в обоих случаях стихи доктора Живаго должен был бы перевести Милош [Cyt. za: Мицнер 2017, 4, 43].

Ostatecznie jednak nikt z wymienionych pisarzy, z różnych powodów, nie zdecydował się wesprzeć tej inicjatywy. Do wielu głosów krytycznych, odnoszących się do poziomu literackiego oryginału, a także zasadności wydawania utworu

⁷ Jan Kot (1914 – 2001) – krytyk literacki, eseista, tłumacz, teoretyk teatru.

⁸ Kongres Wolności Kultury powstał w 1950 r. w Berlinie z inicjatywy amerykańskiej w celu wspierania antytotalitarnych dążeń intelektualistów. W zgromadzeniu założycielskim Kongresu wzięli udział m.in. Jerzy Giedroyc i Józef Czapski. Kongres działał w ponad 30 krajach, prowadząc m.in. działalność wydawniczą. Zob. [Jerzy Giedroyc... 2014, 28].

⁹ 28 listopada 1958 r. Ziemowit Fedekci, przebywający w tym czasie w Rzymie, pisał do Jerzego Giedroycia, że po powrocie do Polski, wspólnie z Waclawą Komarnicką, jest gotów zająć się przekładem. Pracę zamierzał rozpocząć w styczniu, a ukończyć 15 maja. Zob. [Мицнер 2017, 45].

¹⁰ Prośbę do J. Mackiewicza o podjęcie się tłumaczenia J. Giedroyc wyraził w liście z 11 grudnia 1958 r. J. Mackiewicz był zainteresowany, jednak z powodu innych zobowiązań odmówił i zaproponował osobę M.K. Pawlikowskiego [Мицнер 2017, 45].

¹¹ J. Giedroyc napisał do M.K. Pawlikowskiego 5 stycznia 1959 r., który wstępnie wyraził zgodę, jednak po pewnym czasie zrezygnował [Мицнер 2017, 45].

antykomunistycznego w warunkach „zimnej wojny”, dołączył Czesław Miłosz, którego kandydaturę zarówno Jerzy Giedroyc, jak i Gustaw Herling-Grudziński rozpatrywali w pierwszej kolejności:

Зося¹² спрашивала меня, не мог бы я перевести стихи Пастернака из *Доктора Живаго*. Я сказал ей, что по этому поводу думаю: до сих пор я никогда не пытался переводить Пастернака, чьи стихи мне представляются непереводаемыми. Я хотел бы когда-нибудь попробовать. Его стихи, опубликованные недавно в Польше, переведены очень плохо. Что из себя представляют стихи в *Докторе Живаго*, я понятия не имею, а французский перевод не позволяет составить о них какого-либо представления. Ясно только, что это целый сборник. Если оригинал соответствует тому, что осталось во французском переводе – тогда игра не стоит свеч, возня и хлопоты с этими стихами не окупятся их реальной ценностью.

Если Вы ставите своей целью издание *Живаго* на польском, то я должен добавить еще несколько замечаний. Мне не кажется, что сейчас это хорошая идея – хорошей она была бы несколько месяцев назад. По-моему, „Культура” должна совершить сейчас „отказной” маневр – говорю это, зная, что Вы не цените моих советов. Я имею в виду, что в условиях холодной войны „Культура” не должна позволять навязать себе роль антикоммунистического издательства, поскольку это может серьезно ослабить ее долгосрочное влияние и осложнить работу. (...) Ситуация же с романом Пастернака является результатом вручения Нобелевской премии и поднятой антикоммунистическими силами шумихи, причем, неудачной. (...) Чутье подсказывает мне, что издание *Живаго* по-польски сейчас будет расценено как акция против Бориса Пастернака. А куда лучше быть за него.

Однако важнее всего то, что *Доктор Живаго* представляется мне неинтересным для польского читателя. Пастернак находится на другом этапе самосознания, который у польских читателей уже позади [Cyt. za: Мицнер 2017, 4, 45–46].

Прочитал стихи Пастернака. Мне кажется, что это вещи очень неоднородные по своей художественной ценности, а намерения автора и вовсе представляют для меня загадку. Если мой диагноз верен, дело обстоит следующим образом. Пастернак – это своего рода аналог наших Тувима и Ивашкевича, его следовало бы поместить как раз посередине. Техника его соответствует приемам Скамандра, во всяком случае, некоторым ее аспектам. (...) Со времен Скамандра польская поэзия совершила огромный шаг вперед, опередив русскую поэзию на целых сто лет. В то время как религиозные стихи Пастернака возникли под влиянием Евангелия, совершенно в России (как мог бы предположить поэт) забытого. Отсюда двойственный характер <стихотворений Живаго>: с одной стороны, их так наз. душещипательность, для нас устаревшая, то есть стихи личного характера, слабые, ничуть не лучше послевоенного поэтического творчества

¹² Zofia Hertz (1910–2003) – współzałożycielka Instytutu Literackiego, najbliższa współpracownica Jerzego Giedroycia, po jego śmierci dyrektorka Instytutu Literackiego w Paryżu.

Ивашкевича. С другой – религиозные стихи, представляющие из себя не что иное, как пересказ некоторых страниц Евангелия <своими словами> – явление, вполне объяснимое в стране, где Евангелие не принадлежит к числу распротраненной литературы, но совершенно непонятное в странах, где то же самое Евангелие известно гораздо лучше.

Но даже при всем желании, перевести эти стихи я бы не смог. Если Вы хотите знать, почему, прочитайте стихотворение *Рождественская звезда* и обратите внимание на чередование рифм, особенно во второй его части. Я говорил с Вами о транскрипции. Но если убрать рифмы и этот регулярный ритм, исчезнет всё, поскольку больше там ничего нет – и останется посредственная проза. Это принципиально антиинтеллектуальная поэзия (а польская поэзия развилась не только в ритмическом, но в интеллектуальном отношении, отсюда среди молодых такой культ – пожалуй, чрезмерный – американской поэзии). (...) Это поэзия человека, связанного не столько цензурой, сколько самой словесностью, топчущейся на одном месте. Если прозаик может многое почерпнуть для себя в русском XIX веке, то поэт – отнюдь [*Ежи Гедройц...* 2008, 328–329. Cyt. za: Мицнер 2017, 4, 46].

Zatem zrealizowanie tego zamysłu zawdzięczamy przede wszystkim determinacji samego Jerzego Giedroycia, który w rezultacie powierzył to zadanie jednemu z najwybitniejszych polskich eseistów – Jerzemu Stempowskiemu (1893–1969)¹³. Cykl poetycki *Wiersze Jurija Żywago 1946–1953* (*Стихотворения Юрия Живаго 1946–1953*) włączony do końcowego rozdziału przełożył Józef Łobodowski (1909–1988)¹⁴, należący do bliskich współpracowników Jerzego Giedroycia, który, jak wynika z listu datowanego 14 lutego 1959 roku, podejmował się tego zadania z umiarkowanym entuzjazmem z uwagi na różny poziom artystyczny poszczególnych wierszy¹⁵:

Предложение принимаю тем охотнее, что многие из этих стихотворений у меня уже готовы. Их 25, разного, впрочем, качества, с очень сильными соседствуют довольно слабые, переводить которые мне не очень хочется, но ничего не поделаешь – понимаю, что необходим весь цикл [Cyt. za: Мицнер 2017, 4, 47].

¹³ Jerzy Stempowski, znany pod pseudonimem Paweł Hostowiec, na zamówienie Instytutu Literackiego przekładał również inne utwory pisarzy rosyjskich, m.in. opowiadania Aleksandra Sołżenicyna i Wiktora Niekrasowa.

¹⁴ Józef Łobodowski (pseudonim: José Lobodowski) – pisarz, poeta, publicysta, dziennikarz radiowy i tłumacz. W wydawnictwach Instytutu Literackiego opublikował przekłady utworów Abrahama Terca [i.e. Andriej Siniawskij], Iwana Iwanowa, Mikołaja Arzaka [i.e. Julij Daniel], Galiny Sieriebriakowej, Andrieja Sacharowa, Aleksandra Sołżenicyna. Zob. biogram opublikowany w [*Polski słownik biograficzny...* 2004–2005].

¹⁵ Doświadczenie pracy przekładowej nad poezją B. Pasternaka opisał w artykule: [Łobodowski 1959; Лободовский 2016, 72–78].

W listach kierowanych do G. Herlinga-Grudzińskiego redaktor „Kultury” regularnie informował o postępach prac i z satysfakcją oznajmiał sfinalizowanie projektu:

List z 19 stycznia 1959 roku:

[Jerzy Stempowski] взялся за перевод и намерен закончить его до мая. У меня просто камень с души упал. Открытым остается вопрос перевода поэтической части. Если Зб[игнев] Херберт за это не возьмется, то предложу [Юзефу] Лободовскому. Хочу в мартовском номере объявить подписку и сделать листовку о подписке, которую лондонская пресса, может быть, согласится добавить к своему тиражу. Как Вы знаете, я пессимист в том, что касается эмигр[антского] читательского рынка, однако истерия вокруг Пастернака может помочь. В таких обстоятельствах есть шансы, что книга будет готова к июлю, так что ее можно будет распространить на фестивале [молодежи и студентов], а значит, возможно, FE сколько-нибудь закупит [Cyt. za: Мицнер 2017, 4, 46–47].

List z 22 lutego 1959 roku:

Доктор Живаго продвигается. Стемповский уже выслал мне две первые главы перевода. Действительно отлично. Если бы была премия для переводчиков, без всякого сомнения, ее следовало бы присудить ему. Переводы Лободовского, которые я тоже частично получил, также очень хороши. Начинаю большую – по моим возможностям – подписную кампанию. Перспективы скорее хорошие [Cyt. za: Мицнер 2017, 4, 47].

List z 29 czerwca 1959 roku:

Живаго готов, заканчиваем переплет и около 5 июля разошлем подписчикам. Удалось [Cyt. za: Мицнер 2017, 4, 47].

Ważnym źródłem informacji pozostaje również ożywiona korespondencja prowadzona przez Marię Dąbrowską i Jerzego Stempowskiego, syna publicysty i działacza społecznego oraz masonskiego Stanisława Stempowskiego, wieloletniego partnera życiowego pisarki, którzy w okresie czterdziestu lat stali się dla siebie intelektualnymi partnerami. Listy z lat 1926–1965 nie tylko pozwalają lepiej poznać dwie wybitne indywidualności, lecz także pozostają swoistą kroniką historyczną [Dąbrowska 2010]¹⁶.

¹⁶ Projekt wydawniczy edycji listów dwojga pisarzy, zainicjowany w 2006 r. przez Instytut Dokumentacji i Studiów nad Literaturą Polską, Oddział Muzeum Literatury im. Adama Mickiewicza w Warszawie oraz Towarzystwo „Więź”, został sfinalizowany w 2010 r. Trzytomowe wydanie stanowiło pełną źródłową rekonstrukcję korespondencji prowadzonej w l. 1926–1965. Korespondencja ta utrwaliła nie tylko fakty biograficzne z życia prywatnego obojga pisarzy, lecz także szeroki kontekst społeczny

Przekład literatury rosyjskiej to jeden z ciekawszych wątków w listach J. Stempowskiego i M. Dąbrowskiej. Korespondujący szczegółowo dokumentowali poszczególne etapy prac nad przekładem i procesem wydawniczym, pojawiające się problemy przekładowe, występowali w roli wzajemnych recenzentów i konsultantów. Najwięcej miejsca zajmuje wymiana listowna poświęcona właśnie tłumaczeniu powieści *Doktor Żywago*, z której dowiadujemy się nie tylko o kwestiach merytorycznych, lecz także o szczegółach technicznych, np. jakiego typu maszyny do pisania używał J. Stempowski, jakich preferował producentów taśmy, gdzie najchętniej kupował artykuły piśmiennicze itp.

Natomiast próżno szukać w tej wymianie rozważań na temat roli przekładów literatury rosyjskiej w kontekście polsko-rosyjskich stosunków kulturalnych. J. Stempowski daleki był od postrzegania swojej pracy przekładowej w ramach misji kulturowej, literackiej czy politycznej¹⁷. „Powieść jego [Pasternaka] nie jest żadną rewelacją pod względem artystycznym, ale daje się czytać i to wystarcza w tej sytuacji do pozostawienia jakiegoś śladu” – pisał J. Stempowski do M. Dąbrowskiej w liście z 30 czerwca 1959 roku [Dąbrowska... 2010, 3, 42]. Zatem to nie względy artystyczne zachęciły go do podjęcia translatorskiego trudu. W tym przypadku zdecydowały dwie kwestie. Przede wszystkim finansowa. Jak podaje Andrzej S. Kowalczyk, honorarium tłumacza wyniosło 800 dolarów, kwota ta przy skromnym trybie życia pisarza zabezpieczała środki do egzystencji na pół roku [Dąbrowska... 2010, 3, 26].

J. Stempowski zdecydował się na tytaniczną pracę po 10 godzin dziennie przez okres kilku miesięcy jeszcze z jednego powodu. Traktował to zajęcie jako rodzaj terapii po przebytej chorobie. Lekarze, podejrzewając nowotwór ucha, przeprowadzili operację, której następstwem był nawrót choroby Ménière'a, objawiający się dusznością, stanami lękowymi, utratą orientacji przestrzennej:

Tłumaczenia tego podjąłem się jako pewnego rodzaju kuracji, w nadziei, że wdrożę się znów do pracy i pozbędę resztek niedomagań mózgowych, pozostałych po letniej historii. Przewidywania te okazały się słuszne, bo pracuję znów doskonale. (...) Do końca maja będę musiał pracować nad tym tłumaczeniem bez wytchnienia, po 10 godzin na dzień, unikając wszelkich dystrakcji, bo w końcu tego okresu będę

i historyczny. Szerzej na temat korespondencji dwojga pisarzy w kontekście polsko-rosyjskich stosunków literackich zob. [Obłąkowska-Galanciak (NDiaye) 1999; NDiaye 2018, 37–47].

¹⁷ Stempowski niejednokrotnie mówił o pracy tłumacza wyłącznie jako źródle pozyskania środków na emigracyjną egzystencję. Po tym, jak otrzymał prawo stałego pobytu w Szwajcarii, pracował jako tłumacz w poselstwie argentyńskim w Bernie, co podsumował w następujący sposób: „zajęcie beznaście nudne (...), które nie ma żadnego usprawiedliwienia prócz konieczności zarobku” (list do Józefa Czapskiego z 3 czerwca 1953 r.). Cyt. wg [Jerzy Stempowski, online].

pewnie na granicy wytrzymałości fizycznej. Robota ta uwolni mnie na cały rok od wszelkich kłopotów materialnych [Dąbrowska... 2010, 3, 25].

Przedstawione fragmenty kultury epistolarnej pozwalają zatem lepiej poznać wybitne indywidualności XX wieku. Zawartość analizowanej korespondencji pozwala również odtworzyć wiele interesujących faktów z zakresu praktyki przekładu literatury rosyjskiej na język polski, a także złożonej sytuacji w stosunkach polsko-rosyjskich w okresie powojennym.

Publikacja powieści B. Pasternaka okazała się ogromnym sukcesem wydawniczym. *Doktor Żywago* w tłumaczeniu J. Stempowskiego i J. Łobodowskiego był publikowany pod patronatem „Kultury” w kolejnych latach i rozpowszechniany w drugim obiegu. Ukazało się pięć wydań, dwa w 1959 roku, w 1967¹⁸, 1972 i 1974. Końcowy efekt przekładu *Doktora Żywago* pióra J. Stempowskiego zadowolili zarówno inicjatora całego przedsięwzięcia – J. Giedroycia, jak i B. Pasternaka. Natomiast negatywną ocenę wyraziło wielu doświadczonych tłumaczy i znawców literatury rosyjskiej, m.in. Andrzej Drawicz¹⁹. W istocie krótki czas realizacji (600-stronicowy utwór został przetłumaczony w niecałe 4 miesiące) oraz brak słowników języka polskiego, na który uskarżał się J. Stempowski, nie sprzyjały rzetelności warsztatowej²⁰. Nawet M. Dąbrowska, która określiła J. Stempowskiego „kongenialnym translatozem”, wskazywała na liczne błędy językowe (list z 12 sierpnia 1959 roku) [Dąbrowska... 2010, 3, 48–52]. Alicja Wołodźko-Butkiewicz była mniej powściągliwa w ocenie krytycznej, wskazując na brak doświadczenia Jerzego Stempowskiego w tłumaczeniu literatury rosyjskiej, skromną wiedzę oraz nieznaną przez tłumacza realiów kulturowych [Wołodźko-Butkiewicz 2013, 170–171].

Bibliografia

Teksty

Dąbrowska Maria, Stempowski Jerzy. 2010. *Listy*. T. 1: 1926–1953. T. 2: 1954–1958. T. 3: 1959–1965. Oprac., wstęp i przyp. Kowalczyk A.S. Biblioteka „Więzi”. T. 22. Warszawa: Towarzystwo „Więź”.

¹⁸ Wydanie zostało uzupełnione o stenogram zebrania pisarzy moskiewskich z 31 października 1958 r.

¹⁹ Do uwag tłumacz ustosunkował się w artykule *Puryzm językowy a przekład* [Hostowiec 1960, 114–119].

²⁰ Szczegółowa analiza konkretnych rozwiązań translatorskich oraz studium porównawcze istniejących przekładów wymaga jednak oddzielnego omówienia, któremu zamierzamy poświęcić odrębne opracowanie.

- Jerzy Giedroyc – Zdzisław Najder. Listy 1957–1985*. 2014. Oprac., przyp. i wstęp Habielski R. Warszawa: Narodowe Centrum Kultury–Stowarzyszenie Instytut Literacki Kultura.
- Pasternak Borys. 1957a. *Doktor Żiwago* (fragm.). Przeł. Mongirdowa M. „Opinie. Kwartalnik poświęcony kulturze rosyjskiej” nr 1: 14–41.
- Pasternak Borys. 1957b. *Il dottor Żiwago*. Trad. Zvetermich P.A. Milano: Romanzo.
- Pasternak Borys. 1959. *Doktor Żiwago*. Przeł. Hostowiec P. Wiersze w przekł. Łobodowskiego J. Paryż: Instytut Literacki.
- Pasternak Borys. 1973. *Drogi napowietrzne i inne utwory*. Przekł. i wstęp Pollak S. Warszawa: Czytelnik.
- Pasternak Borys. 1987a. *Doktor Żywago* (fragm.). Przekł. Mongirdowa M. „Polityka” nr 9: 14–41.
- Pasternak Borys. 1987b. *Doktor Żywago*. Przekł. Mongirdowa M. i Grodzicki B. (od nr 14 przekł. wyłącznie B. Grodzickiego). „Argumenty” nr 11–51/52.
- Pasternak Borys. 1987c. *Doktor Żywago*. Przeł. Śniatyński J. „Życie Literackie” nr 11–52.
- Pasternak Borys. 1988a. *Doktor Żywago*. Przeł. Grodzicki B. „Argumenty” nr 1–10.
- Pasternak Borys. 1988b. *Doktor Żywago*. Przeł. Śniatyński J. „Życie Literackie” nr 1–2.

Słowniki

Polski słownik biograficzny. 2004–2005. T. XLIII. Warszawa–Kraków: Polska Akademia Nauk–Polska Akademia Umiejętności.

Opracowania

- Čipicka Krystyna. 1993. *Zametki o sud'be „Doktora Živago” v Pol'se*. „Studia Rossica Posnaniensia” nr 24: 67–73 [Чипицка Крыстына. 1993. *Заметки о судьбе „Доктора Живаго” в Польше*. „Studia Rossica Posnaniensia” nr 24: 67–73].
- Echa decyzji o przyznaniu Nagrody Nobla B. Pasternakowi*. 1958. „Trybuna Ludu” nr 299: 6.
- Hostowiec Paweł. 1960. *Puryzm językowy a przekład*. „Kultura” nr 9 (155): 114–117.
- Jerzy Stempowski*. (online) <http://www.wolnaeuropa.pl/index.php?id=307&id2=274> (dostęp 27.05.2018).
- Kudel'skij Zdislav. 2011. *Sdelajte vsë, čto v vaših silah, čtoby izdat' Pasternaka*. „Novaâ Pol'sa” № 9. (online) <https://novpol.org/ru/SJ0UIIdGws-/SDELAJTE-VSYo-ChTO-V-VAShIH-SILAH-ChTOBY-IZDAT-PASTERNAKA> (dostęp 9.06.2018) [Кудельский Здислав. 2011. *Сделайте всё, что в ваших силах, чтобы издать Пастернака*. „Новая Польша” № 9. (online) <https://novpol.org/ru/SJ0UIIdGws-/SDELAJTE-VSYo-ChTO-V-VAShIH-SILAH-ChTOBY-IZDAT-PASTERNAKA> (дostęp 9.06.2018)].
- L. Oszanin o B. Pasternaku (referat wygłoszony na Plenum Zarządu Moskiewskiego Oddziału Pisarzy). 1957. „Nowa Kultura” nr 7: 12.
- Lobodovskij Źezef. 2016. *Nevzгоды переводчика*. „Novaâ Pol'sa” № 12 (191): 73–78 [Лободовский Юзеф. 2016. *Невзгоды переводчика*. „Новая Польша” № 12 (191): 73–78].
- Micner Petr. 2017. *Doktor Živago na stanke parižskoj „Kul'tury”*. „Novaâ Pol'sa” № 4 (195): 41–48 [Мицнер Петр. 2017. *Доктор Живаго на станке парижской „Культуры”*. „Новая Польша” № 4 (195): 41–48].
- NDiaye Iwona Anna. 2018. *Z dziejów polsko-rosyjskich stosunków literackich (korespondencja Marii Dąbrowskiej Jerzego Stempowskiego)*. 2018. „Acta Polono-Ruthenica” nr XXIII/I: 37–47.
- O postępkach członka Związku Pisarzy ZSRR B. Pasternaka uwłaczających tytułowi pisarza radzieckiego (tekst uchwały dotyczącej usunięcia B. Pasternaka ze Związku Pisarzy ZSRR)*. 1959. „Literatura Radziecka” nr 1: 179–180.
- Obląkowska-Galanciak (NDiaye) Iwona Anna. 1999. *Dymitr Filozofow i Maria Dąbrowska. Z historii polsko-rosyjskich kontaktów kulturalnych w dwudziestoleciu międzywojennym*. „Acta Polono-Ruthenica” nr IV: 338–348.
- Pasternak usunięty ze Związku Pisarzy ZSRR (omówienie uchwały prezydium Zarządu Związku Pisarzy ZSRR)*. 1958. „Trybuna Ludu” nr 302: 2.

- „*Vie Nuove*” o Doktorze *Żywago*. 1958. „*Życie Literackie*” nr 3: 11.
- W cieniu doktora Żywago*. Rozmowę z Ziemowitem przeprowadziła Anna Żebrowska. 2013. „*Przegląd*”, listopad. (online) <http://www.tygodnikprzeglad.pl/cieniu-doktora-zywago/> (dostęp 21.04.2018).
- Wołodźko-Butkiewicz Alicja. 2013. *O konieczności kształcenia w Polsce tłumaczy rosyjskiej literatury pięknej (refleksje tłumacza-praktyka)*. W: *Translatoryka. Koncepcje – modele – analizy*. Red. Grucza S., Marchwiński A., Płużyczka M. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Instytutu Kulturologii i Lingwistyki Antropocentrycznej: 164–172.

Summary

From the history of the Polish translation of Pasternak’s novel *Doctor Zhivago* (based on the correspondence of Jerzy Giedroyc and Gustaw Herling-Grudziński and Jerzy Stempowski and Maria Dąbrowska)

This article recalls the circumstances of the first edition of the novel by Boris Pasternak, *Doctor Zhivago*, in Polish translation, which appeared in 1959 in volume XLIV of the Biblioteka “Kultury” series, published by the Paris Literary Institute. Reconstruction of the history of this publishing initiative in the context of the political situation is possible thanks to historical sources preserved in the Paris and Warsaw archives, publications in periodicals, memoirs and epistolary culture. The circumstances in which the typescript was imported to Poland and in which the Literary Institute obtained a license for a Polish translation, the choice of translator, and Jerzy Giedroyc and Gustaw Herling-Grudziński’s correspondence are discussed. An important source of information is the lively correspondence between Maria Dąbrowska and Jerzy Stempowski, the son of a publicist and social activist, and Mason Stanisław Stempowski, a longtime life partner of the writer. The fragments of epistolary culture discussed here allow a better understanding of these outstanding individuals of the twentieth century. The content of the correspondence analyzed also allows us to reconstruct many interesting facts from the field of translating Russian literature into Polish, as well as the complex situation of Polish-Russian relations in the post-war period.

Key words: reception of Russian literature in Poland, literary translation of Boris Pasternak, *Doctor Zhivago*, Maria Dąbrowska, Gustaw Herling-Grudziński, Jerzy Giedroyc, Jerzy Stempowski

Kontakt z Autorką:
anna.ndiaye@uwm.edu.pl

Grzegorz Ojcewicz
Szczytno

Borysa Popławskiego *Uwagi o poezji*: autorskie credo a wyobrażenia tłumacza

Opinie na temat poezji z powodu jej zakresu pojęciowego i tysiącletnich tradycji mogą przyjmować rozmiary przemyślanych w każdym detalu traktatów filozoficznych, mogą również ograniczać się do kilku zaledwie luźno powiązanych ze sobą akapitów. W pierwszym wypadku otrzymujemy zwykle obszerne dzieło, którego autor naświetla historię zagadnienia, referuje określoną pozycję badawczą i przedstawia znaczenie swojego punktu widzenia, najczęściej odmiennego od stanowisk zastanych, aby wyeksponować oryginalność własnych myśli. Ilustracją tego typu postawy jest np. niemiecki filozof Friedrich Wilhelm Schelling (1775–1854), znany dzisiaj bardziej z tekstów mówiących o filozofii sztuki, aniżeli o filozofii natury będącej głównym przedmiotem jego studiów za życia [zob. np. Schelling 1983]. W drugim wypadku poznajemy tylko istotny fragment światopoglądu piszącego, jak tutaj – poety i prozaika Borysa Popławskiego (1903–1935), który utrwala swoją refleksję o naturze słowa; pozostała jej część znajduje się w twórczości i poprzez twórczość odzwierciedla stosunek pisarza do myśli o istocie literatury.

Uwagi o poezji B. Popławskiego składają się z siedmiu niewielkich akapitów, niejednorodnych objętościowo i odmiennych pod względem zawartości [Popławski 2009, 19–20; Popławski 1928, 28–29]. Charakterystyczną cechą *Uwag...* jest skłonność autora do stawiania pytań tylko przypominających pytania retoryczne, albowiem B. Popławski proponuje własne komentarze, które odbijają jego pogląd na materię poezji i twórczości. Są to pytania przestrzenne w tym sensie, że ogarniają rozmaite pola kreatywności, i jednocześnie dynamiczne, ponieważ wskazują na stały wewnętrzny ruch, jaki odbywa się pomiędzy opozycją *centrum–peryferie* w obrębie gatunków literackich, o której tak trafnie pisał swego czasu Jurij Tynianow (1894–1943) w tomach *Archaiści i nowatorzy* czy *Fakt literacki* [Tynianow 1978].

„Wchodzenie”, „wkroczenie” do literatury i z niej „wychodzenie”, a więc uczestniczenie w naturalnym i nieustannym przemieszczaniu się utworów w obydwie strony, wpisuje się idealnie zdaniem B. Popławskiego w swego rodzaju tekstowy ruch nadgraniczny nobilitujący jedne gatunki przez kierowanie ich do odbiorczego centrum, a z drugiej pozycji – zmieniający status innych gatunków przez spychanie

ich na obrzeża odbiorczej aktywności i – w konsekwencji – recepcyjnej popularności. Poeta pyta na samym początku, podkreślając w ten sposób wagę kwestii:

Нужно ли стремиться „войти” в литературу, не нужно ли скорее желать из литературы „выйти”? Область поэтического не расширяется ли всегда за счет внешней тьмы нехудожественного? (Czy należy dążyć do „wejścia” do literatury, czy nie należałoby bardziej pragnąć z literatury „wyjść”? Czy obszar tego, co poetyckie, nie poszerza się zawsze kosztem zewnętrznych nieartystycznych mroków?) [Поплавский 2009, 19]¹.

Tym samym B. Popławski akcentuje potrzebę pokonywania gatunkowych przyzwyczajęń i konieczność odświeżania literackiej tradycji, a ta, jak wiadomo, osadza się także na odświeżaniu wyobraźni, tj. na lekturowych spotkaniach czytelników z nowymi typami tekstów oferowanych przez twórców, zwłaszcza twórców dzieł awangardowych. Opowiadając się swoją twórczością za poszukiwaniem nowych rozwiązań formalnych i stylistycznych, autor *Automatycznych wierszy* stawał po tej samej stronie, po której wcześniej opowiedział się Nikołaj Karamzin (1766–1826), Aleksander Puszkina (1799–1837) czy Aleksander Błok (1880–1921). Nie bez znaczenia jest fakt, że właśnie na te dwa nazwiska w historii literatury rosyjskiej wskazał sam B. Popławski: A. Puszkina i A. Błok są przecież diamentowymi filarami tejże literatury, niepokornymi jej synami, którzy z pełną świadomością kruszyli zastane kanony, by ustanawiać nowe, którzy po wizjonersku wyznaczali nowe perspektywy w sferze gatunków i stylu poetyckiej wypowiedzi. Ich wizjonerstwo ma wiele wspólnego z oryginalną wyobraźnią i plastycznością poetyckich obrazów. Dalej B. Popławski pisze:

Так Блок сделал поэзией цыганский романс и частушку, произведя их в поэтические дворяне, и этим расширил область поэтического вообще; так Пушкин неожиданно (с сомнительным сатирическим намерением, может быть) открыл в *Евгении Онегине* поэтичность быта и этим стилистически породил дворянский роман (Так Блок uczynił poezją cygański romans i czastuszki, przenosząc gatunki do sfery poetyckiego szlachectwa, przez co poszerzył obszar poezji w ogóle; tak Puszkina nieoczekiwanie [z wątpliwym satyrycznym zamiarem, być może] odkrył w *Eugeniuszu Onieginie* poetyczność bytu i dzięki temu zrodził stylistycznie szlachecki romans) [Поплавский 2009, 19].

N. Karamzin nobilitował literacko list, A. Puszkina – powieść szlachecką, natomiast A. Błok – cygański romans i czastuszki, natomiast autor *Apolla Szkaradnego* nie pozostaje w tyle za wielkimi poprzednikami i mu współczesnymi, on bowiem

¹ Tu i dalej podaję we własnym tłumaczeniu.

także eksperymentuje ze słowem, łączy wizualność z melodyjnością, odpowiada po swojemu na idee francuskich surrealistów, szuka wytrwale indywidualnej ścieżki w poezji rosyjskiej mimo wyraźnych fascynacji innymi pisarzami, w pierwszej kolejności – liryką A. Błoka [Аликин 2018].

B. Popławski, wychodząc z założenia, że to, co poetyckie, powstaje kosztem zewnętrznej, metaforycznie ujętej, *тьмы нехудожественного* – *nieartystycznych mroków*, a więc materii jeszcze niezorganizowanej, istniejącej potencjalnie we wszechświecie, opowiada się za tym, aby to, co zostało przez artystę stworzone, świadomie sprawiało odbiorcy trudność, wywoływało jego zakłopotanie interpretacyjne, pewien percepcyjny dysonans, aby to, co na pierwszy rzut oka nie daje się z niczym porównać, co jest „черт знает что” (czort wie co), nie mieściło się w oswojonych ramach literatury. Przez zastosowanie podwójnej negacji wewnątrz krótkiego zdania – *Не следует ли поэту не знать – что и о чем он пишет?* (*Czy nie powinien poeta nie wiedzieć – co i o czym on pisze?*) [Поплавский 2009, 19] – B. Popławski raz jeszcze akcentuje znaczenie postawy nieplanowania totalnego przed tworzeniem i podczas tworzenia dzieł artystycznych, jak tu – poezji. Nieprzewidywalność kreacyjna, niedookreśloność aktów tworzenia, której towarzyszy margines niewiedzy o efekcie końcowym dzieła, wiąże się w jakiejś mierze z nieznanym wcześniej energetyzowaniem percepcji czytelnika, z mobilizowaniem go do odbiorczego wysiłku w zderzeniu z nowym typem autorskiej wrażliwości i wyobraźni.

W kolejnym akapicie *Uwag*... odnajdujemy refleksję o obecności i możliwościach dwóch poetek, przy czym – poetek sobie przeciwstawnych, jeśli chodzi o sposób powoływania do życia wiersza:

Здесь противостоят две поэтики, по одной – тема стихотворения должна перед его созданием, воплощением лежать как бы на ладони стихотворца, давая полную свободу подбрасывать ее и переворачивать, как мертвую ящерицу; по другой – тема стихотворения, его мистический центр, находится вне первоначального постигания, она как бы за окном, она воет в трубе, шумит в деревьях, окружает дом (Przeciwstawiają się tutaj dwie poetyki, z jednej strony – temat wiersza powinien przed jego stworzeniem, ucieleśnieniem leżeć jakby na dłoni poety, dając pełną swobodę jego podrzucania i przewracania jak martwą jaszczurką; z drugiej strony – temat wiersza, jego mistyczne centrum znajduje się jakby poza oknem, on wyje w kominie, szumi pośród drzew, otacza dom) [Поплавский 2009, 19].

Ta druga poetyka, o cechach poetyki mistycznej, typowa dla twórców poszukujących nowych rozwiązań formalno-stylistycznych i o ukierunkowaniu transcendentnym, jest na pewno bliższa B. Popławskiemu niż pierwsza, w której żongluje się tematem jak martwą jaszczurką, dokonując oględzin znaczeń wyrazów. Ten

drugi wariant poetyki, jak widać, cechuje dynamizm, stawanie się, nieprzewidywalność efektu końcowego, w odróżnieniu od dominacji statyki i przewidywalności w odniesieniu do pierwszej poetyki. To napięcie pomiędzy sposobami kreacji wiąże B. Popławski z postaciami mitologicznych bóstw – Apollem i Dionizosem – łącząc z ich imionami swoiste zastygnięcie materii lub jej ruch. B. Popławski stwierdza:

Этим достигается, создается не произведение, а поэтический документ – ощущение живой, не поддающейся в руки ткани лирического опыта. Здесь имеет место не статическая тема, а динамическое состояние (не аполлоническое, а дионисическое начало), и потому отображение превращается и изменяется, как живая ткань времени (W ten sposób osiąga się, tworzy się nie utwór, lecz dokument poetycki – wrażenie żywej, niepoddającej się rękóm tkanki doświadczenia lirycznego. Tutaj ma miejsce nie temat statyczny, lecz stan dynamiczny [nie apolliniński, lecz dionizyjski początek] i dlatego odzwierciedlenie przekształca się i zmienia się jak żywa tkanka czasów) [Поплавский 2009, 19].

Zdaniem Konstantina Alikina nawet na podstawie tak krótkiego fragmentu da się dostrzec podstawową istotną cechę poetyki Borysa Popławskiego, za którą uznał ten badacz przeciwstawienie aktywnej oraz pasywnej pozycji autora w stosunku do własnej twórczości. K. Alikin uważa, że w pierwszym przypadku teksty stają się „utworami”, a więc wynikiem podjętych czynności mentalnych, traktowanych w kategoriach produktu, rzeczy, towaru. W drugim zaś przypadku, który charakteryzuje pisarstwo B. Popławskiego, otrzymujemy „dokument poetycki”, stanowiący świadectwo żywej tkanki czasu, słowną ikonę samego Życia. Czytelnik doświadcza zatem skutków zbieżności życia z tekstem, czegoś, co było typowe dla rozwiązań modernistycznych. B. Popławski apeluje do Innego, twierdzi K. Alikin, do „nieobecnego, determinującego obecne, do samej realności albo, bardziej, już do pewnej surreality – realności bardziej realnej, prawdziwszej i bardziej autentycznej niż ukazana. Przy tym autora jako takiego nie ma, on występuje wyłącznie w funkcji skryby, piszącego ciała, «automatyczny list». Życie samo tworzy tekst” [zob. пр. Аликин 2018].

Dynamika wiersza ociera się o żywioł, opiera się na nim, niekiedy wręcz z niego wyrasta. W wierszu dynamicznym wszystko swobodnie się przemieszcza, wszystko gra, wywołuje rozmaite asocjacje, przypomina różnokolorowe barwy będące właściwością substancji płynnych. A zatem B. Popławski nie opowiada się za powstawaniem tekstowych statui, skalnych wersów, symbolizujących także przywiązanie do tradycyjnych systemów metrycznych i rymotwórczych, ale zachęca twórców do wypróbowywania mniej znanych albo zupełnie nieznan

obszarów języka, do mocowania się z nim, do wydobywania jego metafizycznych pokładów². Autor *Sterowca donikąd* konstatuje:

В таком стихотворении все свободно превращается „во все”; построено такое стихотворение бывает не наподобие твердых тел, например, статуи, а, скорее, наподобие разноцветных жидкостей. И так как и сами мистические знаки ни о чем в точности не повествуют, а само магическое становление не прерывает в нем свой поступательный ход, полет или танец, то в нем „все” как бы продолжает свободно возникать из „ничего” (W takim wierszu wszystko swobodnie przekształca się „we wszystko”; taki wiersz bywa zbudowany na podobieństwo twardego ciała, na przykład, statui, a, jeszcze bardziej, na podobieństwo wielokolorowych cieczy. I tak, jak zarówno same misticzne znaki o niczym dokładnie nie mówią, tak i samo magiczne stawanie się nie przerywa w nim swojego postępującego chodu, lotu albo tańca, to w nim „wszystko” jakby kontynuuje swobodne pojawianie się z „niczego”) [Поплавский 2009, 19–20].

Ostatnim zdaniem B. Popławski zdecydowanie przybliżył się do F.W. Schellinga, dla którego sztuka była kwestią metafizyczną. Ten filozof natury widział w przyrodzie twórcze duchowe źródło, zasilające działalność artystyczną, czyli niezwykle rodzaj działalności ludzkiej, i będące manifestacją najwyższego aktu wolności, wolności stwarzania z „niczego” [zob. Komentarz: Поплавский 2009, 521]. Dlatego według autora *Śnieżnej godziny* F.W. Schelling uważał, że „поэзия есть продолжающееся творение” („poezja jest trwającym tworzeniem”) [Поплавский 2009, 20], podkreślając swoją opinią dynamikę procesu kreacji i jego długiego, a może lepiej – ciągłego – trwania w czasie. Proces zakłada na pewno w określonej mierze także nieprzewidywalność efektu końcowego, a więc wskazuje jednocześnie na otwartość poetyckich scenariuszy, na występowanie potencjalności w polu możliwych indywidualnych wyborów autorskich, na pojawienie się w ostatecznych rozwiązaniach różnic, czegoś odmiennego w sferze formy i zawartości w stosunku do pierwotnych zamierzeń piszących:

Творящий, творящее не знало в точности, что творится и сотворится (оно не теологически действовало); такой стихотворец, как во сне или в припадке, бросается в свое стихотворение; в таком случае неведомо, что выйдет; и часто в произведении, в конце, получается неизмеримо больше, чем было в начале, в производившем; и только тогда стихотворение есть откровение, и поэзия больше стихотворца (Творящу, творяще не знало точно, что творится и что сотворится); так поэт, как в сне или в атак, рzuca się на свой стих; в таком случае не известно, что выйдет; и часто в произведении,

² Interesujące w tym względzie są uwagi dotyczące poetyki Borysa Popławskiego zawarte w książce Moniki Rzeczyckiej [Rzeczycka 2010]. Zob. także [Токарев 2010].

na końcu, otrzymujemy niepomierne więcej, czym było na początku, w wykonawcy; i tylko wtedy wiersz jest objawieniem, a poezja ponad twórcą) [Поплавский 2009, 20].

B. Popławski jakby w pół zdania, w locie kończy swoje *Uwagi...*, lecz kończy je zaskakującą pointą, stanowiącą odrębne źródło do dyskusji nad naturą poezji. Poeta zauważa: „Вообще, поэзия – темное дело, и Аполлон – самая поздняя упадочная любовь греков” (W ogóle, poezja – to *ciemna sprawa*, a Apollo – to najpóźniejsza dekadenska miłość Greków) [Поплавский 2009, 20]. Tym samym przedstawiona koncepcja poezji nie pretenduje do całościowego ujęcia jej istoty. Otrzymaliśmy zestaw zdań twierdzących i pytających, w których autor wyraża swoje rozumienie roli i znaczenia słowa poetyckiego. Tym, co szczególnie zapisuje się w pamięci czytelnika *Uwag...*, jest przekonanie B. Popławskiego o naturalnej ulotności procesu twórczego, eteryczności natchnień i nieprzewidywalności efektu końcowego aktu kreacji.

Ale B. Popławski, jak wiemy, był w sposób szczególny wyczulony na słowo, jego czarodziejskie moce i niezbadane jeszcze głębie możliwości oddziaływania na odbiorcę. Swoimi wypowiedziami zdradzał nie tylko preferowanie określonej poetyki, lecz także cechy wyszukanego idiolektu. Wśród cech stylu indywidualnego autora na pierwszy plan wychodzą zwykle jego reprezentatywne kanały modalności, które ukazują nam piszącego jako tego, który preferuje określone zmysły, określony sposób postrzegania świata i artystycznego filtrowania go przez własną świadomość. Czy B. Popławski-pisarz demonstruje te same lub chociażby zbliżone kanały modalności w tekście niepoetyckim, jakim są np. *Uwagi o poezji*?

Przyjrzyjmy się raz jeszcze temu tekstowi pod kątem zaktywizowanych w nim kanałów modalności. Każdy z nich ma zdolność do rejestrowania czynności jednego ze zmysłów: wzroku, słuchu, smaku, węchu, dotyku, równowagi, logiki. Jaki zatem portret rysują B. Popławskiemu użyte przez niego tutaj zdania? Portret wzrokowca? Słuchowca? Tego, kto preferuje wrażenia smakowe lub węchowe? A może – przede wszystkim kinestetyka? Warto jednak uświadomić sobie i tę prawdę, że odpowiedź uzyskana na podstawie analizy *Uwag...* może także wskazać na jeszcze inne możliwości portretowania języka twórcy.

Dopuszczając pewną umowność klasyfikacyjną, można pogrupować zwroty i wyrażenia występujące w tekście B. Popławskiego wedle dominujących w nich cech, które ujawniają aktywność określonego kanału modalnego. W niektórych wypadkach nie da się zdecydowanie oddzielić jednego kanału od drugiego, stąd mamy konstrukcje łączące odmienne jakości sensoryczne. I tak, konstrukcje ujawniające inklinację kinestetyczną wskazują na „fizyczność” czynności, na demetaforyzację zwrotów i wyrażeń, na powrót do realnych działań, w których np. poezję

się **robi**, a literaturę **przenosi** do sfery słownego szlachectwa: *сделать поэзию, произвести в поэтические дворяне, расширить область поэтического, открыть поэтичность быта, породить дворянский роман, противостоят две поэтики, тема стихотворения должна лежать, свобода подбрасывать тему, свобода переворачивать тему, создается поэтический документ, ощущение живой ткани, все превращается, построено стихотворение, становление не прерывает поступательный ход (zrobić poezję, przenieść do sfery poetyckiego szlachectwa / poetycko nobilitować, poszerzyć obszar poetyckości, odkryć poetyckość bytu, zrodzić szlachecki romans, przeciwstawiają się dwie poetyki, temat wiersza powinien leżeć, swoboda w podrzucaniu tematu, swoboda w przewracaniu tematu, powstaje dokument poetycki, (mieć) wrażenie żywej tkanki, wszystko się przekształca, zbudowany wiersz, stawanie się nie przerywa postępującego chodu).*

Z kolei poniższe przykłady łączą w sobie jakość kinestetyczną z jakością logiczną, są wynikiem postrzegania czysto zmysłowego oraz pracy ludzkiego mózgu jako efektu wpływu kultury na rozumienie zachodzących w otoczeniu człowieka zjawisk, stąd **dążenie**, **pragnienie**, negocjowanie/ograniczanie roli **teologii** czy **rzucanie się** na wiersz: *стремиться „войти” в литературу, желать из литературы „выйти”, действовать не теологически, бросаться в стихотворение, наподобие твердых тел (дążyć do „wejścia” do literatury, прagnąć z literatury „wyjść”, działać nieteologicznie, рzucать się на вiersz, на подобиеństwo ciała твердых).*

W grupie trzeciej zgromadzono przykłady konstrukcji, w których dominuje kanał logiczny. Uzewnętrznia on m.in. obecność środków stylistycznych w tekście B. Popławskiego, wśród których na pierwszy plan wysuwają się porównania i metafory: *как мертвую ящерицу; мистический центр находится; как живая ткань времени; творящий, творящее не знало; неведомо, что выйдет; поэзия – темное дело; упадочная любовь (jak martwą jaszczurkę; centrum mistyczne znajduje się; jak żywa tkanka czasu; tworzący, tworzące nie wiedziało; nie wiadomo, co wyjdzie; poezja – ciemna sprawa; dekadenska miłość).* Dominacja kanału logicznego nie eliminuje występowania innych wrażeń opartych głównie na zmyśle wzroku.

Do konstrukcji, ujawniających inklinację wzrokową lub wzrokowo-logiczną Autora *Uwag...*, można zaliczyć następujące ilustracje słowne: *область поэтического не расширяется, внешняя тьма нехудожественного, тема как бы за окном, тема окружает дом, достигается поэтический документ, отображение превращается, отображение изменяется, наподобие разноцветных жидкостей, „все” как бы продолжает возникать, получается больше*

(obszar poetyckiego **nie poszerza się, zewnętrzne nieartystyczne mroki, temat jakby za oknem, temat otacza dom, osiąga się dokument poetycki, odzwierciedlenie się przekształca, odzwierciedlenie się zmienia, na podobieństwo wielokolorowych cieczy, wszystko jakby wciąż powstawało, otrzymujemy więcej**). Przytoczone konstrukcje eksponują aktywność wzroku rejestrującego ruch w przestrzeni, kolorystykę obiektów oraz ocenę wielkości. W niektórych wypadkach to, co zewnętrzne – jak np. **внешняя тьма нехудожественного, все как бы продолжает возникать, получается больше (zewnętrzne nieartystyczne mroki, wszystko jakby wciąż powstawało, otrzymujemy więcej)** – osadzają się dodatkowo na jakości logicznej, na ludzkim doświadczeniu kulturowym.

Odnotowujemy również w wypowiedzi B. Popławskiego przykłady mówiące o aktywności kanału audialnego, niezwykle istotnego dla każdego poety odbierającego w sposób indywidualny wrażenia płynące ze świata zewnętrznego i wewnętrznego za pomocą wyczulonego słuchu. Przypomina mi się w tym miejscu Iwan Bunin, o którym pisano, że potrafił usłyszeć nawet to, jak rośnie trawa. Opinia ta podkreślała zapewne rzadką umiejętność pierwszego rosyjskiego laureata Literackiej Nagrody Nobla detalizowania wrażeń sensorycznych za pomocą słowa poetyckiego. Kilka poniższych ilustracji zaświadcza o nawiązaniu B. Popławskiego do tego, co w jego idiolekkie istotne, tj. do wrażeń słuchowych, które kojarzą się z ruchem powietrza, z wiatrem – **тема воет в трубе, тема шумит в деревьях (temat wyje w kominie, temat szumi wśród drzew)** – lub wypowiedzianiem tekstu – **знаки не повествуют (znaki nie mówią)**.

Twórczość B. Popławskiego, zwłaszcza poetycka, opiera się na wszystkich kanałach modalności, wśród których dominują wrażenia wzrokowe i słuchowe. *Uwagi o poezji* nie stoją w sprzeczności z manierą twórczą pisarza, chociaż na czoło wysunęły się tutaj jakości kinestetyczne i kinestetyczno-logiczne. To zrozumiałe, gdy autor odwołuje się do świata ustalonych przez kulturę wartości, do pewnych wspólnych matryc mentalnych, do znanych ogółowi doświadczeń w sferze wrażliwości werbalnej i przekonań społeczeństwa na temat statusu literatury.

O tych wszystkich sprawach powinien pamiętać tłumacz utworów B. Popławskiego, szczególnie jego poezji, a obrana przez tłumacza strategia nie może zniekształcać preferowanych przez twórcę kanałów modalności. Nie może również, jak się wydaje, swoimi decyzjami przekładowymi zmieniać zapatrywań autora na naturę słowa i uznany przezeń typ kreacyjnej aktywności. Na szczęście nieprzewidywalność procesu przekładu, niepewność wyniku końcowego, wahania nad doбором optymalnego translatu i impulsy intuicji są chlebem powszednim

tłumacza. Dlatego przynajmniej pod tym względem przekładowca będzie w zgodzie z credo B. Popławskiego i z jego poetyckim wiecznie mobilnym wszechświatem [zob. np. Менегальдо 2007].

Bibliografia

- Alikin Konstantin Ju. 2018. *Princip „kinematografičeskogo pis'ma” v poëtike Borisa Poplavskogo*. (online) <http://poplavski.narod.ru/poplavski1.html> (dostęp 28.05.2018) [Аликин Константин Ю. 2018. *Принцип „кинематографического письма” в поэтике Бориса Поплавского*. (online) <http://poplavski.narod.ru/poplavski1.html> (дostęp 28.05.2018)].
- Menegal'do Elena. 2007. *Poëtičeskââ vseleennaâ Borisa Poplavskogo*. Sankt-Peterburg: Aletejâ [Менегальдо Елена. 2007. *Поэтическая вселенная Бориса Поплавского*. Санкт-Петербург: Алетейя].
- Poplavskij Boris. 1928. *Stihotvorenje-II*. Pariž [Поплавский Борис. 1928. *Стихотворение-II*. Париж].
- Poplavskij Boris. 2009. *Zametki o poëzii*. W: Poplavskij Boris. 2009. *Stat'i. Dnevnik. Pis'ma*. T. 3. Sost., komentarii, podgotovka teksta Bogoslovskogo A.N., Menegal'do E. Moskva: Knižnica – Russkij put' – Soglasie [Борис Поплавский. 2009. *Заметки о поэзии*. W: Поплавский Борис. *Статьи. Дневники. Письма*. Т. 3. Сост., комментарии, подготовка текста Богословского А.Н., Менегальдо Е. Москва: Книжница – Русский путь – Согласие].
- Rzeczycka Monika. 2010. *Wtajemniczenie. Ezoteryczna proza rosyjska końca XIX – początku XX wieku* Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego.
- Schelling Friedrich. 1983. *Filozofia sztuki. O stosunku sztuk plastycznych do przyrody. Bruno, czyli O boskiej i naturalnej zasadzie rzeczy rozmowa*. Tłum., wstęp i przyp. Krzemieniowa K. Tłum. przejrzał Kuderowicz Z. Warszawa: PWN.
- Tokarev Dmitrij. 2010. *Meždu Indiej i Gegelem. Tvorčestvo Borisa Poplavskogo v komparativnoj perspektive*. Moskva: Novoe literaturnoe obozrenie [Токарев Дмитрий. 2010. *Между Индией и Гегелем. Творчество Бориса Поплавского в компаративной перспективе*. Москва: Новое литературное обозрение].
- Tynianow Jurij. 1978. *Fakt literacki*. Przeł. Feliksiak E. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy.

Summary

Boris Poplavsky's Notes on Poetry: the author's credo and translator's imagination

This article scrutinizes the structure and content of Boris Poplavsky's *Notes on Poetry*. The text reveals the thoughts of this Russian poet who writes about the Russian poetic tradition (Pushkin, Blok) and mentions selected aspects of emigrant reality. B. Poplavsky stresses the importance of an innovative element in the creative process. He indicates the basic mechanisms governing the inner literary process which determine the evolution of fiction.

Key words: Russian emigration, Paris note, evolution of genres, surrealism

Kontakt z Autorem
gojcew@poczta.onet.pl

Monika Sadowska

Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II

Wariantywność przekładu w ujęciu diachronicznym na podstawie wybranych tłumaczeń *Mistrza i Małgorzaty* Michaiła Bułhakowa na język polski

Michaił Bułhakow jest jednym z najbardziej znanych i cenionych pisarzy rosyjskich w Polsce. Od lat 70. XX wieku, gdy polscy czytelnicy za sprawą tłumaczenia *Mistrza i Małgorzaty* autorstwa Ireny Lewandowskiej i Witolda Dąbrowskiego po raz pierwszy mieli możliwość zapoznania się z jego dziełem, do dzisiaj uznanie dla osiągnięć literackich rosyjskiego pisarza nie maleje. Wszyscy, bez względu na płeć, wiek, wykształcenie chętnie sięgają po utwory M. Bułhakowa, a *Mistrz i Małgorzata* zajmuje wśród nich szczególne miejsce. Andrzej Drajewicz zauważa, że dla wielu z nas powieść ta stała się czymś więcej niż literaturą [cyt. za: Wołodźko-Butkiewicz 2017, 559]. W celu potwierdzenia niebywałej popularności utworu można przytoczyć wyniki sporządzonego przez „Gazetę Wyborczą”, „Rzeczpospolitą” i „Politykę” w 1999 roku *Kanonu literatury światowej XX wieku*. Spośród setki tytułów, które do niego weszły, to właśnie powieść M. Bułhakowa uplasowała się na zaszczytnym pierwszym miejscu i wygrała plebiscyt miążdżącą przewagą. Mariusz Cieślik i Anna Żebrowska na łamach „Gazety Wyborczej” piszą, że „polscy czytelnicy uważają *Mistrza i Małgorzatę* za najważniejszą książkę mijającego stulecia” [Cieślik 1999, 12].

Mistrz i Małgorzata, nazywana dziełem życia M. Bułhakowa, rodziła się w meandrach radzieckiej rzeczywistości, która odbiła się piętnem nie tylko na treści utworu, lecz także na samym procesie jego powstawania. Pisarz pracował nad powieścią przez 12 lat w pełnej konspiracji. W 1930 roku – 2 lata po rozpoczęciu prac – M. Bułhakow zniszczył swe rękopisy, jednak nie zaniechał prac nad utworem. Poświęcił mu resztę swojego życia, nawet na łożu śmierci, gdy sam nie był już w stanie pisać, nanosić poprawek – dyktował je swojej żonie. Niestety, M. Bułhakow zmarł przed ostatecznym zakończeniem prac nad powieścią. Walkę o obecność książki w literaturze podjęła żona pisarza – Jelena Siergiejewna Szyłowska. Po raz pierwszy *Mistrza i Małgorzatę* opublikowano dopiero 26 lat po śmierci autora – na przełomie 1966 i 1967 roku na łamach miesięcznika „Moskwa”.

Niestety, była to wersja mocno okrojona przez cenzurę. Jednak mimo to spotkała się z bardzo dobrym przyjęciem na rodzimym autorowi gruncie, a także odbiła się szerokim echem w świecie.

W Polsce powieść pojawiła się w 1969 roku w przekładzie I. Lewandowskiej i W. Dąbrowskiego – oczywiście było to tłumaczenie wersji ocenzurowanej. Pełny tekst na polskim rynku wydawniczym ukazał się dopiero w 1980 roku. Niespełna 10 lat później, na zamówienie wydawnictwa Biblioteki Narodowej, książka została opatrzona przypisami opracowanymi przez Grzegorza Przebindę. Przekład I. Lewandowskiej i W. Dąbrowskiego został bardzo dobrze przyjęty i do tej pory uchodzi za kanoniczny. Kolejne tłumaczenie *Mistrza i Małgorzaty* autorstwa A. Drawicza, wybitnego eseisty, literaturoznawcy i rusycysty, opublikowane zostało w 1995 roku. Trzecie sporządzone przez G. Przebindę – rusycystę, historyka i znawcę rosyjskiej myśli religijno-filozoficznej, jego żonę Leokadię – doktora nauk humanistycznych, sławistkę i polonistkę, w kręgu zainteresowań której znajdują się zagadnienia przekładoznawstwa i komunikacji międzykulturowej, oraz syna Igora – absolwenta filmoznawstwa, który wzorem rodziców od najmłodszych lat pasjonował się powieścią M. Bułhakowa, ukazało się nakładem wydawnictwa Znak w październiku 2016 roku. W tym samym roku pojawiły się tłumaczenia *Mistrza i Małgorzaty* pióra Krzysztofa Tura – białostockiego kulturoznawcy i wydawcy oraz Julii Celer. W 2017 roku nakładem Bellony ukazał się szósty przekład powieści M. Bułhakowa autorstwa Jana Cichockiego – wybitnego tłumacza literatury rosyjskiej.

Wszystkie pozycje obecne na rynku wydawniczym, zgodnie z twierdzeniem Alicji Wołodźko-Butkiewicz, są różnymi propozycjami odczytania tej niezwyklej powieści, jaką jest *Mistrz i Małgorzata*, pozwalającymi odnajdować jej ukryte sensy, poetyckość i magię; są kluczami do zrozumienia Rosji, której, jak wiadomo, „umysłem nie da się pojąć”, a więc i do otwarcia się na kulturę rosyjską [Wołodźko Butkiewicz 2017, 577]. Istnienie serii przekładowej oraz pojawienie się na przestrzeni zaledwie 2 lat czterech kolejnych propozycji przekładu *Mistrza i Małgorzaty* bez wątpienia świadczy o niemalejącym zainteresowaniu powieścią, a także o próbach przybliżenia magnum opus M. Bułhakowa współczesnemu odbiorcy.

Przytoczone tłumaczenia powstały w ciągu 48 lat. Stosunkowo duży dystans czasowy, dzielący różne przekłady, wpływa na to, że stanowią one bardzo ciekawy materiał do analizy.

Poniżej dokonam porównania w ujęciu diachronicznym tłumaczenia I. Lewandowskiej i W. Dąbrowskiego¹, A. Drawicza oraz Przebindów. Spośród czterech

¹ Przytoczone w tekście przykłady pochodzące z tłumaczenia autorstwa I. Lewandowskiej i W. Dąbrowskiego oznaczono skrótem T1, tłumaczenia autorstwa A. Drawicza – T2, a tłumaczenia autorstwa Przebindów – T3.

powstałych w latach 2016–2017 przekładów analizie poddane zostaną fragmenty wersji Przebindów, gdyż to właśnie oni najwyraźniej akcentowali chęć uwspółcześnienia przekładu *Mistrza i Małgorzaty* i tym samym przybliżenia powieści współczesnemu czytelnikowi. Leokadia Przebinda w rozmowie z Marią Makuch wprost podkreśliła, że największą wartością ich tłumaczenia jest jego uwspółcześnienie [Makuch, online].

Na kształt uwspółcześnionego przekładu wpłynęły z całą pewnością rodzime normy językowe, które na przestrzeni lat uległy zmianom, wskutek czego wcześniejsze tłumaczenia współczesnemu odbiorcy mogą wydawać się archaiczne, a momentami wręcz śmieszne czy niezrozumiałe. Poniżej zaprezentowano jedynie kilka przykładów obrazujących próby odświeżenia języka podjęte przez Przebindów:

O. (...) загорелась в **стеклянном ящике** надпись „Берегись трамвая!” (s. 54).

T1. Na **szklanej skrzynce** zapłonął napis: „Strzeż się tramwaju” (s. 65).

T2. W **szklanej skrzynce** zapłonął napis: „Uwaga, tramwaj” (s. 61).

T3. (...) zapalił się **neon** z napisem: Uwaga, tramwaj!” (s. 53).

O. (...), воскликнув укоризненно: „**Ах, развратница!...**” (s. 61).

T1. (...), zawołał z wyrzutem: „**Ach, rozpustnico!...**” (s. 73).

T2. (...) powiedział tylko z wyrzutem: „**Ty ladacznico!...**” (s. 69).

T3. (...), krzyknął tylko z wyrzutem: „**Ty lafiryndo**” (...) (s. 60).

O. Дверь открылась, и капельдинер втащил толстую пачку только что напечатанных дополнительных **афиш**. (...) Варенуха, отойдя от **афиши, наброшенной им на макет, полюбовался** на нее и приказал капельдинеру немедленно пустить все экземпляры в расклейку (s. 119).

T1. Otworzyły się drzwi, bileter przydźwigał grubą paczkę świeżo wydrukowanych **sztrajf** (...) Warionucha **rzucił sztrajfę na makietę**, odszedł na parę kroków, **ponapawał** się i polecił bileterowi, aby niezwłocznie kazał rozkleić wszystkie egzemplarze (s. 139).

T2. Drzwi się otwarły i bileter wniósł grubą paczkę świeżo wydrukowanych **afiszy**. (...) Warionucha **rzucił afisz na makietę, przyjrzał mu się z przyjemnością** i polecił bileterowi, by natychmiast przekazał wszystko do rozklejenia (s. 137).

T3. W drzwiach pojawił się bileter, taszcząc grubą paczkę świeżych **afiszy** prosto z drukarni. (...) Warionucha **powiesił afisz na stelażu** w kącie, cofnął się o krok i przez chwilę **cieszył oko jego** widokiem, po czym polecił rozwiesić afisze na mieście (s. 119).

O. Кожа – то! Кожа, а? Маргарита Николаевна, ведь ваша кожа светится (s. 261).

T1. Skóra! Co za skóra! Pani skóra świeci! (s. 307).

T2. A skóra! Jaka skóra! Małgorzato Nikolajewno, przecież pani skóra się świeci! (s. 307).

T3. Co za cera! Pani cała jaśnieje! (s. 263).

О. Типичный кулачок по своей **психологии**, (...) Посмотрите на его постную **физиономию** (...) (s. 78).

T1. Typowo kułacka **psychologia** (...) Spójrzcie na jego obłudną **fizys** (...) (s. 94).

T2. **Psychologia** typowego kułaka (...). Proszę popatrzeć na tę ponurą **gębę** (...) (s. 90).

T3. Typowo kułacka **mentalność**. (...) Spójrzcie tylko na jego smętną **gębę** (...) (s. 79).

О. **Говорит** жилец означенного дома из квартиры номер одиннадцать Тимофей Квасцов (s. 115).

T1. **Mówi** Timofiej Kwascow, lokator inkryminowanego domu z mieszkania numer jedenaście (s. 134).

T2. **Mówi** mieszkaniec rzeczzonego domu spod numeru jedenastego, Tymoteusz Kwascow (s. 132).

T3. **To mówię ja**, Tymoteusz Kwascow, z domu 302-bis, mieszkanie jedenaście (s. 115).

Przytoczone powyżej fragmenty pozwalają jednoznacznie stwierdzić, że Przebindowie dążyli do tego, aby dostosować środki przekładu do zmian zachodzących w języku docelowym. Jednocześnie należy zauważyć, że autorzy najmłodszego z omawianych tu przekładów uwspółcześnili go zarówno na poziomie struktur składniowo-stylistycznych, jak i jednostek leksykalnych. Słownictwo o zabarwieniu archaizującym bądź książkowym zostało zastąpione nacechowanym neutralnie, m.in. *держать* – *dzierżyć* (T1), *трzymać* (T3); *одежда* – *odzienie* (T1), *ubranie* (T3); *поручить* – *poruczyć* (T1), *powierzyć* (T3); *не мог позвонить никуда* – *donikąd nie mógł zadzwonić* (T1), *nigdzie już zadzwonić nie mógł* (T3); *очень деловая дама* – *nader zapobiegliwa matrona* (T1), *nader aktywna dama* (T2), *dama energiczna* (T3); *сдавать комнаты жильцам* – *odnajmować pokoje sublokatorom* (T1), *pokoje odnajmować sublokatorom* (T2), *pokoje wynajmować lokatorom* (T3); *она приходящая* – *jest na przychodzie* (T1), *pracuje na godziny* (T3); *заводит мотор* – *zapuszczać silnik* (T1), *uruchamiać motor* (T2), *uruchamiać sinik* (T3); *грузовик унес* – *ciężarówka odjechała uwożąc* (T1), *ciężarówka uniosła* (T2), *ciężarówka zabrała* (T3); *хитро выспросить* – *wywiedzieć się* (T1), *chytrze wypytać* (T2), *sprytnie wyciągnąć* (T3); *графин запотел от холода* – *karafka spotniała z zimna* (T1), *karafka była oszroniona* (T3); *послушаться* – *usłuchać* (T1), *posłuchać* (T3); *столовая* – *stołowy* (T1), *jadalnia* (T3); *на коже груди* – *na skórze* (T1), *na skórze piersi* (T2), *na klatce piersiowej* (T3); *положительно умен* – *stanowczo mądry człowiek* (T1), *mądrala* (T2), *naprawdę bystry!* (T3); *выгода и очевидный профит* – *wygoda i znaczny profit* (T1), *to wygodne i zyskowe* (T2), *nie lada okazja, czysty zysk* (T3).

Jednocześnie Przebindowie nie dążą do konwencji slangowej, nie stosują neologizmów. Autorzy sami podkreślają, że zabiegi takie nie miałyby sensu. Dzisiaj byłoby to zapewne efektowne, jednak szybko straciłoby na aktualności [Piątkowska, online].

Podczas lektury przekładu Przebindów nie odczuwa się, że ma się do czynienia z tłumaczeniem, brzmiącym obco i nienaturalnie. Niemniej jednak dokonując porównania wszystkich analizowanych wariantów pod kątem ich bliskości względem oryginału, może wydawać się, że tłumaczenie Przebindów w tym zestawieniu stanowczo ustępuje miejsca efektom pracy I. Lewandowskiej i W. Dąbrowskiego, a także A. Drawicza, np.

O. Странный человек за столом даже побагровел от напряжения и сказал невнятно опять-таки, что секретаря тоже нету... когда он придет, неизвестно и... что секретарь болен... (s. 223).

T1. Dziwny człowiek przy stole aż zaczerwienił się z wysiłku i znowu powiedział niewyraźnie, że sekretarza także brak... że nie wiadomo kiedy przyjdzie i że... sekretarz jest chory... (s. 265).

T2. Dziwny człowiek za stołem, purpurowiejąc z wysiłku, powiedział znowu niewyraźnie, że sekretarza nie ma... że kiedy będzie, nie wiadomo i że... jest chory (s. 261).

T3. Nieszczęśnik za stołem poczerwieniał i z trudem wymamrotał, że sekretarz również nie jest osiągalny... Trudno powiedzieć, kiedy wróci, a właściwie przebywa na chorobowym (s. 225).

O. Эх, какое осложнение! И нужно ж было, чтоб их всех сразу... – с посадой думал Поплавский (...) (s. 224).

T1. A to komplikacja! Trzeba było trafu, że ich wszystkich od razu... – myślał niezadowolony Popławski (...) (s. 266).

T2. Sprawa się komplikuje! Trzeba było, żeby ich wszystkich naraz... – pomyślał zirytowany Popławski (...) (s. 261).

T3. Co za pech! Że też ich wszystkich tak od razu... – pomyślał głęboko rozczarowany kijowianin (...) (s. 226).

Przebindowie jednak nie utożsamiają wierności przekładu z dosłownością. Igor Przebinda w wywiadzie udzielonym Dariuszowi Bugalskiemu na antenie radiowej Trójki 20 grudnia 2016 roku podkreślił:

(...) jak się tłumaczy Bułhakowa, nie powinno się kopiować zdań w skali 1:1 – pod ręcznikowo, słownikowo, dbać o to, żeby porządek wyrazów w zdaniu był taki jak w oryginale, żeby porządek zdań w akapicie był taki jak w oryginale. Żeby przeformułować, odtworzyć tego ducha Bułhakowa i melodię Bułhakowa na nowo w polskim języku, trzeba trochę popuścić wodze fantazji, trzeba wykazać się pewną odwagą, a czasami wręcz brawurą w interpretowaniu tego tekstu [Przebinda, online].

Natomiast Grzegorz Przebinda w wywiadzie udzielonym Annie Piątkowskiej zauważa: „Przekład jednak to coś więcej niż ciąg słów i wyrażen. Tłumacz musi uchwycić melodię i ducha utworu, a «duch technicznie, kędy chce», często gdzieś między słowami...” [online]. Analogiczne stanowisko prezentuje Krzysztof Hejwowski,

który podkreśla, że najważniejsza w tłumaczeniu jest wierność, jednak „wierność nie wobec litery tekstu, lecz wobec jego prawdziwego znaczenia” [Hejwowski 2004, 94].

Na uwagę zasługuje również podejście ww. tłumaczy do sposobu tłumaczenia nazw realiów, nazw własnych. M. Bułhakow w *Mistrzu i Małgorzacie* przedstawił nie tylko szeroką panoramę Rosji lat 30. XX wieku, lecz także starożytnej Jerozolimy, przez co tekst powieści naszpikowany jest nazwami obiektów kultury materialnej: odzieży, obuwia, mebli, potraw, napojów; kultury duchowej, a także nazw zjawisk życia społecznego i politycznego.

Analizując serię przekładową, można stwierdzić, że Przebindowie z jednej strony starają się uaktualnić przekład, czyniąc go tym samym bardziej zrozumiałym dla współczesnego odbiorcy. W tym celu stosują jednostki leksykalne bliższe dzisiejszemu czytelnikowi, np. występujące w oryginale *черные тапочки* tłumaczą jako *czarne tenisówki*, podczas gdy w poprzednich wersjach występowały analogicznie *czarne płócienne pantofle* (T1) i *czarne nocne pantofle* (T2). Podobnych przykładów można przytoczyć wiele, m.in. *прозрачный гражданин* – *przezroczysty obywatel* (T1), *прозрачный обywatel* (T2), *прозрачная постаć* (T3); *стрижка боксом* – *ostrzyżeni na bokserów* (T1), *krótko ostrzyżeni* (T2), *krótko ostrzyżeni* (T3); *волосы воронова крыла* – *włosy jak krucze skrzydło* (T1), *kruczoczarne włosy* (T2), *kruczoczarne włosy* (T3).

Z drugiej strony krakowscy tłumacze, dzięki licznie stosowanym zabiegom egzotyzującym, starają się wiernie przybliżyć czytelnikowi realia opisywane w oryginale. Należy zauważyć, że Przebindowie częściej od swoich poprzedników stosują forenizację (zob. tabela 1).

Należy zaakcentować, że w przekładzie Przebindów zastosowaniu tego typu rozwiązań translatorskich zawsze towarzyszą obszerne erudycyjne przypisy. Wyeksponowane zostały w nich wewnętrzne sensy, odniesienia intertekstualne oraz nakreślone realia polityczne i geograficzno-społeczne, rysujące tło współczesnemu odbiorcy. Jednak, wyręczając we wszystkim czytelników, Przebindowie poniekąd pozbawili ich możliwości podjęcia wyzwania rzuconego niegdyś przez M. Bułhakowa i satysfakcji wynikającej z samodzielnego odkrywania sensów ukrytych w utworze. Jednocześnie nie można nie docenić tego, że autorzy zechcieli podzielić się swą niezwykle obszerną wiedzą, którą z pasją zdobywali przez lata.

Podczas lektury różnych przekładów *Mistrza i Małgorzaty* uwagę przyciąga sposób przekazywania przez poszczególnych autorów antroponimów. W rozdziałach moskiewskich I części powieści występuje 92 bohaterów. Wymieniono 58 imion, 64 nazwiska, 27 patronimików, 2 pseudonimy. W tabeli 2 przedstawiam analizę ilościową stosowanych przez autorów strategii translatorskich².

² Klasyfikacja wg K. Hejwowskiego [2004, 92].

Tabela 1

Przykłady tłumaczenia nazw realiów

Oryginał	I. Lewandowska, W. Dąbrowski	A. Drawicz	Przebindowie
Зубрик	gicz	sarnina	zubrik
Трельяж	kratka	kratownica	treliaż
Приват-Доцент	privat-docent	naukowiec	prywat-docent
Баккуроты	chleb świętojański	plody figowe	bakuroty
Кефи	kefi	chusta	kefia
Нарзан	narzan	narzan	narzan
Тюбетейка	tiubietejka	tiubietejka	tiubietejka
Червоңцы	czerwońce	czerwońce	czerwońce
Цекуба	caecubum	cekuba	cekuba
Торгсин	torgsin	torgsin	torgsin
Гомункул	homunkulus	homunkulus	homunkulus
Ботфорты	botforty	botforty	botforty
Фалерно	falerin	falern	falerno

Źródło: opracowanie własne

Tabela 2

Wskaźniki ilościowe stosowanych strategii translatorskich

Antroponimy	Tłumaczenie*	Transkrypcja	Modyfikacja**	Opuszczenie
I. Lewandowska, W. Dąbrowski				
Imiona	28	28	2	0
Nazwiska	5	44	15	0
Patronimika	3	19	5	0
Pseudonimy	2	0	0	0
A. Drawicz				
Imiona	33	23	1	0
Nazwiska	7	41	16	0
Patronimika	3	17	7	0
Pseudonimy	2	0	0	0
Przebindowie				
Imiona	26	31	1	0
Nazwiska	7	40	15	2
Patronimika	3	19	4	1
Pseudonimy	2	0	0	0

* Tłumaczenie imienia obcego rozumiane jest jako zastąpienie obcego imienia własnego uznanym ekwiwalentem języka docelowego [Hejwowski 2004, 93].

** Modyfikacja rozumiana jest jako retusz dostosowujący obce imię własne do wymogów ortograficznych, gramatycznych języka docelowego [Hejwowski 2004, 93].

Źródło: opracowanie własne

I. Lewandowska i W. Dąbrowski 25% omawianych antroponimów przetłumaczyli, w 60% zastosowali transkrypcję, a w 15% – modyfikację; A. Drawicz – 30% jednostek przetłumaczył, w 54% zastosował transkrypcję, a w 16% modyfikację, natomiast Przebindowie przetłumaczyli 25% leksemów, w 60% zastosowali transkrypcję, w 13% – modyfikację, a w 2% opuszczenia, jednak bez naruszenia kontekstu.

Na podstawie analizy ilościowej można stwierdzić, że poszczególni autorzy, a zwłaszcza I. Lewandowska, W. Dąbrowski i Przebindowie, w podobnym stopniu korzystają z analogicznych strategii. Jednak podczas lektury powieści różnice w sposobie przekazywania antroponimów są bardzo widoczne. Należy wziąć pod uwagę, że, po pierwsze, analogiczne strategie mogą być stosowane w odniesieniu do różnych antroponimów, a po drugie, stosowane nawet w odniesieniu do tych samych jednostek leksykalnych mogą przebiegać w różny sposób. Zjawisko to jest doskonale widoczne na przykładzie antroponimu *Марк Крысобой*. Zarówno I. Lewandowska, W. Dąbrowski, A. Drawicz, jak i Przebindowie dokonali tłumaczenia [por. Hejwowski 2004, 93] danych leksemów, jednak w przekładzie I. Lewandowskiej i W. Dąbrowskiego postać ta znana jest jako *Marek Szczurza Śmierć*, w tłumaczeniu A. Drawicza – jako *Marek Szczurobójca*, natomiast w wersji Przebindów – jako *Marek Szczurojad*. Jak można zauważyć, mimo iż autorzy zastosowali analogiczną strategię, efekt końcowy jest diametralnie różny. W celu dokładniejszego zobrazowania zjawiska w tabeli 3 prezentuję również inne, stosowane przez ww. tłumaczy, warianty translatologiczne antroponimów.

A. Drawicz znacznie częściej od pozostałych autorów tłumaczy antroponimy. Znamienne jest, że w jego przekładzie tłumaczeniu w większości poddawane są imiona (imiona rosyjskie zostają zastąpione imionami o analogicznej etymologii w języku przekładu). Przebindowie natomiast starają się w odniesieniu do imion stosować transkrypcję, co pozwala zachować koloryt utworu. Jednocześnie, zdając sobie sprawę z obecności powieści w świadomości polskich czytelników, niejednokrotnie decydują się na pozostawienie istniejących już ekwiwalentów, bo „one się przyjęły” [Bugalski, online], być może dlatego też *Мухаил* to *Michał*, a nie *Michail* itd. Pewnym *novum* w przekładzie Przebindów jest dążenie do dostosowania brzmienia poszczególnych nazwisk, m.in. takich jak *Коровьев* – *Korowiow* (T1), *Korowiow* (T2), *Korowiew* (T3); *Глухарев* – *Ghuchariow* (T1), *Ghuchariow* (T2), *Ghuchariew* (T3); *Лапшеникова* – *Łapszennikowa* (T1), *Łapszennikowa* (T2), *Łapszonnikowa* (T3), do zasad rosyjskiej fonetyki, prawdopodobnie wyrastające z niejednokrotnie podkreślanej przez autorów niebywałej dbałości o melodię utworu³.

³ Przebindowie wielokrotnie, m.in. w wywiadach udzielonych Bugalskiemu [online] czy Piątkowskiej [online], akcentowali swoje dążenia do nadania ich przekładowi takiej melodii, jaką ma oryginał.

Tabela 3

Przykłady wariantów translatologicznych antropimów

Oryginał	I. Lewandowska, W. Dąbrowski	A. Drawicz	Przebindowie
Аннушка	Annuszka	Anielcia	Annuszka
Кирюшка	Kiriuszka	Cyrylek	Kiriuszka
М.В. Подложная	M. Podłożna	M.W. Rzekoma	M. Podłożna
Настасья Лукинишна Непременова	Anastazja Łukiniszna Niepriemienowa	Nastazja Łukiniczna Niepriemienowa	Nastazja Łukiniszna Niepriemienowa
Штурман Жорж	Bosman Żorż	Sternik Żorż	Bosman Żorż
Глухарев	Głuchariow	Głuchariow	Głuchariew
Тамара Полумесяц	Tamara Półmiesiac	Tamara Półksiężyc	Tamara Półksiężyc
Чердакчи	Czerdaczkin	Czerdacezi	Czerdacezi
Иоганн из Кронштадта	Johann z Kronsztadtu	Johann z Kronsztadtu	Jan z Kronsztadu
Николай	Mikołaj	Mikołaj	Nikołaj
Пантелей	Pantielej	Pantielej	Pantaleon
Тимофей Кондратьевич Квасцов	Timofiej Kondratiewicz Kwascow	Tymoteusz Kondratiewicz Kwascow	Tymoteusz Kondratowicz Kwascow
Алоизий Могарыч	Alojzy Mogarycz	-----*	Alojzy Mogarycz
Ида Геркулановна Ворс	Ida Herkulesowna Wors	Ida Herkulanówna Wors	Panna Ida
Проша	Proszeńka	Prosza	Proszka
Ксения Никитишна	Ksenia Nikitiszna	Ksenia Nikiticzna	Ksenia Nikityczna

* Przekład A. Drawicza powstał na bazie późniejszej wersji powieści, w której autor usunął wątek z Alojzym Mogaryczem, dziennikarzem, który po pozyskaniu zaufania Mistrza i zaznajomieniu się z oryginałem jego powieści napisał donos, czym doprowadził do usunięcia go z mieszkania na Arbacie, które sam zajął. Pierwowzorem Mogarycza był znajomy Michaiła Bułhakowa, dramaturg Siergiej Jermolinski, którego pisarz podejrzewał o zdradę. Jednak, gdy okazało się, że ten był uczciwy w stosunku do autora – pisarz usunął wątek.

Źródło: opracowanie własne

Cechą charakterystyczną najnowszego z omawianych tłumaczeń jest również każdorazowe umieszczanie informacji w formie przypisów o znaczeniu antropimów, mających wewnętrzną semantykę, np. „Lichodiejew – nazwisko znaczące: pechowiec, któremu rzucają kłody pod nogi siły nieczyste. Z kolei imię odojcowskie Lichodiejewa – Bogdanowicz – jawne nawiązanie do etymologii «dany od Boga» (...)» [Bułhakow 2016, 476].

Podczas analizy przekładu A. Drawicza zauważyć można pewną niekonsekwencję w jego wyborach translatorskich, np. nazwisko *Лаврович* autor przekazuje za pomocą dwóch wariantów: *Ławrowicz* (s. 79) i *Laurowicz* (s. 177). Brak konsekwencji widoczny jest również na przykładzie patronimikum *Иванович*, które przybiera dwojaką formę – albo *Iwanycz* (Федор Иванович – Fiodor Iwanycz), albo *Iwanowicz* (Никанор Иванович – Nikanor Iwanowicz).

Wszystkie trzy analizowane tłumaczenia zostały stworzone w różnym czasie, przez różne osoby – o innej osobowości, doświadczeniu życiowym, umiejętnościach, które miały własny translatorski zamysł na stworzenie przekładu. Dlatego też omawiane pozycje tak bardzo się różnią, chociaż są jedną z wersji odzwierciedlenia tego samego utworu. Na szczególną uwagę zasługuje przekład I. Lewnadowskiej i W. Dąbrowskiego, który pełnił funkcję kulturotwórczą i do tej pory uchodzi za kanoniczny. Jednak czy nie jest słuszne tworzenie kolejnych przekładów, nawet w obliczu już istniejących? Wszak nie można nie zgodzić się ze stwierdzeniem A. Drawicza, który podjęcie wyzwania, jakim było przetłumaczenie *Mistrza i Małgorzaty*, argumentował m.in. w następujący sposób: „Przekłady, nawet najlepsze ulegają procesom starzenia, szybciej niż sam oryginał – to sprawa powszechnie znana i jeden z powodów podjęcia tej pracy” [cyt. za: Filip, online]. Pogląd ów podziela również G. Przebinda, który słusznie zauważa: „Społeczeństwo się zmienia. Czytelnicy, którzy czytali pierwszy czy drugi przekład *Mistrza i Małgorzaty* 20–30 lat temu, to inni ludzie niż ci, którzy sięgną po nasz przekład teraz” [tamże].

Każda z wyżej wymienionych pozycji, zarówno rozpoczynające serię przekładową poetyckie tłumaczenie I. Lewandowskiej i W. Dąbrowskiego, w największym stopniu noszące cechy domestykacji – A. Drawicza, jak i uwspółcześnione Przebindów, ma coś innego do zaoferowania swoim czytelnikom. Każde z tych tłumaczeń z pewnością będzie miało rzesze zwolenników i oponentów. Czyż jednak nie o to chodzi, aby mieć możliwość porównania i dokonania własnego wyboru? Taką właśnie sposobność daje istnienie serii przekładowej.

Bibliografia

- Bułgakow Mihail. 2011. *Master i Margarita*. Moskwa: Izdatel'stvo Astrel' [Булгаков Михаил. 2011. *Мастер и Маргарита*. Москва: Издательство Астрель].
- Bułgakow Michał. 2016. *Mistrz i Małgorzata*. Przeł. Celer J. Kraków: Wydawnictwo Greg.
- Bułgakow Michał. 2016. *Mistrz i Małgorzata*. Przeł. Tur K. Białystok: Fundacja Sąsiedzi.
- Bułhakow Michaił. 1990. *Mistrz i Małgorzata*. Przeł. Lewandowska I., Dąbrowski W. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Bułhakow Michaił. 2003. *Mistrz i Małgorzata*. Przeł. Drawicz A. Warszawa: Świat Książki.
- Bułhakow Michaił. 2016. *Mistrz i Małgorzata*. Przeł. Przebinda L.A., Przebinda G., Przebinda I. Kraków: Znak.

- Bułhakow Michaił. 2017. *Mistrz i Małgorzata*. Przeł. Cichocki J. Warszawa: Bellona.
- Cieślak Mariusz, Żebrowska Anna. 1999. *Wstyd nie znać*. „Gazeta Wyborcza” nr 285: 12.
- Hejwowski Krzysztof. 2004. *Kognitywno-komunikacyjna teoria przekładu*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Wołodźko-Butkiewicz Alicja. 2017. *O Michaile Bułhakowie i polskiej recepcji jego dzieł*. W: Bułhakow Michaił. 2017. *Mistrz i Małgorzata*. Warszawa: Bellona.

Źródła internetowe

- Filip Grzegorz. *Rodzinny przekład pierwszej świeżości*. (online) <https://prenumeruj.forumakademickie.pl/fk/2018/01/rodzinny-przeklad-pierwszej-swiezosci/> (dostęp 1.05.2018).
- Piątkowska Anna. *Mistrz i Małgorzata – przekład pierwszej świeżości*. (online) <http://www.styl.pl/magazyn/news-mistrz-i-malgorzata-przeklad-pierwszej-swiezosci,nId,2330013> (dostęp 1.05.2018).
- (online) <https://www.polskieradio.pl/130/2351/Artykul/1706949> (dostęp 14.03.2018).
- (online) <https://www.youtube.com/watch?v=hpFtbJr9niI> (dostęp 2.06.2018).

Summary

Varieties in Translation from a Diachronic Perspective on the Basis of Polish Translations of *The Master and Margarita* by Mikhail Bulgakov

The first edition of one of the most important and mysterious novels of the 20th century appeared more than fifty years ago. Despite the passage of time *The Master and Margarita* still enjoys popularity; it also intrigues and inspires. Until now five Polish translations of Bulgakov's novel have appeared.

It is known that the interpretation of the original might be expressed in the form of many potential texts that are communicatively equivalent. There is no doubt that it is the translator who plays a vital role in any translation; her/his personality, life experience, knowledge, skills, and also the times s/he lives in regulate the target text. That is why, no matter how many times a text is translated, the final product will always be different.

Taking this into consideration, the author will compare the three Polish translations of Bulgakov's *Master and Margarita*, paying attention to the diachronic perspective as far as linguistic norms are concerned, the modernity of language, and the way the anthroponyms are expressed.

Key words: translation, translation series, diachronic perspective, *The Master and Margarita*, linguistic norms

Kontakt z Autorką:
sadowska_monika@interia.pl

Omówienia recenzyjne

Katarzyna Wojan
Uniwersytet Gdański

**Wspólnota semantyczno-leksykalna języków europejskich.
O monografii: А.А. Кретов, О.М. Воеводская,
И.А. Меркулова, В.Т. Титов,
Единство Европы по данным лексики
(Воронеж: Издательский дом ВГУ, 2016, ss. 413 [1])**

Słowo wstępne

W 2016 roku nakładem Domu Wydawniczego Państwowego Uniwersytetu w Woroneżu ukazała się nowatorska, niezwykle interesująca monografia *Единство Европы по данным лексики* przygotowana przez czołowy zespół językoznawców w składzie: Aleksiej Aleksandrowicz Kretow, Oksana Michajłowna Wojewudska, Inna Aleksandrowna Mierkułowa oraz – dziś już, niestety, nieżyjący – Władimir Tichonowicz Titow. Domeną zespołu są badania w zakresie kwantyfikacji leksyki również w ujęciu konfrontatywnym. Wszyscy wykonawcy projektu badawczego *Исследование единства Европы по данным лексики* (zakodowanego pod numerem 16.21.47), realizowanego w Rosji w latach 2012–2013, mogą poszczycić się znaczącym dorobkiem naukowym w zakresie leksykologii kwantyfikacyjnej języków słowiańskich, germańskich, romańskich i innych. Należy dodać, iż książka doczekała się już licznych recenzji i omówień opublikowanych w czołowych czasopismach naukowych [zob. m.in. Борискина 2017; Кукушкина 2017; Миакiszew 2017; Мызников 2017; Шарандин 2017].

W niniejszym artykule przedstawiona zostanie w ogólnym zarysie oryginalna koncepcja badawcza wypracowana i zastosowana przez woroneskich uczonych, która przyniosła wymierzalne, ilościowe i jakościowe rezultaty językowych badań komparatywnych w zakresie makrotypologicznej wspólnoty semantyki leksykalnej języków areału europejskiego. Dodatkowo uwzględnione zostaną opisy analizy stratyfikacji semantycznej leksyki języków: rosyjskiego i polskiego. Koncepcji tej nadano tu miano leksyko-semantycznej makrotypologicznej szkoły woroneskiej. Uczeni z tej szkoły wyznaczają bowiem w lingwistyce teoretycznej nowy kierunek badawczy – leksykalno-semantyczną makrotypologię języków jako dział typologii lingwistycznej.

Cel i metodologia badań makrotypologicznych

Omawiana praca prezentuje najnowsze wyniki analiz językoznawczych używane w trakcie szeroko zakrojonych badań kwantyfikacyjnych w płaszczyźnie stratyfikacji leksyki, przeprowadzonych na ogromnym, faktograficznym materiale słownikowym, obejmującym aż trzydzieści pięć głównych języków urzędowych używanych w krajach współczesnej Europy. Wyekscerpowany ze słowników materiał leksykalny wydaje się zatem dostateczny i wymierny. Zaprezentowane naukowemu światu rezultaty analiz językowych są najprawdopodobniej miarodajne z uwagi na globalny wymiar i systemowe podejście, zgodnie z którymi odrębne języki traktowane są jako zintegrowany system – wspólnotowy w płaszczyźnie semantyki i jego reprezentacji mentalnych. Dotychczasowe opisy poszczególnych języków były zdaniem zespołu woroneskiego mało informatywne i – jak można sądzić – nieobiektywne z uwagi na rodzaj orientacji badawczej, tj. ukierunkowanie na językoznawstwo zewnętrzne przyjmujące za punkt wyjścia etymologię, transfery leksykalne (dużą liczbę zapożyczeń słownych), innowacyjne procesy słowotwórcze itp.

Za główny cel projektu obrano wyodrębnienie europejskiej wspólnoty semantyczno-leksykalnej, unikalnej (makro)semantyki dla danej pary językowej oraz jej odwzorowania na uporządkowanej (rangowej) skali różnych leksyków. A zatem było nim dążenie do ustalenia i opisu tego, co jest wspólne w globalnie postrzeganej semantyce różnych systemów językowych, jak również ujawnienie podstawowych różnic w niuansach znaczeniowych. Badacze przyjęli następujące założenia ogólne: 1) w słownikach odzwierciedla się światopogląd użytkowników języka; 2) istotne właściwości słownika skumulowane są w parametrycznym jądrze leksyki; 3) wyliczenie współczynnika korelacji między parametrycznymi jądrami (centrami) europejskich języków urzędowych umożliwia zbadanie mentalno-językowej klasteryzacji krajów Europy na materiale słowników języków urzędowych; 4) celowe oddziaływanie na leksykę języków poprzez słowniki i aplikacje słów wykazuje wpływ na procesy lingwokulturowe, a poprzez nie – także na socjalne. Języki są zestawiane w parach, a następnie porównywane w skali makrotypologicznej. Metajęzykiem jest rosyjski jako język natywny wykonawców projektu. W komparacji interlingwistycznej wykorzystywane są metadefinicje leksemów.

W myśl relatywistycznej teorii Benjamin Lee Whorfa przedstawiciele szkoły woroneskiej przyjęli tezę, iż rozczłonkowanie świata zewnętrznego, urzeczywistniające się instrumentalnie (tj. za pośrednictwem języka etnicznego), najdobitniej wyraża się w zasobach leksykalnych, które z kolei odgrywają znaczącą rolę w kreowaniu językowego obrazu świata [*Предисловие*, 4]. Postulują oni stworzenie

systemowych opisów leksyki z uwzględnieniem hierarchicznej i polowej organizacji słownika, w którym zasadnicza jest opozycja strukturalna: *jądro* : *peryferia*. Badacze zakładają, iż jądro (centrum) leksykalne, choć niewielkie, jest bezwzględnie stałe i podlega strukturyzacji, z kolei peryferia, nieograniczone pod względem wielkości, są zmienne i niedostatecznie wyraźne, a zatem – jak można mniemać – w pewien sposób nawet rozmyte. W myśl założeń koncepcyjnych szkoły wroneskiej jądrem dysponuje każda jednostka posługująca się danym językiem, zaś peryferiami – całe społeczeństwo. Wobec powyższego pierwszym etapem badawczym w zakresie typologii semantyczno-leksykalnej staje się wyodrębnienie centrów systemów leksykalno-semantycznych języków świata, ich części jądrowych.

Ekscerpcji słów badacze dokonali, stosując zróżnicowane parametry, a mianowicie: 1) funkcjonalne (użytkowości), uwzględniające ocenę długość słów; 2) syntagmatyczne (rozległej łączliwości), określające liczbę frazeokolekacji jednostek leksykalnych; 3) epidygmatische (relacje wieloznaczności), mające na celu określenie liczby znaczeń, jakimi dysponuje dane słowo; 4) paradygmatische (zdolność wchodzenia w ciągi synonimiczne), polegające na ustaleniu liczby słów składających się na ciąg synonimiczny. Na podstawie zastosowanych parametrów wyselekcjonowano 1000 słów, a następnie dla każdego z członów jądra obliczono *wagę parametryczną* (*параметрический вес*) zgodnie z przyjętym dla potrzeb analizy wzorem matematycznym [zob. *Предисловие*, 6].

Zastosowana metodologia uwzględnia dwa zasadnicze wskaźniki: 1) ukierunkowanie na jądro leksyki, tworzone przez jednostki leksykalne o dużej wadze systemowej; 2) minimalizację obiektu porównania za pośrednictwem parametrów *stricte* leksykalnych (systemowych), takich jak wyrazistość formalna, wieloznaczność, szeroka łączliwość leksykalna, bogactwo relacji synonimii. Owe wskaźniki stanowią wagę parametryczną leksemu. Wyliczenie charakterystyk parametrycznych umożliwia rozkład słów w przedziale od 1 do 0. Selekcja słów według wagi parametrycznej prowadzi do ustalenia jądra leksykalno-semantycznego systemu danego języka. Obiektem porównania stają się wówczas słowa o największej wartości znaczeniowej w relacjach systemowych. Jednostki o wadze parametrycznej, uzyskanej na podstawie wszystkich czterech parametrów, będą odnosić się do małego jądra parametrycznego (*малое параметрическое ядро*), te o wadze ustalonej na podstawie trzech lub więcej parametrów – do dużego jądra parametrycznego (*большое параметрическое ядро*), natomiast te o wadze określonej na podstawie dwóch bądź jednego parametru – do peryferii [*Предисловие*, 6].

Podstawa materiałowa badań językowych

Podstawę materiałową przeprowadzonych badań w zakresie wyodrębniania centrów leksykalno-semantycznych z konkretnych języków stanowią słowniki różnego typu, o różnej objętości – od małych po duże, jedno- i dwujęzyczne, zawierające podstawową leksykę istotną dla przebiegu procesu komunikacji werbalnej. Uwzględniono różnorakie typy słowników lingwistycznych, nie tylko ogólnojęzykowe (definicyjne) i przekładowe (w różnych układach języków), lecz także wyspecjalizowane, wąsko aspektowe, tego rodzaju jak chociażby słowniki inwersyjne, frekwencyjne, słowotwórcze, morfologiczne, idiolektów pisarzy, lemm poetyckich itd.

Analizą kwalitatywno-kwantytatywną objęto leksykę wymienionych niżej, typologicznie odmiennych, języków należących do geograficznie różnych arealów współczesnej Europy oraz genetycznie niejednorodnych: słowiańskich (rosyjskiego, ukraińskiego, białoruskiego, polskiego, czeskiego, słowackiego, bułgarskiego, macedońskiego, serbsko-chorwackiego, słoweńskiego), germańskich (angielskiego, niemieckiego, niderlandzkiego, duńskiego, farerskiego, fryzyjskiego, szwedzkiego, norweskiego, islandzkiego), romańskich (portugalskiego, hiszpańskiego, francuskiego, włoskiego, rumuńskiego, katalońskiego, łacińskiego), ugrofińskiego (fińskiego, estońskiego, węgierskiego), bałtyckich (łotewskiego, litewskiego) oraz języków odrębnych, przynależnych do różnych grup i rodzin (nowogreckiego, albańskiego, tureckiego, irlandzkiego). Wydaje się, że zbadanie w sposób analityczno-porównawczy tak dużej liczby systemów językowych gwarantuje obiektywizm wyników. Zaletą w omawianych badaniach jest w mojej ocenie również uwzględnienie języków tzw. mniejszych (np. farerskiego, fryzyjskiego, estońskiego).

Monografia

Przedstawiana monografia jest opracowaniem obszernym, liczącym 414 stron. Składa się z przedmowy (*Предисловие*), wstępu (*Вступление*), dziewięciu rozdziałów, w większości podzielonych na szczegółowe podrozdziały, zwięzłego podsumowania (*Заключение*) oraz dwóch wykazów literatury (*Литература*). Bibliografia wykorzystanego piśmiennictwa obejmuje 128 pozycji, zaś same źródła leksykograficzne – 61 pozycji. Wizualną egzemplifikację uzyskanych rezultatów stanowią liczne wykresy, tabele, wykazy i mapy.

Sześć pierwszych rozdziałów przedstawia szczegółowe opisy parametryczne leksyki konkretnych grup języków, tj. słowiańskiej (rozdział pierwszy), germańskiej

(rozdział drugi), romańskiej (rozdział trzeci), ugrofińskiej (rozdział czwarty), bałtyckiej (rozdział piąty) oraz języków z różnych grup (rozdział szósty). Homogeniczne analizy parametryzacyjne systemów leksykalnych poszczególnych języków weszły w skład poszczególnych podrozdziałów. Rozdział siódmy: *Компьютерное генерирование карты лингвокультурного пространства языков Европы* (s. 335–361) prezentuje komputerowe generowanie mapy przestrzeni lingwokulturowej języków Europy, szczegółowo opisuje poszczególne etapy prowadzonych prac, ósmy: *Лексическая составляющая понятия „среднеевропейский языковой стандарт”* (s. 362–381) – określa składową pojęcia *średnioeuropejski standard językowy*, zaś ostatni, dziewiąty: *Ментальное членение языков Европы в зеркале эксклюзем* (s. 382–394) – eksponuje mentalne rozczłonkowanie języków kontynentu europejskiego, odzwierciedlające się w sememach ekskluzywnych, nazywanych tu dla uproszczenia ekskluzemami (*экслюзивные семемы*).

Każdy rozdział analityczny monografii posiada szereg stałych składowych: parametryczną stratyfikację poszczególnych leksykonów języków konstytuujących konkretną grupę językową oraz rozpoczyna się stosowną informacją o leksykograficznej podstawie ekscerpcji. Logiczny, spójny, uporządkowany i konsekwentny układ prezentowanych w monografii treści składa się na jej naukowy komunikatywizm, czyni ją przejrzystą w odbiorze i dobrze eksponuje wyniki przeprowadzonych analiz językowych. Uzyskane dane liczbowe trafnie zwizualizowano za pomocą wykresów i tabel.

Analiza parametryczna leksyki języka rosyjskiego

Wspólnota płaszczyzny leksykalnej języków słowiańskich została opisana w inicjującym monografię rozdziale pierwszym (*Параметрический анализ лексики славянских языков Европы*, s. 8–92). Obiektem analiz parametrycznych stały się współczesne leksykony dziesięciu języków z trzech podgrup: rosyjskiego, ukraińskiego, białoruskiego, polskiego, czeskiego, słowackiego, bułgarskiego, macedońskiego, serbsko-chorwackiego oraz słoweńskiego. W mojej ocenie struktura opisów poszczególnych języków słowiańskich różni się od siebie w niewielkim zakresie, a prezentowane odmienne fakty językowe i przedstawiane dane lingwistyczne dotyczą różnych aspektów analizy. Przede wszystkim jednak rzuca się w oczy niekompatybilność źródeł ekscerpcji materiału leksykalnego (typologicznie różnych słowników).

W celu analizy parametrycznej języka rosyjskiego wykorzystano materiał zebrany w pięciu spektakularnych opracowaniach leksykograficznych o niejednakowej

liczbie haseł. Są to: czterotomowy *Толковый словарь русского языка* pod redakcją Dmitrija Uszakowa [Ушаков 1935–1940], *Словарь русского языка* Sergieja Ożegowa pod redakcją Natalii Szwedowej [Ожегов 1990], *Морфемно-морфонологический словарь языка А.С. Пушкина* Aleksieja Kretowa i Ludmiły Matycyny [Кретов, Матьцина 1999], *Русско-финский словарь* Arnolda Hiltunena i Ulli-Liisy Heino [Hiltunen, Heino 1969], *Обратный частотный словарь поэтических произведений А.В. Кольцова* Raisy Kaweckiej i Aleksieja Kretowa [Кавецкая, Кретов 1996]. Zastanawia tu dobór źródeł będących podstawą ekscerpcji. Jako fennistka poddaję w wątpliwość zasadność uwzględnienia słownika rosyjsko-fińskiego. Słownik ten uważam za już nieaktualny, powstał bowiem ponad pół wieku temu. Ponadto zdumiewa fakt, dlaczego przyjęto taki właśnie układ języków: rosyjski i fiński? Dlaczego nie rosyjski i niemiecki?

Jak zatem w ostatecznym rezultacie kształtują się analizy ilościowe dla leksyku języka rosyjskiego?

Porównując dane leksykalne uzyskane na podstawie słowników różnej objętości, w dodatku generycznie niejednorodnych, drogą analizy funkcjonalnej określono optymalną długość słów jako wielkość względną w procesie określania charakterystyki typologicznej leksemów i na podstawie liczby głosek ustalono średnią długość słowa. W aspekcie funkcjonalnej stratyfikacji słów systemu języka rosyjskiego wyodrębniono te najkrótsze, tj. jednostki dwugłoskowe, lematyzowane, a mianowicie rzeczowniki: *ось, ум, уж* oraz *щип*. Dokonano metodologicznego porównania układu leksyki w aspekcie długości słów w wytypowanych opracowaniach leksykograficznych. Uczeni woronescy doszli do nieco zaskakującego wniosku, iż w procesie analizy charakterystyki typologicznej (semantyczno-leksykalnej) słów w aspekcie ich długości większą przydatność mają tzw. małe i średnie słowniki, podczas gdy duże wyraźnie deformują charakterystykę typologiczną lemm wskutek rejestrowania zbyt dużej liczby zapożyczeń i kolokacji [Кретов, Воевудская, Меркулова, Титов 2016, 10]. W wyniku analizy syntagmatycznej wyłoniono ze słownika Ożegowa somatyzmy: *рука* (30), *голова* (27), a także słowa: *дело* (26), *ум* (26), *время* (20), *случай* (19), *честь* (18), *вид* (17), *живой* (17) [Кретов, Воевудская, Меркулова, Титов 2016, 12].

Trzecim miernikiem stratyfikacyjnym jest epidygmaticzność słów, aktywnie przejawiająca się w wieloznaczności, różnie przecież traktowanej w praktyce przez leksykografów. Przyczyną dysonansu w sposobie utrwalania znaczeń jednostek hasłowych w słownikach jest, jak stwierdza zespół woroneski (a w zasadzie potwierdza to, co od dawna jest wiadome w leksykologii), odmienne podejście leksykografów do zjawisk: homonimii i polisemii leksykalnej [por. też Wojan 2007a; 2010a; 2011]. Należy przyznać, iż stanowi to niezmiernie duże utrudnienie

metodologiczne podczas dokonywania analiz językowych. W wyniku kwerendy tekstów słowników rosyjskich wyłoniono jednostkę leksykalną o największej liczbie znaczeń – 27 sensów, które są przynależne czasownikowi *идти*. Tym samym lemma ta posiada maksymalną wagę parametryczną. Okazuje się, że przy wyodrębnianiu jądra leksykalnego uwzględnić można 1947 słów o liczbie znaczeń zawierających się w przedziale od 4 do 27.

Podczas analizy paradygmatycznej stwierdzono wejściowość do jądra 1122 synonimicznych ciągów o wielkości od 5 do 28 elementów. Dla języka rosyjskiego na szczycie jądra paradygmatycznego sytuuje się znaczenie ‘ударить 2’, mające 28 synonimów: *стукнуть, дать, треснуть, трахнуть, огреть, хватить, двинуть, съездить, засветить, смазать, влепить, поддать, свистнуть, ахнуть, бахнуть, бабахнуть, бацнуть, садануть, долбануть, хлопбыстнуть, звездахнуть, шарахнуть, чебурахнуть, хрястнуть, ляпнуть, жახнуть, шибануть*. Drugim co do wielkości znaczeniem jest ‘умереть’, mające 21 synonimów [Кретов, Воевудская, Меркулова, Титов 2016, 15].

Dla języka rosyjskiego uzyskano dwa małe jądra: jedno na podstawie analizy zawartości słownika Ożegowa (składa się na nią 48 słów), drugie (zawierające 31 słów) – po uwzględnieniu różnych źródeł leksykograficznych [Кретов, Воевудская, Меркулова, Титов 2016, 17]. Dominantą semantyczno-leksykalną, czyli słowem o maksymalnej wartości wagi parametrycznej, systemu języka rosyjskiego jest czasownik *дать* [Кретов, Воевудская, Меркулова, Титов 2016, 19].

Analiza parametryczna leksyki języka polskiego

Materiał faktograficzny, wyekscerpowany z elektronicznej wersji kieszonkowego słownika polsko-rosyjskiego i rosyjsko-polskiego Mitronowej i Sinicyny [Митронова, Синицына 1983], ukonstytuował korpus leksyki polskiej złożony z 8872 słów. Dodatkowo wykorzystano duży słownik polsko-rosyjski Rozwadowskiej [Розвадовская 1963].

Badania w płaszczyźnie stratyfikacji pokazały, iż funkcjonalne jądro leksyki polskiej liczy 2097 słów. W systemie języka polskiego najwięcej jest słów siedmioliterowych (kryterium stanowi tu – w przeciwieństwie do języka rosyjskiego – ortografia). Uczeni woronescy doszli do wniosku, iż w języku polskim niecelowe jest ograniczanie w jądrze słów o długości większej niż pięć liter [Кретов, Воевудская, Меркулова, Титов 2016, 44]. Największą aktywność funkcjonalną wykazują słowa: *il, oś, as, ni* [Кретов, Воевудская, Меркулова, Титов 2016, 44].

Okazuje się, że pod względem właściwości syntagmatycznych najbardziej produktywnie jest słowo *czas*, które wchodzi w relacje ustabilizowanej łączliwości leksykalnej z innymi jednostkami aż 26 razy [Кретов, Воевудская, Меркулова, Титов 2016, 46]. Tym samym liczba ta stanowi maksymalną liczbę frazeologizmów dla analizowanych lemm słownikowych. Zaraz po nim plasuje się somatyzm *głowa*, mający 18 frazeokolokacji [Кретов, Воевудская, Меркулова, Титов 2016, 46]. Na trzecim zaś miejscu znalazł się rzeczownik *góra* z 13 frazeokolokacjami. Zdaniem woroneskiego zespołu zasadniczą część frazeologizmów jest taka sama zarówno w dużym, jak i małym słowniku, co oznacza, iż mały słownik w pełni odzwierciedla wartość jednostek dla systemu semantyczno-leksykalnego [Кретов, Воевудская, Меркулова, Титов 2016, 47].

Na jądro składają się słowa o liczbie znaczeń od 9 do 2. Największa liczba – dziewięciu – znaczeń przypisana została słowu *stopień*. Słowa o ośmiu znaczeniach słownikowych to: *karta*, *odbicie* oraz *ściągnąć* [Кретов, Воевудская, Меркулова, Титов 2016, 48]. W aspekcie paradygmatyki najwięcej, bo 9 ciągów synonimicznych, posiadają znaczenia: ‘*dać*, *dawać*’ oraz ‘*mówić*’ [Кретов, Воевудская, Меркулова, Титов 2016, 49].

Po nałożeniu się jąder częściowych uzyskano korpus leksyki polskiej o wielkości 5625 słów [Кретов, Воевудская, Меркулова, Титов 2016, 50]. Aż 34 słowa mają największą wagę parametryczną i tworzą tzw. małe jądro leksyki polskiej. W wyniku analizy wyodrębniono semantyczno-leksykalną dominantę języka polskiego; jego reprezentacją jest rzeczownik *ciąg* [Кретов, Воевудская, Меркулова, Титов 2016, 50].

Wnioski badawcze

W świetle badań językowych zespołu ze szkoły woroneskiej centrum i dominantę przestrzeni mentalnej Europy stanowią języki germańskie, cechujące się maksymalną wewnętrzną spójnością i wysoką „przyciągalnością” (*амтрактивностъ*), przy czym w areale germańskim centrum wypełniają angielski wraz z duńskim. Języki germańskie aż czterokrotnie przewyższają pod tym względem słowiańskie. Poza orbitą wpływów języków germańskich pozostaje jedynie język portugalski. Miarą „przyciągalności” języka jest suma jego związków z innymi językami, równa sumie par słów danego języka bądź innych języków o wspólnych dla nich znaczeniach [Кретов, Воевудская, Меркулова, Титов 2016, 388].

Na skali rozmieszczenia języków Europy pod względem „przyciągalności” języki germańskie plasują się na samym szczycie, u dołu zaś znajdują się języki

romańskie. Między nimi sytuują się słowiańskie, które są jednak bliżej romańskich. W środkowej części mieszczą się języki ugrofińskie (węgierski, fiński, estoński). Ciekawe, iż język łotewski bardziej skłania się ku germańskim, natomiast litewski – ku słowiańskim. Badacze woronescy stawiają tezę, iż łotewski jest najsilniej zgermanizowanym językiem Europy. Na drugim miejscu pod względem stopnia germanizacji znalazł się macedoński, na trzecim zaś – albański. Z kolei wśród języków romańskich na czoło „zgermanizowanych” wysuwa się kataloński, natomiast spośród ugrofińskich – węgierski [Кретов, Воевудская, Меркулова, Титов 2016, 388].

Konfrontatywna parametryzacja leksykonów analizowanych języków doprowadziła do wniosku, iż wspólnym dla wszystkich języków i kultur Europy sensem jest *'uderzenie'* (ros. *'удар'*), zawierający się w semantyce licznych słów (zarówno rzeczowników, jak i czasowników) i wyrażany maksymalną liczbą par umownie ekwiwalentnych słów obecnych w językach europejskich. Sens *'uderzenie'* posiada aż 1127 reprezentacji par słów [Кретов, Воевудская, Меркулова, Титов 2016, 395].

Autorzy projektu potwierdzili słuszność tezy B.L. Whorfa o dominacji pojęć abstrakcyjnych w językowym obrazie świata i ich udziału w konstytuowaniu ligi języków SAE.

Komentarz

Sam pomysł zbadania wspólnoty semantycznej języków europejskich nie jest nowy. Podejmowany był chociażby w rozprawie doktorskiej *Wspólnota homonimik języków europejskich (na przykładzie języków: polskiego, rosyjskiego i fińskiego)* mojego autorstwa [Wojan 2007a], wyniki analiz leksykalno-semantycznych zaprezentowane zostały w artykułach naukowych, a mianowicie: dla pary języków: polskiego i rosyjskiego [Воян 2002; 2007b], rosyjskiego i fińskiego [Wojan 2014], jak również dla triady: polski-rosyjski-fiński [Wojan 2010b]. koncepcja powyższa opierała się na porównywaniu metasensów słów wyekscerpowanych z opracowań leksykograficznych o zbliżonej objętości materiału faktograficznego i uzyskaniu danych kwantyfikacyjnych w odniesieniu do wspólnoty homonimicznej.

W kontekście opisanych powyżej badań należy bezwzględnie przypomnieć koncepcje Anny Wierzbickiej, która wniosła ogromny wkład w opracowanie metodologii badań w zakresie semantyki międzykulturowej. Jest ona twórczynią teorii naturalnego metajęzyka semantycznego (*Natural Semantic Metalanguage*), odkryła zbiór znaczeń elementarnych wspólnych dla wszystkich języków [Wierzbicka 1996/2006; 1999]. Uczeni woronescy nie odwołują się jednak do tej metodologii.

A. Wierzbicka przyjęła istnienie semantycznych pojęć pierwotnych, wyznaczających funkcjonowanie uniwersalnej gramatyki. Zgodnie z jej koncepcją, za różnorodnością języków i kultur kryje się tzw. „alfabet myśli ludzkich”, czyli ograniczony zasób słów prostych i uniwersalnych (por. Leibnizjańską ideę pojęć wrodzonych wszystkim ludziom) [Wojan 2015, 14]. Zbiór 63 pojęć i prosta gramatyka opisująca zasady ich łączenia tworzą swoisty metajęzyk pozwalający zdefiniować pozostałe słowa, wyrażenia i określenia. Uniwersalny język może służyć jako wspólna miara do opisu i konfrontowania wszystkich języków i kultur. W wyniku studiów porównawczych nad kilkudziesięcioma niepowiązаныmi ze sobą językami A. Wierzbicka wyekstrahowała listę wyrażen, których znaczenia nie da się rozłożyć na prostsze elementy. Tym samym badaczka uznała istnienie niedefiniowalnych pojęć czy elementów pierwotnych (*primatives*) w wyposażeniu poznawczym wszystkich ludzi, do których zaliczyła ciągi semantyczne: 1) *ja, ty, coś, ktoś, ludzie, ciało*; 2) *ten, ten sam, inny*; 3) *jeden, dwa, niektóre, dużo, wszystko*; 4) *dobry, zły, duży, mały*; 5) *myśleć, wiedzieć, chcieć, czuć, widzieć, słyszeć*; 6) *mówić, słowo, prawda*; 7) *robić, dziać się (zdarzać się), ruszać się*; 8) *być (istnieć), mieć*; 9) *żyć, umrzeć*; 10) *nie, być może, móc, bo* („ponieważ”), *jeżeli*; 11) *kiedy, teraz, pod, nad, daleko, blisko, z tej strony, wewnątrz*; 12) *gdzie, tutaj, pod, nad, daleko, blisko, z tej strony, wewnątrz*; 13) *bardzo, więcej*; 14) *rodzaj, część*; 15) *tak jak, taki jak* [zob. Wierzbicka 1996/2006]. Te elementy pierwotne są uniwersaliami językowymi w znaczeniu powszechnego sposobu kategoryzowania i klasyfikowania świata.

Wcześniej listę stu podstawowych pojęć podlegających zwerbalizowaniu w każdym języku przedstawił w latach 40. i 50. ubiegłego wieku amerykański lingwista Morris Swadesh. Była to spekulacja uczonego na temat wspólnego wszystkim ludziom doświadczenia i mogłaby – jak można mniemać – stanowić propozycję znaków protojęzyka [Swadesh 1955]. Koncepcja M. Swadesha związana była z glottochronologią zakładającą właśnie obecność leksyki jądrowej.

Wracając do źródeł leksykograficznych, wykorzystanych przez woroneżan, w projekcie woroneskim kryteria doboru słowników, będących podstawą ekscerpcji leksyki współczesnej, choć zdawałoby się, że są dobrze dobrane pod względem typu opracowania oraz profilu opisu naukowego, budzą w gruncie rzeczy pewne wątpliwości m.in. natury metodycznej. Przede wszystkim uderza różnorodność opracowań, w mojej ocenie nie zawsze spójnych pod względem objętości utraconego materiału faktograficznego i – a może przede wszystkim – ram czasowych rejestru leksykograficznego. Oznacza to, że na warsztat badawczy wzięto słowniki zbyt dawne, nieco przestarzałe, nie uwzględniono opracowań współczesnych rejestrujących aktualną leksykę (np. w odniesieniu do języka polskiego czy opracowań

polsko-fińskich) w sytuacji dostępności znakomitych, wyczerpujących i w pełni nowoczesnych publikacji słownikarskich, cechujących się bogactwem materiału leksykalnego, kolokacji i dobrze skomponowanych pod kątem uśrednienia znaczeń (parafraz semantyki) utrwalonych lemm. Wprawdzie autorzy opracowania twierdzą, iż najbardziej reprezentatywne dla badań mających na celu wyłonienie jąder leksykalnych są słowniki małe, to jednak trudno się z tym zgodzić. Poważną przeszkodę w prowadzeniu obiektywnych analiz stanowi też problem homonimii i polisemii różnie traktowany przez leksykografów odmiennych orientacji lingwistycznych, reprezentujących różne szkoły leksykograficzne. Leksykografowie wywodzący się z odmiennych kręgów naukowych (wschodnio-, środkowo- czy zachodnioeuropejskiego) prezentują inne podejścia, co implikuje różne rezultaty badań językowych opierających się na źródłach słownikarskich.

Mimo powyższych spostrzeżeń uważam, iż wypracowanie przez zespół wroneskich uczonych metodyki parametryzacji leksyki oraz objęcie badaniami tak dużej liczby języków to zadanie absolutnie nowatorskie, a przy tym niezmiernie ambitne badawczo. Przedstawiona polskiemu czytelnikowi monografia ma niewątpliwie dużą wartość poznawczą.

Bibliografia

- Boriskina Ol'ga O., Čudinov Anatólj P. 2017. *Edina li Evropa po dannym leksiki?* „Političeskaâ lingvistika” № 3 (63): 137–139 [Борискина Ольга О., Чудинов Анатолий П. 2017. *Единая ли Европа по данным лексики?* „Политическая лингвистика” № 3 (63): 137–139].
- Hiltunen Arnold, Heino Ulla-Liisa. 1969. *Suomi Venäjâ Suoimi*. Porvoo: Werner Söderström Osakeyhtiö.
- Kaveckaâ Raisa K. 1996. *Obratnyj častotnyj slovar'poëtičeskikh proizvedenij*. Voronež: VGU [Кавецкая Раиса К. 1996. *Обратный частотный словарь поэтических произведений*. Воронеж: ВГУ].
- Kretov Aleksej A., Matycina Ljudmila N. 1999. *Morfemno-morfonologičeskij slovar' âzyka A.S. Puškina*. Voronež: VGU [Кретов Алексей А., Матыцина Людмила Н. 1999. *Морфемно-морфологический словарь языка А.С. Пушкина*. Воронеж: ВГУ].
- Kretov Aleksej A., Voevudskaâ Oksana M., Merkulova Inna A., Titov Vladimir T. 2016. *Edinstvo Evropy po dannym leksiki*. Voronež: Izdatel'skij dom VGU [Алексей А. Кретов, Оксана М. Воевудская, Инна А. Меркулова, Владимир Т. Титов. 2016. *Единство Европы по данным лексики*. Воронеж: Издательский дом ВГУ].
- Kukuškina Ol'ga V. 2017. *Recenziâ na monografiû „Edinstvo Evropy po dannym leksiki” (Kretov A.A., Voevudskaâ O.M., Merkulova I.A., Titov V.T.)*. „Vestnik Moskovskogo universiteta. Seriâ 9: Filologijâ” № 3: 10–20 [Кукушкина Ольга В. 2017. *Рецензия на монографию „Единство Европы по данным лексики” (Кретов А.А., Воевудская О.М., Меркулова И.А., Титов В.Т.)*. „Вестник Московского университета. Серия 9: Филология” № 3: 10–20].
- Miakiszew Władimir. 2017. [Rec.] *A.A. Kretov, O.M. Voevudskaâ, I.A. Merkulova, V.T. Titov, Edinstvo Evropy po dannym leksiki, Voronež: Izdatel'skij dom VGU, 2016, ss. 412. „Slavia Orientalis” nr 3: 670–573.*

- Mitronova Inessa N., Sinicyna Galina V. 1983. *Karmannyj pol'sko-russkij i rusko-pol'skij slovar'*. 21-e izd., ispr. Moskva: Russkij žyzyk [Митронова Инесса Н., Синицына Галина В. 1983. *Карманный польско-русский и русско-польский словарь*. 21-е изд., испр. Москва: Русский язык].
- Muznikov Sergej A. 2017. *Kritika i bibliografiâ. Lingvokul'turnoe prostranstvo Evropy v zerkale âdernih smyslov (Rec. na kn. Edinstvo Evropy po danym leksiki: monografiâ. A.A. Kretov, O.M. Voevudskaja, I.A. Merkulova, V.T. Titov. Voronež: Izdatel'skij dom VGU, 2016).* „Vestnik VGU. Serii: Lingvistika i mežkul'turnaâ kommunikaciâ” № 3: 153–155 [Мызников Сергей А. 2017. *Критика и библиография. Лингвокультурное пространство Европы в зеркале ядерных смыслов (Рец. на кн.: Единство Европы по данным лексики: монография. А.А. Кретов, О.М. Воевудская, И.А. Меркулова, В.Т. Титов. Воронеж: Издательский дом ВГУ, 2016).* „Вестник ВГУ. Серия: Лингвистика и межкультурная коммуникация” № 3: 153–155].
- Ožegov Sergej I. 1990. *Slovar' russkogo žyzyka: ok. 70 000 slov*. Red. Švedova N.Û. 22-e izd., ster. Moskva: Russkij žyzyk [Ожегов Сергей И. 1990. *Словарь русского языка: ок. 70 000 слов*. Ред. Шведова Н.Ю. 22-е изд., стер. Москва: Русский язык].
- Rozvadovskaja Mariâ F. 1963. *Pol'sko-russkij slovar': ok. 50 000 slov i vyraženij*. 7-e izd. Moskva: Gosudarstvennoe izdatel'stvo inostrannyh i nacional'nyh slovarej [Розвадовская Мария Ф. 1963. *Польско-русский словарь: ок. 50 000 слов и выражений*. 7-е изд. Москва: Государственное издательство иностранных и национальных словарей].
- Šarandin Anatolij L. 2017. *Recenziâ na kollektivniiu monografiu „Edinstvo Evropy po dannym leksiki”*. A.A. Kretov, O.M. Voevudskaja. *Voronežskij gosudarstvennyj universitet. Voronež: Izdatel'skij dom VGU, 2016. 412 s.* „Neophilology” Vol. 3, No 4 (12): 67–71 [Шарандин Анатолий Л. 2017. *Рецензия на коллективную монографию „Единство Европы по данным лексики”*. А.А. Кретов, О.М. Воевудская, И.А. Меркулова, В.Т. Титов. Воронежский государственный университет. Воронеж: Издательский дом ВГУ, 2016. 412 с. „Neophilology” Vol. 3, No 4 (12): 67–71].
- Swadesh Morris. 1955. *Towards greater accuracy in lexicostatistic dating*, „International Journal of American Linguistics” Vol. 21, No 2: 121–137.
- Ušakov Dmitriij N. 1935–1940. *Tolkovij slovar' russkogo žyzyka: v 4 t.* Moskva: Gosudarstvennyj institut „Sovetskaâ ênciklopediâ”; Gosudarstvennoe izdatel'stvo inostrannyh inacional'nyh slovarej [Ушаков Дмитрий Н. 1935–1940. *Толковый словарь русского языка: в 4 т.* Москва: Государственный институт „Советская энциклопедия”; Государственное издательство иностранных и национальных словарей].
- Wierzbicka Anna. 1996. *Semantics, Primes, and Universalism*. Oxford–New York: Oxford University Press [Tłum. pol. Wierzbicka Anna. 2006. *Semantyka. Jednostki elementarne i uniwersalne*. Przeł. Głaz A., Korzyk K., Tokarski R. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej].
- Wierzbicka Anna. 1999. *Język – umysł – kultura*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Wojan Katarzyna. 2002. *Vvedenie vo vnutrenniiu mež“žykovuu leksičeskiiu otonimiiu (na primere pol'skogo i russkogo žyzykov)*. „Bolgarskaâ rusistika” № 2: 3–12 [Воян Катажина. 2002. *Введение во внутреннюю межязыковую лексическую омонимию (на примере польского и русского языков)*. „Болгарская русистика” № 2: 3–12].
- Wojan Katarzyna. 2007a. *Wspólnota homonimiki języków europejskich (na materiale języków: polskiego, rosyjskiego i fińskiego)*. T. 1–3 [niepublikowana rozprawa doktorska napisana pod kierunkiem prof. zw. dr. hab. J. Kaliszana. Poznań: Wydział Filologiczny. Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu].
- Wojan Katarzyna. 2007b. *Otonimičeskaâ obšnost' (na primere pol'skogo i russkogo žyzykov)*. „S"postavitelno ezikoznanie” № 2 (32): 15–24 [Воян Катажина. 2007b. *Омонимическая общность (на примере польского и русского языков)*. „Съпоставително езикознание” № 2 (32): 15–24].

- Wojan Katarzyna. 2010a. *Wstęp do badań wieloznaczności leksemów w ujęciu kontrastywnym*. Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego.
- Wojan Katarzyna. 2010b. *Przypadkowe i nieprzypadkowe wędrówki leksemów*. Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego.
- Wojan Katarzyna, przy udziale Elżbiety Skupińskiej-Dybek. 2011. *Słownik homonimów leksemowych języka rosyjskiego z polskimi ekwiwalentami tłumaczeniowymi*. Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego.
- Wojan Katarzyna. 2014. *An Analysis of the Homonymic Community of the Finnish and Russian Languages*. „*Studia Rossica Gedanensia*” t. 1: 142–157.
- Wojan Katarzyna. 2015. *Języki sztuczne. Zapotrzebowanie społeczeństw czy fantazja jednostek?* Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego.

Summary

Semantic and lexical unity of European languages.

About the monograph: *The Unity of Europe in the Light of Lexis*

by A.A. Kretov, O.M. Voevudskaya, I.A. Merkulova, V.T. Titov

(Voronezh: VSU, 2016. 413 p. [1])

This article outlines the original research concept developed and applied by the Voronezh researchers, which brought both quantitative and qualitative results to the field of linguistic comparative research. Their monograph is devoted to the macrotypological unity of the lexical semantics of the languages in Europe. In addition, semantic stratification of Russian and Polish lexis has been analyzed. Their research concept is now known as the “lexical-semantic macrotypological school of Voronezh.” Representatives of this school have created a new research field in theoretical linguistics – a lexical-semantic language macrotypology as a branch of linguistic typology. The monograph has been widely discussed and reviewed in Russia.

Key words: European languages, lexicology, parametrization and stratification of lexis, semantic unity, semantic and lexical macrotype

Kontakt z Autorką:
finkw@univ.gda.pl

Zasady przygotowania materiałów do druku

1. W kwartalniku drukowane są artykuły, recenzje, sprawozdania z konferencji naukowych w językach: białoruskim, rosyjskim, ukraińskim i polskim.

2. Nadesłany tekst może być opublikowany w jednym z pięciu działów: Literaturoznawstwo, Językoznawstwo, Kulturoznawstwo, Przekładoznawstwo, Omówienia, sprawozdania i recenzje.

3. Autor przesyła elektroniczną wersję artykułu na adres mailowy: acta.pol.rut@gmail.com

4. Autor podaje:

- swoje dane kontaktowe (adres pocztowy i internetowy do korespondencji, telefon);
- miejsce zatrudnienia;
- imię i nazwisko osoby weryfikującej stronę językową publikacji, dla której język publikacji jest językiem ojczystym (dotyczy tekstów pisanych w języku obcym).

5. Autor składa oświadczenie o tym, że publikacja nie była wcześniej publikowana oraz o wkładzie poszczególnych autorów w powstawanie publikacji (zob. Oświadczenie na <http://acta-polono-ruthenica.pl/dla-%D0%B0utorow/>).

6. Układ tekstu:

- imię i nazwisko autora (pogrubione, czcionka Times New Roman 12);
 - nazwa jednostki naukowej;
 - tytuł artykułu (pogrubiony, wyśrodkowany, czcionka Times New Roman 12);
 - tekst główny;
 - bibliografia (nazwa pogrubiona, wyśrodkowana, czcionka Times New Roman 12);
 - streszczenie (summary; pogrubione), tytuł artykułu (pogrubiony) i słowa kluczowe (**Key words** – nazwa pogrubiona, dwukropek) w języku angielskim (5 słów – bez pogrubienia, rozdzielonych przecinkami, bez kropki na końcu). Czcionka Times New Roman 12. Streszczenie nie powinno być dłuższe niż połowa strony znormalizowanego wydruku.
 - kontakt z Autorką/Autorem (adres mailowy)
- Objętość artykułu nie powinna przekraczać 12 stron znormalizowanego wydruku, recenzji i innych materiałów – 4 stron maszynopisu formatu A-4.
 - Preferowany edytor tekstu Word.
 - Marginesy każdej kartki wydruku powinny mieć wymiary: górny, dolny, prawy – 25 mm, lewy – 35 mm.
 - Czcionka: Times New Roman, wielkość czcionki – 12; odstęp między wierszami – 1,5.
 - W wydruku dopuszcza się stosowanie wyróżnień, np. kursywę w wyrazach obcych, ale bez podkreślania wyrazów.
 - Kursywą podajemy tytuły cytowanych pozycji zwartych i artykułów (w tekście, bibliografii).
 - W cudzysłów (bez kursywy) ujmujemy w tekście tytuły rozdziałów (powieści i prac naukowych) oraz tytuły czasopism.
 - Wszystkie człony w nazwach czasopism piszemy wielkimi literami (oprócz spójników i przyimków).
 - W tekście polskim stosujemy cudzysłów polski, w tekście rosyjskim stosujemy cudzysłów rosyjski.
 - Cytaty ujmujemy w cudzysłów (bez kursywy), fragmenty opuszczone należy oznaczyć trzema kropkami w nawiasach okrągłych, w takich nawiasach umieszcza się wszystkie

odautorskie komentarze. Cytaty przekraczające trzy linijki tekstu wydzielamy wcięciem akapitowym z lewej strony – 1,25; czcionka 11 Times New Roman, interlinia 1,5. Dopuszczalne są komentarze w formie przypisów dolnych (czcionka 10 pkt., interlinia 1).

- W tekście stosujemy półpauzy (np. 1990–2000, s. 10–20) i dywizy (np. polsko-rosyjski).
- Przy zapisie lat stosujemy liczebnik zapisany cyfrą (liczebniki porządkowe z kropką), np. lata 70.
- Przy nazwiskach użytych w tekście po raz pierwszy stosujemy pełny zapis imienia, następnie inicjał.
- Tabele i rysunki powinny być opatrzone opisem oraz źródłem opracowania (np. Tabela 1. Przykłady użycia zwrotów obcojęzycznych. Źródło: opracowanie własne).

Sposoby zapisu przypisów

W kwartalniku stosujemy jeden rodzaj przypisów. Przypisy zamieszczane są w tekście głównym, (**bez wariantu transliterowanego**) zgodnie z następującą konwencją:

[nazwisko rok wydania, strony], np. [Bartmiński 1999, 105]

[nazwisko rok wydania, tom, strony], np. [Балдаев 1997, I, 45–46]

[tytuł rok wydania, strony], np. [*Słownik biograficzny teatru polskiego...* 1973, 73]

Odwołanie do kilku źródeł

[nazwisko rok wydania, strony; tytuł rok wydania, strony; nazwisko rok wydania, strony], np. [Mościcki 2010, 47; *Słownik biograficzny teatru polskiego...* 1979, 52; Нитраур 1989, 17]

Źródła internetowe

[nazwisko, online], np. [Спиридонова, online]

Sposoby zapisu bibliografii

- Autor sporządza jeden wykaz literatury dla całej pracy (Bibliografia, Bibliography, Bibliografie, Библиография).
- Czcionka Times New Roman 11.
- Liczba pozycji bibliograficznych nie powinna przekraczać 15 prac.
- Kolejność pozycji bibliograficznych powinna być alfabetyczna, według nazwisk autorów lub tytułów prac zbiorowych.
- W bibliografii **nie stosujemy numeracji**.
- Pozycje bibliograficzne zapisane cyrylicą powinny posiadać wariant transliterowany zgodny z PN-ISO 9:2000. Transliteracji dokonujemy automatycznie na stronie <https://www.ushuaia.pl/transliterate/> (należy sprawdzić, czy został wybrany system PN-ISO 9:2000). Po zapisie transliterowanym w nawiasie kwadratowym umieszczamy zapis cyrylicą.

Monografie

Kozak Jolanta. 2009. *Przekład literacki jako metafora. Między logos a lexis*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.

Język – stereotyp – przekład. 2002. Red. Skibińska E., Cieński M. Wrocław: Dolnośląskie Wydawnictwo Edukacyjne.

Kasack Wolfgang. 1996. *Leksykon literatury rosyjskiej XX wieku: od początku stulecia do roku 1996*. Przekł., oprac., bibliografia pol. i indeks osób Kodzis B. Wrocław–Warszawa–Kraków: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.

- Kuprin Aleksandr Ivanovič. 1970–1973. *Sobranie sočinenij v 9-ti tomah*. Moskva: Izdatel'stvo Hudožestvennaâ Literatura [Куприн Александр Иванович. 1970–1973. *Собрание сочинений 9-ти томах*. Москва: Издательство Художественная Литература].
- Tolkovyj slovar' russkogoazyka konca XX veka. Āzykovye izmeneniâ*. 1998. Red. Sklârevskaâ G.N. Sankt-Peterburg: Folio-Press [Толковый словарь русского языка конца XX века. *Языковые изменения*. 1998. Ред. Скляревская Г.Н. Санкт-Петербург: Фолио-Пресс].

Rozdziały w monografiach

- Redaktorów zbiorów należy oznaczyć przed nazwiskiem skrótem w języku zgodnym z publikacją (Red. Eds. Hrsgr. Ред.)
- Munia Henryka. 2010. *Semantyka nazw własnych w tytułach utworów rosyjskiej prozy wiejskiej*. W: *Literatury i języki wschodniosłowiańskie wobec swego czasu*. Red. Ksenicz A., Łuczyk M. Zielona Góra: Wydawnictwo Uniwersytetu Zielonogórskiego: 75–81.
- Trubilova Elena. 1997. Tëffi. V: *Literaturnaâ ènciklopediâ Russkogo Zarubež'â (1918–1940)*. Red. Nikolûkin A. T. 1. Moskva: Rossijskaâ političeskaâ ènciklopediâ: 395–398 [Трубиллова Елена. 1997. *Тэффи*. В: *Литературная энциклопедия Русского Зарубежья (1918–1940)*. Ред. Нилюкин А. Т. 1. Москва: Российская политическая энциклопедия: 395–398].

Artykuły w czasopismach

- Pietraś Elżbieta. 2007. *Moskiewski konceptualizm – między awangardą a postmodernizmem*. „Acta Neophilologica” nr 9: 131–142.
- Łanda Siemion. 1982. *Jak Odyniec redagował „Czaty” Mickiewicza*. Z „Kroniki życia i twórczości Mickiewicza. 1824–1829”. „Pamiętnik Literacki” nr 73, z. 1–2: 225–235.

Publikacje internetowe

- Piętkowa Romualda. *Językowy obraz świata i stereotypy a nauczanie języka obcego*. (online) http://sjikp.us.edu.pl/pliki/ksiazki/romualda_pietkowa.pdf (dostęp 3.02.2015).
- Tëffi Nadežda. 2006. *Černyj iris. Belaâ siren'*. Moskva: Èksmo. (online) <http://ruslit.traumlibrary.net/book/teffy-iris/teffy-iris.html#work006> (dostęp 17.06.2017) [Тэффи Надежда. 2006. *Черный ирис. Белая сирень*. Москва: Эксмо. (online) <http://ruslit.traumlibrary.net/book/teffy-iris/teffy-iris.html#work006> (дostęp 17.06.2017)].
- Kodzis Bronislav. 2011. *Dramaturgiâ pervoj volny russkoj èmigracii*. „Novyj Žurnal” № 236. (online) <http://magazines.russ.ru/nj/2011/263/ko20-pr.html> (dostęp 20.06.2017) [Кодзис Бронислав. 2011. *Драматургия первой волны русской эмиграции*. „Новый Журнал” № 236. (online) <http://magazines.russ.ru/nj/2011/263/ko20-pr.html> (дostęp 20.06.2017)].
- (online) <https://www.starinnye-noty.ru/pesni-romansy-i-arii/pesenka-o-treh-pažah-vertinskij/> (dostęp 4.06.2017) [(online) <https://www.starinnye-noty.ru/песни-романсы-и-арии/песенка-о-трех-пажах-вертинский/> (дostęp 4.06.2017)].

Prace nie zaopatrzone w wersję elektroniczną oraz nie spełniające wymogów przygotowania prac naukowych do czasopisma „Acta Polono-Ruthenica” nie będą przyjmowane do druku.